

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

2

ROČNÍK 26, 1975

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Emil Horák: Myšlienkový experiment a jazykoveda	113
Vincent Blanár: Metodologické otázky onomastiky	130
Mária-Olga Malíková: Klasifikácia morférov označujúcich kvantitu z hľadiska mor- fematického a sémantického (na materiáli ruštiny a slovenčiny)	139

Diskusie

Július Rybák: Kategória čísla a neurčité zámená.	150
--	-----

Rozhlady

Ján Doruľa: Problémy vzťahu jazyka a spoločnosti v novej sovietskej odbornej literatúre	158
Šimon Ondruš: Kapitoly z dejín jazykovedy. II. Rímska jazykoveda	169

Správy a posudky

Profesor Jozef Ružička šesťdesiatročný. J. Kačala	182
Všezväzová vedecká konferencia o teoretických otázkach jazykovedy. P. Ondruš	185
Motsch, W.: Zur Kritik des sprachwissenschaftlichen Strukturalismus. J. Ružička	189
Majer, B.: Strukturalizem. J. Horecký	191
O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Š. Peciar	192
Král, A.: Model rečového mechanizmu. V. Krupa	195
Buzássyová, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. J. Furdík	196
Dve práce zo všeobecnej frazeológie. J. Mláček	199
Newklofsky, G.: Slowenische Akzentstudien. S. Ondrejovič	204
Jordan, I.: Romanskoje jazykoznanije. L. Trup	205
Graur, A.: Gramatica azi. — Graur, A.: Mic tratat de ortografie. J. Hušková	207
Etymologická konferencia v Budapešti. Š. Ondruš	209
Slovar govorov solikamskogo rajona Permskoj oblasti. Š. Ondruš	211
Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky. E. Pauliny	213

СОДЕРЖАНИЕ

Эмил Горак: Мысленный эксперимент и языкознание	113
Винцент Бланар: Методологические проблемы ономастики	130
Мария-Ольга Маликова: Классификация морфем выражающих количество и морфемной и семантической точки зрения (на материале русского и словац- кого языков)	139

Дискуссия

Юлиус Рыбак: Категория числа и неопределенные местоимения.	150
--	-----

Обзор

Ян Доруля: Проблемы отношения языка и общества в новейшей советской лите- ратуре	158
Шимон Ондруш: Из истории языкознания. II. Римское языкознание	169

Сообщения и рецензии

К шестидесятилетию проф. Йозефа Ружицкого. Я. Качала	182
Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания. II. Ондруш	185

MYŠLIENKOVÝ EXPERIMENT A JAZYKOVEDA*

EMIL HORÁK

Úloha vedy spočíva v tom,
aby za viditeľným pohybom
vystupujúcim na povrch javov
odhalila skutočný vnútorný pohyb.
K. Marx

0. Kritická analýza súčasnej situácie v slovenskej a českej jazykovede, ktorú nachodíme v zborníku *O marxistickú jazykovedu v ČSSR (1974)*, odhalila celý rad závažných faktorov, ktoré hatili a hatia rozvoj našej marxistickej jazykovedy. Pravda, ak budeme mať na zreteli skutočnosť, že súčasná krízová situácia v našej jazykovede (op. cit., s. 111 ai.) je nielen statickým produktom predchádzajúceho vývoja našej jazykovedy, ale nevyhnutným východiskom jej ďalšieho rozvoja, potom budeme musieť súčasnej situácii v našej jazykovede aj naďalej venovať osobitnú pozornosť. Ak by sme totiž zostali iba pri zistených faktoroch, ktoré súčasnú situáciu v našej jazykovede podmienili a podmieniajú, bez ďalšej analýzy ich vzájomných príčinných súvislostí a závislostí, ľahko by sa nám mohlo stať, že by sme pre stromy nevideli les, že by nám skutočné problémy rozvoja marxistickej jazykovedy unikli. Nepriaznivé faktory, ktoré sa v citovanom zborníku uvádzajú, sú podľa našej mienky skôr javovou formou, prejavom hlbšej, vnútornej, podstatnej príčiny, ktorá súčasnú situáciu v našej jazykovede produkuje a podporuje. A túto vnútornú, podstatnú príčinu by sme mali hľadať a odkryť, hoci je zahalená v spleti vonkajších faktorov, ktoré iba navonok (už ako dôsledok) spomaľujú rozvoj našej marxistickej jazykovedy. V tomto smere bude treba zistenia a závery citovaného zborníka ďalej tvorivo rozvíjať a dialekticky prekonávať.

Ak budeme pri odhaľovaní podstatnej príčiny, ktorá hatí rozvoj marxistickej jazykovedy u nás, abstrahovať od vonkajších okolností a od organizačných nedostatkov, ktoré sa dajú pomerne ľahko odstrániť, hlavnú príčinu pomalého

* Skrátené znenie referátu, ktorý autor predniesol v lingvistickej sekcii filozoficko-metodologického seminára na Filozofickej fakulte UK v Bratislave dňa 17. 1. 1975.

rozvoja marxistickej jazykovedy treba hľadať v samom procese vedeckého poznávania, v protirečeniach vyplývajúcich zo vzťahu poznávajúceho subjektu a poznávaného objektu (jazykovedec — jazykový jav). Ak budeme v tomto vzťahu ďalej abstrahovať od objektu poznania (jazykové javy nie sú o nič neprístupnejšie vedeckému opisu než objekty iných vied) a pri poznávaní subjekte abstrahovať od jeho svetonázorovej zložky (dialekticko-materialistický svetonázor jazykovedca v socialistickej spoločnosti je samozrejým predpokladom), potom hlavnú, podstatnú príčinu pomalého rozvoja marxistickej jazykovedy u nás budeme musieť hľadať predovšetkým v prostriedkoch a spôsoboch, ktorými sa jazykoveda zmocňuje svojho objektu — v *metóde*.

Prirodzene, ani pri tomto zistení nemôžeme zastať. Naopak, ak nám na rozvoji marxistickej jazykovedy záleží, potom nám toto zistenie iba naznačuje naliehavú úlohu: rozpracovať na princípoch dialektického materializmu pevnú (ale aj pružnú) metodologickú základňu našej jazykovedy. A práve v tejto súvislosti chceme poukázať na *metódu myšlienkového experimentu*, ktorá — ako významný logický prostriedok vedeckého poznania — by nemala chýbať ani v metodologickej základni marxistickej jazykovedy.

1. *Povaha myšlienkového experimentu*. Marxisticko-leninská metodológia vedy venuje metóde myšlienkového experimentu osobitnú pozornosť (Černík, 1972). Sovietsky filozof K. Makarevičus (1971, s. 42) charakterizuje myšlienkový experiment ako špecifický prostriedok poznania, v ktorom sa „na základe teoretických poznatkov a empirických faktov o objektívnej skutočnosti myšlienkovito operuje idealizovanými objektmi“, pomocou ktorých sa na princípe analógie s reálnymi experimentmi „v čistej podobe odhaľujú podstatné, vnútorné nevyhnutné vzťahy skúmaných materiálnych objektov“. Rozborom heuristickej a extrapolačnej funkcie myšlienkového experimentu K. Makarevičus dokazuje mimoriadny význam myšlienkového experimentu ako logického prostriedku poznania v dejinách vedy a pokladá jeho uplatnenie za neobmedzené. Vysoko oceňuje význam myšlienkového experimentu ako metódy vedeckého poznania v minulosti aj v prítomnosti M. V. Mostepanenka (1973, s. 74). Zdôrazňuje, že pomocou myšlienkového experimentu sa vo vede „riešili nie obyčajné, ale principiálne najdôležitejšie problémy teoretických výskumov“, výsledky ktorých podstatne prispeli k „vytváraniu vedeckého obrazu sveta“. Myšlienkový experiment podľa S. B. Dynina (1965, s. 140) mal veľký význam v priebehu celých dejín vedy a „od čias Galilea sa stal špecifickou nevyhnutnou metódou zmocňovania sa objektívnej skutočnosti“.

Uvedení autori spájajú s metódou myšlienkového experimentu také významné osobnosti vedy ako Galilei, Kepler, Newton, Faraday, Carnot, Maxwell, Born, Einstein a iní. Metódu myšlienkového experimentu spájajú s objavením takých zákonov a princípov, ako sú zákon voľného pádu, Keplerove a Newtonove zákony, druhý termodynamický

zákon, princíp inercie, princíp neurčitosti, princíp zotrvačných a gravitačných síl a iné zákony a princípy. Prostredníctvom myšlienkového experimentu sa vedci dopracovali k takým pojmom ako rýchlosť, zrýchlenie, spin, čas, súčasnosť, atóm a i. Na základe viacerých myšlienkových experimentov vznikla teória elektromagnetického poľa a teória relativity. Významnú úlohu zohrali myšlienkové experimenty aj v oblasti kvantovej mechaniky. Úloha myšlienkového experimentu ani v súčasnosti neklesá, naopak, ustavične vzrastá, a to v súvislosti s „preníkaním nášho poznania do tajov hmoty, do podstaty javov, nezachytiteľnej zmyslami, s odhaľovaním najvšeobecnejších zákonov skutočnosti“ (Dymin, op. cit., s. 140). S výskumom mikrosveta a makrosveta, s prienikom do vnútra skúmaných objektov a do nenázornej roviny skutočnosti nadobúdajú vo vede stále väčší význam myšlienkové konštrukcie a idealizované objekty. Dnes si už ani nevieme predstaviť exaktné vedy bez takých idealizovaných objektov, ako sú napríklad ideálny roztok, ideálny plyn, ideálny stroj, absolútne pevné teleso, absolútne čierne teleso, geometrický bod, rovina, priamka a iné, ku ktorým sa vedci pripravovali postupmi abstrakcie a idealizácie, teda prostredníctvom základných postupov myšlienkového experimentu.

1.1. Úspešná aplikácia metódy myšlienkového experimentu v prírodných vedách je pre nás, prirodzene, iba vonkajším impulzom, ktorý nás privádza k potrebe zamýšľať sa nad možnosťami jej uplatnenia aj v jazykovede. Metóda myšlienkového experimentu je totiž príťažlivá už sama osebe najmä tým, že umožňuje skúmať javy *v čistej podobe*, v ich *samopohybe* a *samovývine*, čo umožňuje vedecky sa zmocniť nielen povrchovej stránky skúmaného javu, ale aj jeho vnútra. Uplatnením myšlienkového experimentu sa vytvárajú nevyhnutné predpoklady pre komplexný vedecký opis skúmaného javu. Pri hľadaní metodologických a teoretických princípov marxistickej jazykovedy vystúpia do popredia jej viaceré základné poznávacie vlastnosti: 1. Metóda myšlienkového experimentu sprostredkúva spojenie medzi empirickou a teoretickou úrovňou vedeckého poznania. 2. V metóde myšlienkového experimentu sa uplatňuje postup od abstraktného ku konkrétnemu, teda postup, ktorý je základným zákonom teoretického poznania. 3. Myšlienkový experiment je „formou teoretickej činnosti, ktorou sa myslenie začína opäť včleňovať do materiálnej praxe“ (Černík, 1972, s. 30).

1.2. Keď uvažujeme o možnostiach uplatnenia myšlienkového experimentu v jazykovede, má pre nás osobitný význam skutočnosť, že metódu myšlienkového experimentu využívali vo svojich dielach aj klasici marxizmu-leninizmu (Makarevičus, 1971, s. 78).

Klasici marxizmu-leninizmu zdôrazňovali potrebu skúmať javy *v čistej podobe*, *v ideálnych podmienkach* bez rušiacich okolností. Význam poznávania objektu v čistej, „nesfalšovanej“ podobe ilustruje F. Engels na Carnotovom parnom stroji: „Parný stroj podal najpádnejší dôkaz, že môžeme dodať teplo a získať mechanický pohyb. 100 000 parných strojov to nedokazovalo viac ako jeden, nútilo to však prírodovedcov čoraz viac, aby tento fakt vysvetlili. Sadi Carnot bol prvý, ktorý sa do toho vážne pustil. Nie však indukciou. Študoval parný stroj, analyzoval ho, zistil, že rozhodujúci proces v stroji sa neprejavuje v čistej forme, že ho zakrývajú rozličné vedľajšie okolnosti, lahostajné pre

podstatný proces, a zostrojil ideálny parný stroj (či plynový stroj), čo, pravda, nie je možné uskutočniť práve tak ako napr. geometrickú čiaru alebo plochu, ktorý však robí tú istú službu ako tieto matematické abstrakcie: ukazuje proces v čistej, nezávislej, nesfalšovanej podobe“ (Engels, 1963, s. 183).

Pri odôvodňovaní svojej metódy K. Marx v predslove ku *Kapitálu* uvádza: „Fyzik pozoruje prírodné procesy buď tam, kde sa prejavujú v najvýraznejšej forme a sú najmenej skreslené rušivými vplyvmi, alebo, ak je to možné, robí pokusy v podmienkach, ktoré zabezpečujú čistý priebeh procesu“ (Marx, 1955, s. 16).

Aplikácia postupov myšlienkového experimentu v Marxovom *Kapitáli* nás upevňuje v presvedčení, že myšlienkový experiment sa môže uplatniť nielen vo fyzike a iných prírodných vedách, ale že sa môže aplikovať aj vo vede, v ktorej „nemožno používať ani mikroskop ani chemické reakcie“ (Marx, 1955, s. 15), a takouto vedou je nielen politická ekonómia, ale aj jazykoveda. Aplikácia metódy myšlienkového experimentu v Marxovom *Kapitáli* ukazuje, že sa myšlienkový experiment môže uplatniť nielen pri opise jednotlivých fyzikálnych, chemických a iných javov, ale aj pri opise podstaty, štruktúry, zákonov a pohybu najvyššej a najzložitejšej formy pohybu hmoty — spoločnosti. Keď budeme v tejto súvislosti mať na zreteli Leninovu charakteristiku Marxovho *Kapitálu*, podľa ktorej „aj keď Marx nezanechal „Logiku“ (s veľkým L), jednako zanechal *logiku* „Kapitálu“..., a v ňom je „na jednu vedu aplikovaná logika, dialektika a gnozeológia (netreba troch slov: je to jedno, a to isté) materializmu...“ (Lenin, 1961, s. 337), potom nepochybujeme o tom, že by sa metóda myšlienkového experimentu mala stať základným logickým prostriedkom metodologickej osnovy marxistickej jazykovedy.

Pravda, tak ako sa poznávacia sila myšlienkového experimentu v iných vedách prejavuje v praxi, t. j. na vyššej úrovni teoretického poznania skúmaných objektov, aj v jazykovede sa bude musieť sila metódy myšlienkového experimentu dokázať v praxi, pretože aj v jazykovede platí základná premisa marxisticko-leninskej gnozeológie, že „*prax je vyššie než (teoretické) poznanie*, lebo má nielen prednosť všeobecnosti, ale aj bezprostrednej skutočnosti“ (Lenin, 1961, s. 223).

2. *Ilustrácia aplikácie metódy myšlienkového experimentu v jazykovede.* Uplatnenie myšlienkového experimentu v jazykovede sa pokúsime ukázať na opise sémantiky predložiek. Pravda, ohraničený rozsah príspevku nám nedovoľuje podať komplexný opis sémantiky predložiek, na ktorom by sa význam myšlienkového experimentu prejavil v plnom rozsahu, preto sa musíme uspokojiť s *ilustráciou myšlienkového experimentu*. Takúto „skratku“ si môžeme dovoliť aj preto, že sme metódu myšlienkového experimentu implicitne použili pri konfrontačnom opise sémantiky predložiek v slovenčine a srbochorvátčine (Horák, 1974).

2.1. *Experimentálne podmienky.* Skúmaným objektom v našom experimente bude inventár predložiek slovenského jazyka (súbor okolo 120 jazykových znakov). Tento súbor bol vyčlenený a istým spôsobom spracovaný v predchádzajúcich opisoch predložiek. Z týchto opisov vyberáme pre náš experiment opis predložiek v *Morfológii slovenského jazyka* (1966; ďalej *MSJ*). Tento opis pokladáme za reprezentatívny, pretože doň organicky vyústili predchádzajúce opisy predložiek (metodologicky sa od nich neodlišuje) a doteraz nebol tento opis metodologicky ani teoreticky prekonaný.

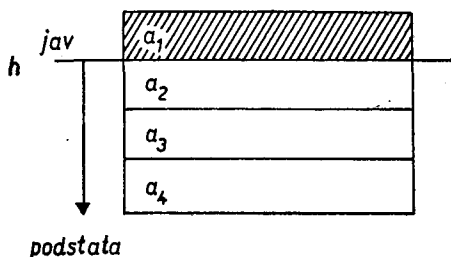
V experimente sa budeme spravovať kategóriami a zákonmi dialektickej logiky.

2.2. *Teoretické východiská.* Ústredným pojmom opisu sémantiky predložiek je *význam predložky*. Pri identifikácii významu predložky sa v doterajších opisoch predložiek vychodí z predpokladu, že význam predložky je *všeobecný* (málo určitý). Toto chápanie významu predložky určilo metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky predložiek. V doterajších opisoch sa totiž neidentifikuje tento „všeobecný“, teda *vlastný význam predložky*, ale sa v nich určujú významy predložiek, ktoré predložka nadobúda v kontexte v spojeniach s pádmi, slovesami a menami. (Tieto významy vzhľadom na ich genézu budeme ďalej označovať termínom *kontextové významy predložky*.)

Pre naše ďalšie pozorovania si treba pevne uvedomiť kvalitatívny rozdiel medzi *vlastným významom predložky* a *kontextovými významami predložky*. Vlastný význam predložky je význam, ktorý má predložka „sama osebe“ (ako jazykový znak). Kontextové významy predložky sú také významy, ktoré predložka *nadobúda v reči* (texte) tak, že sa vlastný význam predložky („všeobecný“) „konkretizuje“ významom pádu, „modifikuje“ významom mena a „mení“ významom slovesa (porov. *MSJ*, s. 619). Realizáciou procesov konkretizácie, modifikácie a zmeny sa vlastný význam predložky („všeobecný“) zahaľuje sémantikou nositeľov týchto procesov: *pádu, mena a slovesa*, a tak v týchto opisoch zostáva skrytou podstatou kontextových významov, v ktorých sa jednotlivým predložkám pripisujú vlastnosti *miesto, smer, čas, spôsob, príčina, účel* a pod. V doterajších opisoch sémantiky predložiek sa pozornosť venuje výlučne kontextovým významom. Opis sémantiky predložiek sa vyčerpáva *registráciou, resp. sumarizáciou kontextových významov* jednotlivých navzájom izolovaných predložiek.

2.3. *Metodologické kritérium.* Aby sme metodologickú a teoretickú úroveň doterajších opisov sémantiky predložiek neposudzovali paušálne, aplikujeme pri určovaní ich úrovne vedeckého poznania exaktné metodologické kritériá, ktoré nám poskytuje marxisticko-leninská metodológia vedy (Fil'korn, 1960, s. 74 n.). Stupne poznania sémantiky predložiek (ako istého lingvistického objektu) naznačuje schéma na str. 118.

Obrazec predstavuje skúmaný objekt (sémantické pole predložiek). Pole a_1

klasifikačná analýza

vzťahová analýza

kauzálna analýza

dialektická analýza

naznačuje spoznanú, vedecky opísanú časť tohto objektu. Princípy, postupy a produkty doterajších opisov sémantiky predložiek sa totiž zhodujú s postupmi a produktami klasifikačnej analýzy, čo potvrdzujú viaceré skutočnosti: 1. Uplatňovanie formálnej *klasifikačnej abstrakcie*, ktorou sa predložkám priradujú *nevlastné, totožné* vlastnosti (miesto, smer, čas, spôsob, príčina, účel a pod.). 2. V týchto opisoch sa ešte nekladie otázka *vlastných, podstatných*, t. j. *vzťahových* vlastností predložiek. 3. Produktmi doterajších opisov sémantiky predložiek sú kontextové významy, t. j. významy spojení *sloveso + predložka + meno* (v pádovom tvare). 4. Cieľom týchto opisov je registrácia, sumariácia a v konečnom výsledku iba *klasifikácia* významov izolovaných predložiek. Pri hodnotení vedeckej úrovne doterajších opisov sémantiky predložiek nebude napokon bezvýznamná ani skutočnosť, že sa tieto opisy metodologicky zhodujú s lexikografickým spracovaním predložiek, a teda sú predovšetkým zamerané *na používanie predložiek* (na potreby praxe).

Z toho, čo sme uviedli, vychodí, že pri ďalšom opise sémantiky predložiek bude treba ďalej vykonať vzťahovú analýzu (a_2), kauzálnu analýzu (a_3) a dialektickú analýzu (a_4). Toto metodologické kritérium súčasnej úrovne vedeckého poznania sémantiky predložiek (a_1) nám jednoznačne potvrdzuje, že doterajšie opisy sémantiky predložiek sú iba prvou etapou, *prvým stupňom* v procese vedeckého poznávania sémantiky predložiek. V týchto opisoch sa ešte neprekračuje empirická úroveň vedeckého poznania.¹

Keď sme pomocou metodologických kritérií stanovili stupeň vedeckého poznania predložiek, ďalší program nášho experimentu môžeme určiť takto: *prekonať* klasifikačný opis sémantiky predložiek, resp. pozdvihnúť empirickú úroveň doterajšieho vedeckého poznania sémantiky predložiek na teoretickú úroveň. Týmto programom zároveň identifikujeme *problémovú situáciu* pri opise sémantiky predložiek, ktorú na schéme označujeme hranicou *h*. Pri pre-

¹ Pretože sa postupy a produkty doterajších opisov sémantiky predložiek v podstate zhodujú s postupmi a produktmi klasifikačnej analýzy, budeme tieto opisy ďalej označovať termínom *klasifikačné opisy*.

konávaní naznačenej hranice, resp. pri prekonávaní klasifikačného opisu sémantiky predložiek využijeme dva základné postupy myšlienkového experimentu — *abstrakciu a idealizáciu*.

2.4. *Vztahová abstrakcia*. V klasifikačných opisoch sémantiky predložiek sa vychádza zo spojení *sloveso + predložka + meno* (v pádovom tvare). Aj v našom experimente vychádzame z týchto spojení. Avšak podstatný rozdiel je v spôsobe identifikácie významu predložky.

Ak sa pri klasifikačných opisoch zisťuje, ako sa vlastný význam predložky („všeobecný“) „konkretizuje“ pádom, „modifikuje“ menom a „mení“ slovesom, a teda ak je v týchto opisoch význam predložky *výslednicou zhrnutia sémantického obsahu* týchto zložiek, v našom experimente budeme od sémantiky týchto zložiek práve *abstrahovať*. Vztahovou abstrakciou budeme „oslobodzovať“ vlastný význam predložky („všeobecný“) od rušiacich elementov: sémantiky pádu, mena a slovesa, aby sme tak prenikli k tomuto významu v jeho *čistej podobe*.

Z naznačeného východiska je zrejmé, prečo sme v bode 2.2. upozorňovali na kvalitatívny rozdiel medzi vlastným významom predložky a kontextovými významami predložiek. V tomto experimente nám teda ide o *vlastný význam predložky v jeho čistej, nesfalšovanej podobe*. Tvrdenie, že sa tento význam dá poznať úplne iba „zo spojenia s pádmí mien, resp. zo spojení s nadradenými slovami“ (*MSJ*, s. 619), platí len vtedy, ak tento význam pozorujeme *izolovane* od významu ostatných predložiek, keď ho pozorujeme cez prizmu postupov a princípov empirickej úrovne poznania. Ale tento význam sa prejaví ako *konkrétny*, ak ho budeme pozorovať *v protiklade k významom ostatných predložiek*, teda v celku (systéme). Na dôkaz tohto tvrdenia pozorujeme tri primárne predložky vo výpovediach:

<i>kníha leží na stole</i>	S _{nom}	V	prep	S _{loc}
<i>kníha leží v stole</i>	S _{nom}	V	prep	S _{loc}
<i>kníha leží pri stole</i>	S _{nom}	V	prep	S _{loc}

(Predložky zavádzame do rovnakého kontextu preto, aby sme naše pozorovanie oslobodili od „rušiacich elementov“: sémantiky slovesa, mena a pádu.)

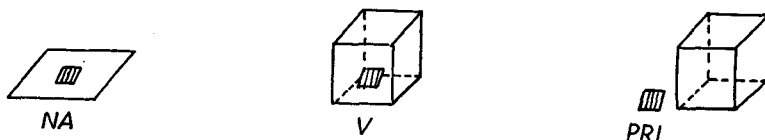
Keď pozorujeme uvedené tri výpovede, zisťujeme, že sa navzájom odlišujú svojím obsahom napriek tomu, že je ich gramatická štruktúra rovnaká. A je zrejmé, že rozdiel v obsahu troch výpovedí nespôsobuje ani sloveso, ani meno, ani pád, ale predložka (svojím významom). Rozdielny obsah troch výpovedí nám navyše potvrdzuje, že tento význam je *konkrétny*, a nie „všeobecný“, lebo je rozdiel, či kniha leží *na stole*, *v stole*, alebo *pri stole*.

Pozorovaním troch výpovedí sa teda presvedčujeme, že *vlastný význam predložky je aj „sám osebe“ konkrétny*. Pravda, v tejto podobe je to ešte *zmys-*

lovo-konkrétny význam (t. j. z hľadiska teoretického poznania *abstraktný význam*). K *myšlienково-konkrétnemu* významu predložky dospejeme procesom teoretického opisu, v ktorom uplatníme postup *od abstraktného ku konkrétnemu*. A práve metóda myšlienkového experimentu nám umožňuje tento postup realizovať, lebo vzťahovou abstrakciou identifikujeme podstatné, t. j. vzťahové vlastnosti predložiek, ktoré tvoria *štruktúru predložkového systému*.² V tomto postupe, t. j. *v procese reprodukcie myšlienково-konkrétnemu významu predložky* hrá významnú úlohu *idealizácia*.

2.5. *Idealizácia*. Ak je v klasifikačných opisoch sémantiky predložiek prvou a poslednou inštanciou doklad (z textu sa pri určovaní významu predložky vychádza, textom sa tento význam aj dokladá), v štruktúrnom opise predložiek, predmetom ktorého sú vzťahy medzi predložkami (štruktúra predložkového systému), sa dostávame do tej roviny skutočnosti, ktorá je zmyslami nepostrehnuteľná. A do tejto roviny skutočnosti, v ktorej sú „zahalené“ aj *denotáty predložiek*, t. j. *vzťahy* (objektov objektívnej reality), nám umožňuje „nahliadnuť“ druhý základný postup metódy myšlienkového experimentu — *idealizácia*.

Podľa príkladu myšlienkových experimentov vo fyzike (Galileov experiment s pohybujuúcim sa telesom, Maxwellov experiment s biliardovými guľami, Einsteinov experiment s padajúcim výťahom a iné), manipulujeme najprv s vecami zmyslovo vnímateľnými, a to tak, že ich budeme dávať do rozličných vzťahov. Realizujeme napríklad obsah našich troch výpovedí v skutočnosti a pozorujeme vzťahy medzi knihami a stolom: jedna kniha nech leží *na stole*, druhá nech je *v stole* a tretia bude *pri stole*. Tieto vzťahy medzi knihami a stolom môžeme schematicky naznačiť takto:

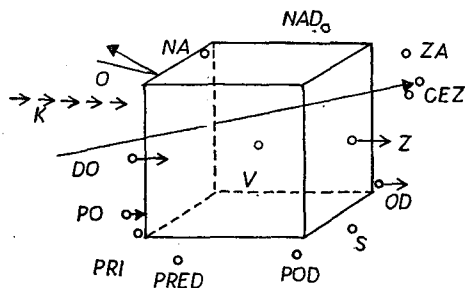
K naznačeným vzťahom dvoch vecí (kniha a stôl) sme priradili aj znaky: *NA*, *V* a *PRI*, teda predložky, ktorými sa tieto vzťahy označujú. Toto jednoduché priradenie určitej predložky k určitému vzťahu má pre naše pozorovanie zásadný význam, pretože nám opäť názorne potvrdzuje, že predložka (aj primárna) má konkrétny význam (prečo by sme ináč priradili predložku

² Opis sémantiky predložiek, v ktorom sa uplatňujú princípy a postupy vzťahovej analýzy, budeme označovať termínom *štruktúrny opis*. Produkty tohto opisu (t. j. myšlienково-konkrétnu reprodukciu vlastného významu predložky) budeme označovať termínom *invariantný význam*.

NA práve k prvému obrazcu, predložku *V* k druhému a predložku *PRI* k tretiemu obrazcu?) Okrem toho naznačené priradenie nám pomáha riešiť aj otázku vzťahu predložky (ako lingvistického znaku) a jej denotátu (t. j. vzťahu).

Možnosť priradenia predložky k istému konkrétnemu obrazcu nám napokon umožňuje názorne identifikovať vlastný (invariantný) význam predložky. Ak budeme naznačené obrazce chápať ako isté modely vzťahov dvoch objektov objektívnej skutočnosti, potom ich môžeme interpretovať takto: v prvom modeli sa naznačuje kontakt objektu₁ s povrchom objektu₂, v druhom modeli sa naznačuje kontakt objektu₁ s vnútrom objektu₂, v treťom modeli sa naznačuje pozícia objektu₁ v blízkosti objektu₂. V týchto voľných opisoch modelov sú už zárodky sémantických dištingtívnych príznakov (kontakt, pozícia, povrch, vnútro, blízkosť a i.), prostredníctvom ktorých môžeme reprodukovat myšlienkovovo-konkrétne obrazy predložiek — *invariantné významy predložiek*.

2.6. *Idealizovaný objekt*. Keď podobnými obrazcami naznačíme všetky ostatné možné vzťahy dvoch vecí (knihy a stola) a pritom ich spojíme do jedného celku, dostaneme idealizovaný objekt vzťahov dvoch objektov objektívnej reality. Priradením určitých predložiek k určitým vzťahom, vyznačeným na tomto objekte, môžeme identifikovať invariantné významy predložiek, čím zároveň vytvárame predpoklad pre opis štruktúry predložkového systému.

(Na našom idealizovanom objekte, prirodzene, nenaznačujeme všetky možné vzťahy dvoch objektov reality a ich jazykové znaky — predložky.)

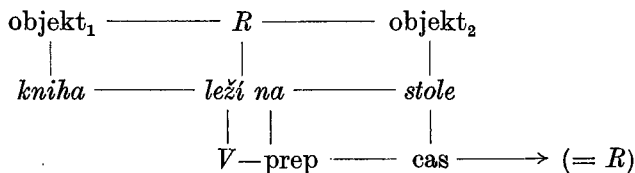
2.7. *Opis štruktúry predložkového systému*. Keď budeme vychádzať z princípu izomorfie štruktúry nášho idealizovaného objektu so štruktúrou predložkového systému, potom môžeme identifikáciou invariantných významov — ako základných, nevyhnutných (t. j. systémových) vzťahov, ktoré jednotlivé predložky označujú — opísať *imanentnú štruktúru predložkového systému*. Invariantné významy predložiek — ako zákony tohto systému — možno formulovať takto: Predložka *V* označuje kontakt objektu₁ s vnútrom objektu₂;

predložka *NA* označuje kontakt objektu₁ s povrchom objektu₂; predložka *PRI* označuje pozíciu objektu₁ v blízkosti objektu₂, predložka *O* označuje reflexívny kontakt objektu₁ s objektom₂ a pod. (Horák, 1972, s. 345 n.).

2.8. *Podstata predložiek (ako triedy slov)*. Opisom štruktúry predložkového systému sa úloha myšlienkového experimentu pri opise sémantiky predložiek ešte nekončí. Teoretický opis predložiek si žiada preniknúť k samej podstate predložiek (ako lingvistickému objektu).

Podstatu predložiek môžeme odhaliť zo vzťahu predložiek k tým jazykovým prvkom, s ktorými predložky v reči bezprostredne fungujú, a to sú *slovesá, mená a pády*. Teda tie prvky, od sémantiky ktorých sme na začiatku nášho experimentu (2.4.) abstrahovali. Keď sa teraz k týmto prvkom vraciame, nie je to už návrat na úrovni klasifikačného opisu, ale sa k nim vraciame obohatení o poznanie vlastného významu jednotlivých predložiek, lebo už poznáme obsah (invariantný význam), ktorý predložka vnáša do spojení *sloveso + predložka + meno* (v pádovom tvare), teda do reči (textu). Abstrakciou sme „umrtvili“ prirodzený život predložiek v reči (texte), ale urobili sme to preto, aby sme odhalením významu predložky v jeho *čistej podobe*, nesfalšovanej vonkajším prostredím (kontextom), vytvorili predpoklady pre odkrytie samej *podstaty predložiek*. Lebo taká je dialektika vedeckého poznania, ktoré sa neuspokojuje s povrchovým opisom javov: „Zobrazenie pohybu v myslení je vždy zhrubenie, umŕtvenie a nielen v myslení, ale i v pocite, a nielen pohybu, ale aj *akéhokolvek* pojmu. A v tom je podstata dialektiky“ (Lenin, 1961, s. 277).

Postup idealizácie (2.5) nám naznačil, že podstata predložky (ako lingvistického znaku) je determinovaná ontologickým statusom jej denotátu, t. j. vzťahu objektov objektívnej reality.³ Vzťah chápeme ako entitu objektívnej skutočnosti, ktorá existuje podobne ako vzťahujúce sa objekty v *pohybe, priestore a čase*. Tieto tri formy existencie vzťahu označujeme ako *pohybová, priestorová a časová kvalita vzťahu*. Uvedené tri kvality vzťahu sa označujú tromi jazykovými prostriedkami: *slovesom, predložkou a pádom*. Napr.:

³ Pri určovaní vzťahu predložky k jej denotátu narážame na zložitú problematiku kategórie vzťahu, ktorá je aj vo filozofii veľmi slabo preskúmaná (Levin, 1971, s. 88 n.). Preto aj pri uvažovaní o ontologickom statuse vzťahu vychádzame priamo zo základných premis dialektického materializmu o hmote a formách jej existencie: *pohybe, priestore a čase*. — „Vo svete existuje len pohybujúca sa hmota a pohybujúca sa hmota môže sa pohybovať len v priestore a čase“ (Lenin, 1958, s. 155).

Podstatu predložky môžeme odhaliť tak, že budeme vychádzať z participácie troch jazykových prostriedkov na komplexnom vyjadrovaní vzťahu. Túto participáciu možno stanoviť dvoma zákonmi:

(1) Ak sa vzťah objektov objektívnej reality označuje troma jazykovými prostriedkami (slovesom, predložkou a pádom), slovesom sa označuje pohybová a časová kvalita vzťahu, predložkou a pádom sa označuje priestorová kvalita vzťahu.

(2) Ak sa predložkou a pádom označuje priestorová kvalita vzťahu, pádom sa označuje vzťah objektu₁ vzhľadom na objekt₂ (chápaný ako *celok, globálne*) a predložkou sa označuje vzťah objektu₁ vzhľadom na objekt₂ (chápaný v jeho *štruktúrnej členitosti*).

Porov.: *vidím (vlastným, ničím) stól a pod;*

ale: *kladím na (pod, pred, za) stól a pod.*

Na základe druhého zákona môžeme podstatu predložky formulovať takto: *Predložkou (ako jazykovým znakom) sa označuje priestorová kvalita vzťahu objektov objektívnej reality so zreteľom na štruktúrnu členitosť jedného zo vzťahujúcich sa objektov (objektu₂).*

Odhalením podstaty predložiek (ako triedy slov) sa vytvárajú predpoklady pre teoretický opis sémantiky predložiek vo všetkých jeho aspektoch, lebo podstata je *všeobecné* v predložkách, je organizujúcim princípom, ktorý spája predložky (ako triedu slov) v jeden dialektický celok — *v systém*. Podstata sa prejavuje v reči (texte) prostredníctvom jednotlivých predložiek (ako jej *javových foriem*), a to podľa špecifických zákonov predložkového systému (t. j. invariantných významov predložiek).

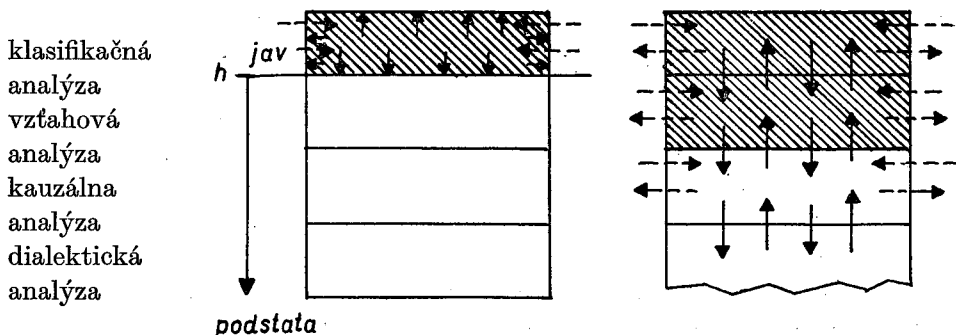
Odhalenie podstaty predložiek vnáša jasné svetlo do vzťahu kontextových a invariantných významov. Kontextový význam a invariantný význam sú veličiny nesúmerateľné. Invariantný význam je vo vzťahu ku kontextovým významom predložky ako *podstata k formám svojho prejavu*. Kontextové významy sa identifikujú v syntagmatických vzťahoch, preto sa nimi predložke priradujú *nevlastné, totožné* (kontextové) vlastnosti (miesto, smer, čas, spôsob, príčina a iné). Invariantné významy sa identifikujú v paradigmatických vzťahoch, preto sa nimi predložke priradujú *podstatné (t. j. vzťahové)* vlastnosti. Invariantný význam je myšlienkový konštrukt („abstraktný predmet“), ktorým sa vo vedeckom opise sémantiky predložiek pomenúva vzťah predložky (ako prvku systému) k iným predložkám, resp. vzťah predložky (ako časti) k systému (ako celku). Invariantný význam neslobodno zamieňať (resp. stotožňovať) s *priestorovým významom* (ako jedným z kontextových významov). Zdanlivá „priestorovosť“ invariantného významu vyplýva zo samej podstaty predložky (ako znaku priestorovej kvality vzťahu). Tým možno vysvetliť aj skutočnosť, že prvok „priestorovosti“ je prítomný vo všetkých kontextových významoch predložiek.

2.9. *Zhrnutie.* Nazdávame sa, že sa nám uplatnením metódy myšlienkového experimentu podarilo *prekonať* klasifikačné opisy sémantiky predložiek štruktúrnym opisom. Potvrdzujú to produkty tohto opisu: invariantné významy predložiek, opis štruktúry predložkového systému a odhalenie podstaty predložiek (ako triedy slov). Ale produktom prekonania klasifikačných opisov sú aj *perspektívy ďalšieho vedeckého opisu sémantiky predložiek*, ktoré sa štruktúrnym opisom sémantiky predložiek odhaľujú. Z produktov štruktúrneho opisu sa pri ďalšom opise sémantiky predložiek môže vychádzať v dvoch smeroch:

1. Odhalená podstata predložiek sa bude skúmať vo svojom prejave v javových formách (predložkách) pozorovaním fungovania predložkového systému (= *štruktúrno-funkčný opis predložiek*).

2. Pri uplatňovaní postupov a princípov ďalšieho stupňa poznania (kauzálnej analýzy) prerastú postupy myšlienkového experimentu v štruktúrno-genetické postupy (= *diachronický opis predložiek*).

Aby sme objektívne zvážili úlohu myšlienkového experimentu pri opise sémantiky predložiek, naznačíme si opäť schému úrovne opisu sémantiky predložiek pred použitím myšlienkového experimentu a porovnajme ju so schémou označujúcou v zhode s metodologickými kritériami úroveň opisu sémantiky predložiek po uplatnení metódy myšlienkového experimentu.

Šípkami na schémach sa naznačujú možnosti a perspektíva ďalšieho vedeckého opisu sémantiky predložiek. Klasifikačný opis je opisom javovej stránky predložiek. Jeho východiská, princípy, ale aj cieľ — sumarizácia izolovaných významov jednotlivých predložiek — nedovoľujú preniknúť za hranice javovej stránky predložiek. Perspektíva tohto opisu je rast do šírky, extenzívne — k ďalším abstraktným klasifikáciám a jeho zmyslom môže byť nanajvýš istá systematizácia predložiek. Je to opis zatvorený do seba, a preto aj vyvoláva klamlivé zdanie úplného a vyčerpávajúceho opisu.

Na druhej schéme chýba hranica *h* medzi klasifikačnou a vzťahovou analýzou. Túto hranicu sme *prekonali* štruktúrnym opisom prostredníctvom základných postupov myšlienkového experimentu: abstrakciou a idealizáciou. Prekonaním tejto hranice sme vytvorili predpoklady nielen pre ďalšie dve analýzy (kauzálnu a dialektickú), ale sme zároveň vytvorili predpoklad pre *komplexný teoretický opis sémantiky predložiek*. Dvojaký smer šípok naznačuje smer pohybu skúmania od javovej stránky predložiek cez štruktúru predložkového systému ku genéze tejto štruktúry a k podstate, ale aj spätný pohyb od podstaty k jej prejavom v javových formách. Šípky v rámci obrazca označujú skúmanie objektu v jeho samopohybe a samovývine. Na tejto schéme osbitne nevyznačujeme dialektickú analýzu, lebo ju znázorňujú jednak šípky v rámci obrazca, jednak prerušované šípky smerujúce do objektu a z objektu. Týmito šípkami naznačujeme súvislosť a spojitosť skúmaného objektu s ostatnými jazykovými javmi, napr. s predponami (prostredníctvom slovesa) a pádmí (prostredníctvom mena) a takto sprostredkovane s celým jazykom. Dva druhy šípok (plné a prerušované) naznačujú dve úlohy dialektickej analýzy pri skúmaní jazykového javu (Filkorn, 1960, s. 260 n.).

3. *Myšlienkový experiment a marxistická jazykoveda*. Ak sa nám na opise sémantiky predložiek podarilo dokázať, že metóda myšlienkového experimentu je v jazykovede opodstatnená, potom môžeme aj konkrétnymi argumentmi podporiť naše zistenie (0.), že hlavnú, podstatnú príčinu, ktorá hatí rozvoj marxistickej jazykovedy u nás, treba hľadať v metóde (presnejšie: v absencii dialektickej metódy).⁴

3.1. V zborníku *O marxistickú jazykovedu v ČSSR (1974)* sa konštatuje, že sa v našej jazykovede prejavujú dve „základné metodologicky prekonané tendencie: pozitivizmus a ahistorizmus“ (s. 36 a i.) a že sa v doterajšej slovenskej jazykovede „najmenej uplatňuje úsilie odkryť a vysvetliť dialektickú determináciu jazykových javov“ (s. 97).

Keď pozorujeme dve schémy znázorňujúce rozličný pohyb vedeckého poznávania nášho objektu (2.9), ukazuje sa, že k odhaľovaniu determinácie jazykových javov (vzťahová analýza) sa dostávame až vtedy, keď prekonáme rámec klasifikačnej analýzy (hranica *h*). Vzťahová analýza je však zároveň aj predkladom diachronického opisu skúmaného javu, lebo k diachronickému opisu sa dostávame až vtedy, keď si vo vzťahovej analýze začíname klásť otázku *prečo?* Synchronný štruktúrny opis jazykového javu teda závisí od prekonania rámca klasifikačnej analýzy a diachronický štruktúrny opis závisí zasa od synchronného štruktúrneho opisu, lebo tu sa spája štruktúra skúmaného javu

⁴ Pretože sa v našej argumentácii budeme opierať iba o jeden jazykový jav (objekt nášho výskumu), budú, prirodzene, naše argumenty platné za predpokladu, že aj v tomto prípade platí dialektika jednotlivého a všeobecného.

s jej genézou. Tieto závislosti môžeme pozorovať nielen na našom objekte, ale aj širšie, napríklad pri porovnávaní vedeckej úrovne fonologického a morfológického opisu slovenčiny. Úspechy našej štruktúrnej diachronickej fonológie možno spájať s prekonaním pozitivistického chápania zvukovej roviny jazyka a so spoľahlivým synchrónnym štruktúrnym opisom fonologického systému slovenčiny. Na druhej strane pozorujeme, že naša štruktúrna diachronická morfológia sa rodí pomaly a veľmi ťažko. Bude to preto, že sme v morfológii ešte neprekonali pozitivistické postupy a že nám stále chýba štruktúrny synchrónny morfológický opis slovenčiny.

Z naznačeného vychodí, že tendencie pozitivismu, ahistorizmu a neuspokojivé úsilie odkrývať a vysvetľovať „dialektickú determináciu jazykových javov“ v našej jazykovede možno vysvetliť skutočnosťou, že sa pri opisoch jazykových javov ešte stále pohybujeme vo sfére klasifikačnej analýzy, ktorej zodpovedá empirická úroveň poznania. Ale keď zotrývame na jednej (empirickej) úrovni poznania jazykových javov, to svedčí predovšetkým o tom, že sa v našej jazykovede nespravujeme zákonom všeobecného postupu poznania: „Pojem (poznanie) odhaľuje v bytí (v bezprostredných javoch) podstatu (zákon), príčiny, rozdiel, totožnosť etc. — taký je všeobecný postup všetkého ľudského poznania (všetkej vedy) vôbec“ (Lenin, 1961, s. 336). Keď sa teda v našej jazykovede prejavujú tendencie pozitivismu a ahistorizmu a keď sa neuspokojivo odkrýva a osvetľuje dialektická determinácia jazykových javov, bude to zrejme dôsledok toho, že v jazykovede ešte stále zotrývame pri opise „bezprostredných javov“, že v nich neodhaľujeme „podstatu (zákon), príčiny, rozdiel, totožnosť etc.“.

3.2. Neuplatňovaním dialektickej metódy v našej jazykovede (a absolutizáciou empirického stupňa vedeckého poznania ako jej dôsledku) možno vysvetliť aj nie vždy dost kritický postoj našich jazykovedcov k metódam, prúdom a smerom založených na idealistickej filozofii (*O marxistickej jazykovede v ČSSR*, 1974, s. 8 a i.).⁵

Keď pozorujeme naše dve schémy v bode 2.9., udiera do očí, že na prvej schéme zostáva veľa bieleho, nedotknutého priestoru pre ďalšie vedecké poznávanie skúmaného objektu. Každý bod tohto bieleho priestoru utvára ideálne predpoklady pre „jednostranné, zveličené rozvinutie (nafukovanie, nadúvanie) jednej črty, stránky, hranice poznania“ skúmaného objektu. Keď v tejto súvislosti používame Leninove slová, ktorými charakterizoval gnozeologické korene idealizmu (Lenin, 1961, s. 387), robíme tak preto, že medzi vznikom

⁵ Platnosť tézy o nedostatočnom využívaní dialektickej metódy — ako podstatnej príčiny, ktorá hatí rozvoj marxistickej jazykovedy u nás — nezovšeobecňujeme, prirodzene, na celú našu jazykovedu. Vzťahuje sa iba na tú jazykovednú produkciu, v ktorej sa prejavujú negatívne tendencie uvádzané v citovanom zborníku.

idealistickej filozofie a vznikom metód, prúdov a smerov založených na tejto filozofii niet rozdielu. Aj v idealistických jazykovedných metódach ide o „rozvinutie, nafukovanie, nadúvanie“ jednej črty, stránky skúmaného jazykového javu. Z tohto hľadiska niet rozdielu medzi metódami a prúdmi, ktoré k nám prichádzajú zvonka, a pozitivismom, ktorého prítomnosť sa konštatuje v našej jazykovede. Majú rovnaké gnozeologické korene. Zakladajú sa *na jednostrannom prístupe k poznaniu*. Kvalitatívny rozdiel medzi nimi je iba ten, že metódy a smery založené na idealistickej filozofii k nám zvonka prichádzajú a odchádzajú, kým pozitivismus v našej jazykovede—aj pod ich vplyvom—pretrváva. Ale pretrváva najmä preto, že sa „priživuje“ na empirickej úrovni vedeckého poznania, ktorá je nevyhnutným stupňom v procese vedeckého poznania. Jazykovedné metódy a smery založené na idealistickej filozofii vznikajú v procese negácie empirickej úrovne poznania (sú reakciou na ňu), a práve preto, že sú iba jej negáciou, strácajú svoju základňu, a teda nemajú ani trvácnosti. Marxistická jazykoveda musí empirickú úroveň vedeckého poznania *negovať dialekticky* (t.j. negovať, ale aj zachovať) postupom do vnútra, do hĺbky skúmaných javov, ku vzťahom, zákonom, podstate a jej genéze. Ale aj k idealistickým jazykovedným metódam a smerom bude musieť marxistická jazykoveda pristupovať *v zhode s princípmi dialektického zákona negácie negácie*, lebo západná idealistická jazykoveda podobne ako aj idealistická filozofia, na ktorej sa zakladá, nie je „nezmysel“, lež v nej ide skôr o „prevrátený odraz skutočnosti“, lebo jej „základnou *chybou* je to, že nevie aplikovať dialektiku na teóriu odrazu, na proces a vývin poznania“ (Lenin, 1961, s. 387).

3.3. Nevyužívaním dialektickej metódy v našej jazykovede možno napokon vysvetliť aj ostatné nepriaznivé faktory, ktoré spomaľujú rozvoj marxistickej jazykovedy u nás (menší záujem o metodologické, teoretické a filozofické otázky, odbornícka izolovanosť a i.).

Aj platnosť tohto tvrdenia sa potvrdzuje na objekte nášho výskumu. Pri klasifikačných opisoch predložiek sa už nevynárajú ani metodologické, ani teoretické, ani filozofické otázky. Len čo sa však pokúsime prekonať tieto opisy štruktúrnym opisom sémantiky predložiek, teda keď prenikáme do roviny skutočnosti nepozorovateľnej zmyslami, narážame na celý rad metodologických i teoretických problémov (problémy abstrakcie, idealizácie, otázky vzťahov podstaty a jej javových foriem, kategória vzťahu, princíp invariantnosti a mnohé iné). Pri odhaľovaní podstaty predložky sa neobídeme bez riešenia viacerých semiotických a filozofických otázok (pozri 2.8.) v úzkej spolupráci s filozofmi. To všetko svedčí o tom, že v teoretickom opise jazykového javu založenom na dialektickej metóde sa „záujem“ o metodologické, teoretické a filozofické otázky mení *v nevyhnutnosť*. Vyplýva to zrejme z dialektickej jednoty metódy a teórie v procese vedeckého poznania, v ktorom ide napokon o *myšlienkovú reprodukciu reálneho objektu podľa zákonov dialektickej logiky*,

lebo „ideálne nie je nič iné než materiálne, presadené do ľudskej hlavy a pretvorené v nej“ (Marx, 1955, s. 31).

3.4. Ak v procese tejto myšlienkovkej reprodukcie objektu pripisujeme taký veľký význam metóde myšlienkového experimentu, vychádzame zo skutočnosti že táto metóda nás vedie celým týmto procesom: od zmyslovo-konkrétneho (postupmi abstrakcie a idealizácie) až k myšlienkovému-konkrétne, teda k teórii (ako ideálnemu odrazu) skúmaného objektu. Pre jazykovedu bude osobitne dôležitá skutočnosť, že metóda myšlienkového experimentu prerastá v štruktúrnogenetické postupy, zákonite privádza jazykovedca k pozorovaniu javu aj v jeho pohybe (t.j. k diachronickému opisu). Ale ak je metóda myšlienkového experimentu vhodným logickým prostriedkom vedeckej explanácie pri synchronnom opise jazykových javov, ak postupy myšlienkového experimentu organicky prerastajú v štruktúrnogenetické postupy, umožňujúce opísať jazykový jav v procese jeho vývinu, potom môžeme vysloviť reálny predpoklad, že jazykoveda by v myšlienkovom experimente mohla nájsť aj vhodný prostriedok *vedeckej predikcie*, čo by malo nesmierny význam pre usmerňovanie jazykovej praxe.

4. Ak sa nám na ohraničenom priestore podarilo dokázať, že metódu myšlienkového experimentu možno úspešne aplikovať aj na opis jazykových javov, ak pohľad cez prizmu postupov, princípov a produktov myšlienkového experimentu vnáša nové svetlo do metodológie marxistickej jazykovedy, potom možno metódu myšlienkového experimentu, vzhľadom na jej mimoriadny význam najmä v prírodných vedách a v dielach klasikov marxizmu-leninizmu, pokladať za podstatný logický prostriedok metodologickej základne marxistickej jazykovedy.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

ČERNÍK, V.: Myšlienkový experiment a produkcia ideí. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1972. 123 s.

ENGELS, F.: Dialektika prírody. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1963. 334 s.

FÍLKORN, V.: Úvod do metodológie vied. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960. 414 s.

GLINSKIJ, B. A.—GRIAZNOV, B. S.—DYNIN, B. S.—NIKITIN, E. P.: Modelirovanije kak metod naučnogo issledovanija. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1965. 247 s.

HORÁK, E.: Predložkový systém spisovnej slovenčiny, Slovenská reč, 37, 1972, s. 341—354.

HORÁK, E.: Kontrastívny opis predložkového systému spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny. [Autoreferát kandidátskej dizertácie.] Bratislava, Filozofická fakulta UK 1974. 32 s.

KOPNIN, P. V.: Dialektika kak logika i teorija poznanija. 1. izd. Moskva, Nauka 1973. 324 s.

LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Spisy, zv. 38. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961. 692 s.

LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Spisy, zv. 14. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1958. 339 s.

LEVIN, G. D.: Otnošenije. In.: Kategorii dialektiki kak stepeni poznanija. Red. A. P. Šeptulin. 1. izd. Moskva, Nauka 1971. 251 s.

MAKAREVIČUS, K.: Mesto myslennogo eksperimenta v poznanii. 1. izd. Moskva, Mysl 1971. 80 s.

MARX, K.: Kapitál I. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1955. 918 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966. 895 s.

MOSTEPANENKO, M. V.: Myslenyj eksperiment i problema formirovanija teoretičeskogo znanija. Voprosy filosofii, 27, 1973, s. 94—100.

O marxističtú jazykovedu v ČSSR. Red. J. Horecký. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1974. 260 s.

SOLNCEV, V. M.: Abstrakcija i problema abstraktnych suščnostej v lingvistike. In: Engels i jazykoznanije. Red. V. N. Jarceva a i. 1. izd. Moskva, Nauka 1972. 309 s.

UJOMOV, A. I.: Vešči, svojstva i otnošenija. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1963. 182 s.

МЫСЛЕННЫЙ ЭКСПЕРИМЕНТ И ЛИНГВИСТИКА

Резюме

Автор статьи пытается доказать, что метод мысленного эксперимента — как логического средства научного познания — возможно с успехом применять и в лингвистике.

Метод мысленного эксперимента в лингвистике своим характером не отличается от мысленного эксперимента в естественных науках. И в методе мысленного эксперимента применяемом в языкознании имеет решающее значение *абстракция*, позволяющая изучать языковое явление в чистом виде, и *идеализация*, посредством которой реализуется переход от чувственно-конкретного к мысленно-конкретному — и, таким образом, происходит духовная репродукция (= теория) изучаемого явления.

Метод мысленного эксперимента применен в статье при описании семантики предлогов позволил автору: (1) вскрыть эмпирический уровень традиционного описания семантики предлогов; (2) преодолеть традиционное (классификационное) описание семантики предлогов структурным описанием; (3) проникнуть в самую сущность предлогов (как лингвистического объекта) и формулировать ее в виде закона; (4) объяснить разницу между контекстуальным и инвариантным значением предлогов. Таким образом, посредством мысленного эксперимента автор создал необходимые условия не только для *комплексного* структурно-синхронического, но и для структурно-диахронического описания семантики предлогов, так как метод мысленного эксперимента в лингвистике (также как и в *Капитале* К. Маркса) превращается в структурно-генетические методы.

METODOLOGICKÉ OTÁZKY ONOMASTIKY*

VINCENT BLANÁR

0. Termíny metóda, aspekt, vedecký a technický postup, metodika a metodológia budeme používať v takomto pojmovom vymedzení:

Metóda, kategória subjektívnej dialektiky, je súbor zásad, vedeckých a technických postupov, ktorých použitie umožňuje osvetliť skúmaný jav. Metóda úzko súvisí s predmetom výskumu, lebo predmet podmieňuje primeraný spôsob prístupu k osvetleniu povahy a podstaty daného javu. Všetky zložky metódy sú navzájom späté. V. Filkorn (1960, s. 7) definuje vedeckú metódu ako spätosť postupov, ktorými sa buduje vedecký systém.

Cieľom vedeckého výskumu je osvetliť daný jav komplexne. Postupuje sa tak, že sa vždy osvetľuje istá stránka alebo stránky javu; to je vedecký aspekt. Jazyk z istého aspektu skúma lexikológia, fonológia, fonetika, štruktúrna lingvistika a pod.

Danému aspektu sú primerané isté vedecko-bádateľské a technické postupy. Napríklad lexikografické spracovanie staršej slovnej zásoby musí vychádzať zo širokej heuristickej prípravy: výskum a určenie najstarších jazykových prameňov, excerpčia vybratých prameňov, slovníková kartotéka a iné pomocné kartotéky atď. predstavujú technické postupy; lexikálno-sémantická rekonštrukcia slova, vymedzenie lexikálnej jednotky, spracovanie hesla atď. sú vedecko-bádateľské postupy. Použitie súboru konkrétnych bádateľských a technických postupov tvorí metodiku práce. Každá jazykovedná metóda sa opiera o vlastnú metodiku. Napríklad historický výskum jedného jazyka má osobitnú metodiku a osobitnú metodiku má porovnávací výskum príbuzných jazykov, osobitnú metodiku má synchronický výskum oproti diachronickému výskumu a pod.

Konkrétna lingvistická metóda vychádza (podľa Serebrennikova, 1973, s. 261) z osobitného aspektu, ktorý predpokladá vytvorenie súboru špecifických vedecko-bádateľských postupov a metodiku ich použitia v praxi.

* Podstatná časť tohto príspevku bola prednesená na II. českej onomastickej konferencii 9. apríla 1975 v Prahe.

Vedecké metódy sú organicky späté so všeobecnou metodológiou vedy. Filozofickým základom marxistickej vedy je dialektikomaterialistický prístup k poznaniu javov prírody a spoločnosti (op. cit., s. 257, s. 273). Teda vedeckú metódu nemožno odtrhnúť od svetového názoru. Marxistická dialektika poskytuje všeobecné zásady na osvetlenie podstaty javov, ich konkretizácia a aplikovanie na daný materiál sú úlohou konkrétnych vied. Podľa V. N. Migirina (1974, s. 9) do metodológie patria všetky vedecké disciplíny, ktoré majú vzťah k spôsobom poznania, k aspektom výskumu, k pravidlám systematizácie poznatkov a ku kritériám jeho overovania. Zložky metodológie marxistickej (V. N. Migirin hovorí sovietskej) jazykovedy tvoria: filozofická časť marxizmu-leninizmu, logika, niektoré matematické disciplíny a všeobecná teória metód poznania (porov. Filkorn, 1960; Petrov, 1972; Obščeje jazykoznanije, 1973; Migirin, 1974).

1. Predmetom onomastiky je veľmi rozsiahla vrstva jazykových pomenovaní — vlastné mená. Jazyk predstavuje mnohoaspektový jav, ktorý možno osvetliť len analýzou jeho rozmanitých zložiek z rozličných strán. V plnej miere sa to týka aj vlastných mien.

Onomastické práce ukazujú, že cieľ výskumu sa neurčuje rovnako. Niekedy sa vlastné mená pokladajú za pomocný materiál pre jazykovedu, sídlitné dejiny, prípadne sociológiu, etnografiu, niekedy sa naopak výskum vlastných mien vymedzuje ako osobitná spoločenskovedná disciplína, lebo sa prizerá iba na ich špecifické osobitosti. Zdá sa, že predmet a cieľ onomastického výskumu treba hľadať medzi týmito dvoma extrémnymi stanoviskami. Podľa nášho názoru cieľom onomastického výskumu sú jednak vlastné mená ako jazykovedná kategória (schematicky to vyjadrujeme ako *proprium* : *apelatívum*), jednak vlastné mená ako osobitná pomenovacia oblasť, t. j. ako prvky onymickej sústavy (*proprium* : *proprium*). Nevyhnutnosť skúmať vlastné mená z oboch hľadísk odôvodňujem v štúdiu *Lingvistický a onomastický status vlastného mena* (Blanár, 1974). V tejto súvislosti treba pripomenúť, že napr. z oblasti živých osobných mien poznáme prípady propriálnej synonymie (polyonymie), ktorá vznikla postupmi lingvistickej synonymie a antonymie. Pomenovací motív nevychádza od vlastností denotátu, ale z lexikálneho významu antropolexémy; porov.: *Viktor Mozol* → *Pluzgier*, *Justín Andel* → *Čertík* (Blanár, 1975 b). Teda lingvistické a špecificky onomastické postupy sa niekedy priam prelínajú.

2. Pri analýze vlastných mien sa používajú v podstate rovnaké metódy ako v jazykovede. V staršej československej onomastike prevládal historický aspekt, dnes sa výrazne uplatňuje aj aspekt synchronický. Teda používajú sa metódy jazykového zemepisu, jazykovogenetického a etymologického výskumu, štruktúrnej analýzy, metódy typológie, menej štatistické metódy, metódy modelovania a štylistické metódy. V zahraničnej onomastike sa využívajú

i ďalšie metódy, napr. matematické metódy a niektoré postupy deskriptívnej lingvistiky. Z metodického hľadiska treba tu odlíšiť dva prípady:

2.1. Keď sa využíva onymický materiál (ako pomocný) pre jazykovedu, sídlíštnú históriu, sociológiu, etnografiu atď., vlastné mená sa skúmajú primeranými metodickými postupmi, ktoré umožňujú ich využitie v jazykovednej, historickej a inej práci. Napr. medzi základné postupy pri historickom aspekte patrí interpretácia („čítanie“) historického zápisu mena na základe jeho stožnenia s pomenovaným objektom a s apelatívnym etymónom. Najmä pre toponymický materiál je charakteristické, že sa obyčajne spája metodika jazykovozemepisného, genetického, porovnávacieho a etymologického výskumu.

2.2. Keď sa skúmajú vlastné mená v onymickom kontexte, nejde už o osobitnú metodiku využívania onymického materiálu pre isté vedné disciplíny, ale o samostatné a rozmanitejšie metodické postupy, ktoré sú primerané napr. aspektu jazykovozemepísneho, genetickému, štruktúrnemu a pod. To znamená, že pri analýze, ktorú označujeme ako *proprium* : *proprium*, posledným cieľom metodických postupov je charakterizovať príslušnú onymickú sústavu. Pri analýze vlastných mien z tohto aspektu sa odhaľujú mnohé osobitné stránky tejto vrstvy slovnej zásoby.

3. Či sa pozeráme na vlastné mená ako na jazykovednú kategóriu alebo ako na prvky relatívne samostatných onymických sústav v rámci daného národného jazyka, vždy ide o materiál, ktorý môžu z rozmanitých hľadísk využívať viaceré spoločenské vedy. A žiada sa dodať, že aj na všestranný výskum vlastných mien treba využiť poznatky viacerých vedných disciplín, popri jazykovede aj poznatky geografie, histórie, archeológie, etnografie, sociológie. Onomastika tak predstavuje relatívne samostatnú oblasť jazykovedy, ktorá sa viacerými aspektmi stýka s inými, najmä spoločenskovednými disciplínami. V doterajšej práci sa osvetľoval prevažne lingvistický status vlastného mena. Zdá sa, že bude treba venovať sústredenú pozornosť dôkladnému osvetleniu tzv. onomastického statusu vlastného mena (vlastné meno ako prvok mennej sústavy).

Podstatné príznaky vlastného mena ako prvku mennej sústavy odhalíme vtedy, ak budeme analyzovať mennú sústavu v jej vývine, formovaní a spoločenskom fungovaní. Zákonitosti vývinu a formovania onymických sústav a ich spoločenského fungovania hlbšie postihneme aplikovaním kategórií a zákonov materialistickej dialektiky. V ďalšom sa pokúsime na niektorých príkladoch ukázať spôsob a výsledky takejto aplikácie.

3.1. Za základný príznak vlastných mien pokladáme *spoločensky podmienenú identifikáciu*. Identifikáciu chápeme ako dialektickú jednotu všeobecných, jedinečných a zvláštnych (špecifických) príznakov druhej jednotliviny. Druhovú jednotlivinu A_1 patrí do triedy A vďaka spoločným príznakom charakteristic-

kým pre príslušný druhový pojem (napr. „rieka“, „ľudské sídlisko“, „osoba“). Pri individualizácii druhej jednotliviny sa odlišujú v rámci triedy A druhové jednotliviny $A_1, A_2, A_3 \dots A_n$ iba uvedením si ich odlišných jedinečných príznakov (napr. istá zemepisná poloha a druh toku pri identifikácii danej rieky). Rovnaká lexéma môže mať platnosť mena v rozličných onymických sústavách, lebo tu má nerovnaký obsah, nerovnakú designáciu (napr. *Dunaj* pomenovanie rieky, psa, človeka). V onymickom kontexte zisťujeme špeciálne príznaky vlastných mien (Blanár, 1975 c).

3.2. Na dejinách osobného pomenovania vidíme veľmi názorne, že zdrojom celého vývinu je *zákon jednoty a boja protikladov*. Jestvuje neustále napätie medzi rozširujúcimi sa pomenovacími potrebami a viac menej ustáleným inventárom osobných mien. Vznikom dedičných priezvisk sa na jednej strane pomenovanie osôb vyrovnalo s majetkovopravnými zreteľmi najmenej spoločenskej jednotky v novodobej štátno-politickej organizácii, ale na druhej strane sa vznikom dedičných priezvisk v lone úradnej pomenovacej sústavy vytvorili vnútorné protirečenia: oslabili sa diferenciačné schopnosti dvojmennej sústavy. Tieto vnútorné protirečenia dali podnet pre ďalší vývin osobného pomenovania. Začala sa rozvíjať sústava živých mien. V živom pomenovaní sa odlišujú príbuzenské celky osobitným živým rodinným menom a príbuzné i nepríbuzné osoby sa identifikujú podľa rozmanitých aktuálnych spoločenských potrieb.

3.3. Početnými príkladmi sa dá z onomastiky doložiť *zákon prechodu kvantitatívnych zmien na kvalitatívne*. Vlastné mená predstavujú tzv. druhotný jazykový plán. Mnohé propriá sa vyvinuli z apelatív. Keď sa v miestnom spoločenskom úze pre isté pole ustáľilo pomenovanie *Piesky*, pôvodné apelatívne pomenovanie sa stalo názvom druhej jednotliviny, začlenilo sa do sústavy tamajších chotárnych názvov a ako onymický znak dostalo nový obsah. Ide o prechod prvku z jednej skupiny javov do druhej skupiny javov, o tzv. transformáciu (termín Migirina, 1974, s. 40). Prechod jednomennej sústavy na dvojmennú je jasným príkladom kvalitatívnej zmeny, ktorá vznikla postupným nahromadením kvantitatívnych zmien (základom jednomennej sústavy boli individuálne osobné mená, ktoré rozvíjali rozličným spôsobom motivované určujúce členy; keď sa začal určujúci člen dedič, prehodnotil sa na hierarchicky základný člen osobného mena).

3.4. Keď sa vyriešili formovaním živej mennej sústavy vnútorné protirečenia, ktoré vznikli uzákonením dvojmennej sústavy, pomenovanie osôb lepšie vyhovuje diferenciačným potrebám úradného i neúradného styku. Ide o diferencovanie osôb na vyššej úrovni, v ktorom možno vidieť uplatnenie *zákona negácie negácie* (špirálová forma vývinu).

4. Ako sme videli, marxistická dialektika pomáha presnejšie formulovať všeobecnejšie zákonitosti vývinu onymických sústav a podstaty vlastných

mien, ktoré treba skonkretizovať systematickou analýzou onomastického materiálu z rozličných aspektov. Týmto aspektom sú primerané rozličné metodické postupy, ktoré sa uplatňujú v jednotlivých lingvistických metódach, ale pri výskume vlastných mien v onymickom kontexte majú niektoré osobitné znaky, ba niektoré postupy sú charakteristické iba pre onomastiku.

4.1. Základný okruh problematiky sa týka troch aspektov onymického znaku.

4.11. *Denotácia*. Denotáciou rozumieme stotožnenie názvu s príslušnou druhovou jednotlivosťou. Realizuje sa pri aktuálnom pomenovaní akte, a preto tu vystupujú do popredia jedinečné príznaky denotátu. Napr. pri terénnom objekte jeho poloha, veľkosť, pri diachronickom aspekte aj historický vývin objektu, archeologické a iné údaje, pre identifikáciu osoby sú dôležité jej telesné vlastnosti, pohlavie, vek, spoločenské zaradenie, bydlisko atď. Tu má korene významný fakt, že sa onomastika opiera o poznatky viacerých disciplín spôsobom, ktorý nie je vlastný štúdiu apelatív. A nie je náhodné, že ráz onymických sústav úzko súvisí so znakmi a vlastnosťami jednotlivých tried denotátov. Klasifikácia tried denotátov našla svoje miesto v základnej onomastickej terminológii.

4.12. *Designácia*. Problematika obsahovej stránky vlastných mien patrí medzi málo vyjasnené zložky onomastiky. Tejto problematike sme venovali v posledných rokoch v Československu zvýšenú pozornosť, pretože poskytuje kľúč na pochopenie tzv. špecifika onomastiky. Pri myšlienkovom spracovaní druhej jednotliviny sa kvalitatívne prehodnocujú niektoré vlastnosti celého súboru, prípadne jednej časti súboru druhových jednotlivosť na onymické sémantické príznaky. Tieto sémantické príznaky sú konštitutívnymi zložkami designácie vlastného mena. V designácii vlastného mena sa odrážajú tie pomenovacie okolnosti a spoločensky dôležité vlastnosti pomenovanej veci, ktoré sú v príslušnej mennej sústave relevantné. Hierarchicky usporiadané sémantické príznaky jednej triedy mien sme nazvali obsahovým modelom. Obsahový model sa jazykovo realizuje v slovotvornom modeli. Postupy, ktorými sa odhaľuje designatívna stránka vlastného mena, majú istú paralelu v lexikálnej sémantike, ale vcelku ide o osobitné metodické postupy.

4.13. *Jazyková výstavba vlastných mien*. Analýza jazykovej stránky vlastných mien tvorí súčasť jazykovednej charakteristiky. Pravda, každý systematický rozbor fonologickej, gramatickej, slovotvornej a lexikálnej stavby vlastných mien ukazuje rozličné „špecificky onomastické“ črty (Blanár, 1946—1947, 1950; Rospond, 1973; Lubaš, 1973). Keď sa prehodnotí apelatívum na pomenovanie druhej jednotliviny, jeho základné gramatické príznaky sa istým spôsobom modifikujú. Napr. pri osobných menách je príznačné obmedzenie v kategórii rodu, výrazné rozdiely zisťujeme pri využívaní kategórie čísla a v skloňovaní. S. Rospond právom hovorí o onomastickej a apela-

tívnej slovotvorbe. Viackrát sa vyslovila požiadavka napísať sústavnú onomastickú gramatiku. Je to postoj správny, ale príúzky, lebo treba preskúmať inventár výrazových prostriedkov a ich distribúciu vo všetkých jazykových plánoch. V tomto ohľade je rozdielna situácia v rozličných onymických sústavách. Pri jazykovej výstavbe vlastných mien ide vlastne o dvojakú závislosť. Možnosti daného jazykového systému sa využívajú vzhľadom na pomenovacie potreby príslušnej mennej sústavy ako vlastného kontextu pomenovacích jednotiek.

Pri jazykovednej charakteristike vlastných mien najväčšiu pozornosť zasluguje lexikologický rozbor. Pre jazykovednú charakteristiku vždy bude dôležité zistenie, ktoré slovné základy sa využívajú vo vlastných menách.

Všimnime si ešte lexikálno-sémantickú stránku topolexémy a antropolexémy. Topolexéma a antropolexéma nemá lexikálny význam (významový rozptyl apelatív býva niekedy veľmi široký), ale aktuálny význam, ktorý je motivovaný konkrétnymi pomenovacími okolnosťami (porov. napr. Witkowski, 1974, s. 104—117). To je vec zásadnej dôležitosti pre historické a etymologické práce. Etymológia vlastného mena má odhaliť motivačný príznak pomenovania. Pretože historický materiál zriedka poskytuje možnosť postihnúť pomenovacie okolnosti, etymologické výklady neraz poukazujú len na potenciálne etymóny.

Osobitné vedecké a technické postupy sa používajú pri analýze obsahovej a formálno-jazykovej stránky vlastných mien z hľadiska synchronického a osobitné z hľadiska diachronického.

4.2. *Súbor a sústava vlastných mien.* Množina vlastných mien s rovnakými obsahovými zložkami tvorí onymický súbor, napr. názvy štátnych útvarov, spoločenských organizácií a pod. Keď sú jednotlivé triedy mien vzhľadom na designáciu vzájomne diferencované (napr. trieda rodných mien, priezvisk a úradných mien), ide o onymickú sústavu, napr. antroponymickú, toponymickú sústavu. Základnou jednotkou sústavy je obsahový model. Slovo-tvorné i obsahové znaky mennej sústavy skúmame postupmi štruktúrnej analýzy.

Každé vlastné meno má v danom súbore isté miesto. Miesto vlastného mena v súbore nám ukazuje jeho slovotvorné začlenenie, ďalej zisťujeme, ako sa príslušná lexéma použila na pomenovanie iných druhových jednotlivín v danej oblasti (frekvenčná distribúcia) a aké iné lexémy slúžia na pomenovanie tohože denotátu (propriálna synonymia). Zisťovanie týchto mikroštruktúrnych vzťahov predstavuje v onomastike celkove nový postup (využili sa podnety z lexikológie); je dôležitý pre odhalenie onymickej platnosti propria (Blanár, 1973). Onymickou platnosťou rozumieme designáciu a mikroštruktúrne vzťahy vlastného mena.

4.3. *Spoločenský aspekt.* Vlastné mená sa používajú v rozličných spoločn-

ských situáciách a s rozličným cieľom, napr. v administratívnych úkonoch, v neúradnom styku, v úzkom rodinnom kruhu. Podľa danej situácie možno rozlišovať spoločensky príznakovú a nepríznakovú situáciu. Pri pomenovaní osôb za nepríznakovú pokladáme takú situáciu, keď sa hovorí o známej osobe v jej neprítomnosti a bez osobitného citového dôrazu. Vlastné mená používané v istej situácii sa niekedy chápu ako sociálne pole (Bolotov, 1972; Superanskaja, 1973). V konkrétnom použití sa realizuje vzťah mena k denotátu, a tým sa môžu uplatňovať aj rozličné hodnotiace postoje. Vzhľadom na pomenovacie potreby danej spoločenskej situácie vznikajú potrebné vlastné mená, formujú sa menné sústavy, zo synonymných mien sa vyberajú isté modely a vôbec fungujú menné sústavy. Preto postupy, ktorými sa analyzuje spoločenské fungovanie vlastných mien (opierajúce sa o pragmatický aspekt), predstavujú jednu zo základných úloh onomastického výskumu.

4.4. Spôsoby použitia kartografických, porovnávacích a štatistických metód, ako aj metódy modelovania závisia od rázu onymických sústav a navzájom súvisia.

Kartografovanie v toponymii je odôvodnené charakterom denotátov. Pretože zemepisný názov pomenúva predmet, ktorý leží na istom mieste v danom teréne, pri kartografovaní toponymických javov musíme vychádzať z úplného materiálu (na rozdiel od kartografického spracúvania reprezentantov daného javu pri apelatívnej lexike). Kartografovanie v antroponymii je jedným z možných pracovných postupov. Kartografovanie slovotvorných modelov dáva možnosť porovnávať slovotvorné areály jedného národného jazyka alebo niekoľkých príbuzných jazykov. Chronologickým rozvrstvením vlastných mien na istom území sa zaoberá stratigrafia. Keď sme rozložili designatívnu stránku osobného mena na všeobecnejšie sémantické príznaky, získali sme možnosť porovnávať obsahovú stránku osobných mien aj v nepríbuzných jazykoch. V takom prípade sa kartografuje zemepisné rozloženie najfrekventovanejších obsahových modelov živých mien. Štatistické metódy majú najpevnejšie miesto v antroponomastike, pretože tu ide — pri synchronickom pohľade — o relatívne ustálené množiny rodných mien a priezvisk a neustále sa rozširujúci rad denotátov. Frekvenčná distribúcia mena patrí pri analýze jeho mikroštruktúrnych vzťahov k dôležitým charakteristikám. Na materiáli živých osobných mien sme vypracovali metodiku modelovania ich obsahovej stránky (Blanár, 1975a).

5. Z načrtnutého obrazu vidno, že problematika vlastných mien a spôsoby jej spracúvania sú široké a rozmanité. V čiastkových analýzach sa osvetľujú jednotlivé stránky vlastných mien, ale je potrebné uvedomovať si bádateľské úlohy onomastiky v celej komplexnosti. Postupne sa rozvíjajú metodické postupy príznačné iba pre výskum vlastných mien, napr. stratigrafický prístup (S. Rospond), metodika malých typov (V. Šmilauer), technika modelovania

živých osobných mien (V. Blanár), postupy pri analýze obsahovej stránky vlastných mien (V. Blanár, J. Matejíček, R. Šrámek, M. Majtán a i.). Tým získava náuka o vlastných menách samostatnejšie postavenie v rámci jazykovedy a výraznejšie sa vymedzuje v pomere k ostatným spoločenskovedným disciplínam. Pri výskume vlastných mien je nevyhnutná interdisciplinárna spolupráca. Použitelnosťou výsledkov onomastiky v iných vedných disciplínach sa potvrdzuje spoločenská dôležitosť náuky o vlastných menách (Witkowski, 1975).

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

BLANÁR, V.: K jazykovej výstavbe slovenských rodinných mien. Jazykovedný zborník, 1—2, 1946—1947, s. 26—38.

BLANÁR, V.: Jazyková výstavba slovenských osobných mien. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 8—28.

BLANÁR, V.: Lingvistický a onomastický status vlastného mena. Referát na VI. slovenskej onomastickej konferencii v Nitre, 1974 (v tlači).

BLANÁR, V.: Výskum designatívnej stránky živých osobných mien. Slavica Slovaca, 10, 1975a, s. 20—37.

BLANÁR, V.: Poznámky k polysémii, homonymii, antonymii a synonymii vlastných mien. In: Jazykovedné štúdie, 13, 1975b (v tlači).

BLANÁR, V.: Spoločensky podmienená identifikácia — podstatný príznak vlastných mien. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1975c (v tlači).

BOLOTOV, V. I.: K voprosu o značení imen sobstvennych. In: Vostočnoslavianskaja onomastika. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1972, s. 333—345.

FILKORN, V.: Úvod do metodológie vied. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 414 s.

LUBAŠ, W.: Onomastyka w systemie językowym. (Na przykładach słowianskich.) Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. No 35. Prace językoznawcze II (1973), s. 7—24.

MIGIRIN, V. N.: Marksistsko-leninskaja metodologija i lingvistika. Evrističeskije i konstruktivnyje vozmožnosti marksistsko-leninskoj metodologii v jazykoznanii. Kišinev, Izdatelstvo Štiinca 1974. 152 s.

Obščee jazykoznanije. 3. Metody lingvističeskich issledovanij. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva, Nauka 1973. 318 s.

PETROV, J. A.: Logičeskaja funkcija kategorij dialektiki. Moskva, Izdatelstvo Vysšaja škola 1972. 271 s.

ROSPOND, S.: Słowotwórstwo onomastyczne a apelatywne. In: Z polskich studiów slawistycznych. Seria 4. Językoznawstwo. Warszawa 1973, s. 109—119.

SEREBRENNIKOV, B. A.: Problema vzajimotnošenija obščej metodologii lingvističeskoj nauki i častnyh metodov lingvističeskogo issledovanija. In: Obščee jazykoznanije. 3. Metody lingvističeskich issledovanij. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1973, s. 257—310.

SUPERANŠKAJA, A. V.: Obščaja teorija imeni sobstvennogo. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1973. 366 s.

WITKOWSKI, T.: Zum Problem der Bedeutungsschliessung bei Namen. In: Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik. Berlin, Akademie-Verlag 1973, s. 104—117.

WITKOWSKI, T.: Namenforschung und Archeologie. Referát na II. českej onomastickej konferencii, Praha 10. 4. 1975.

METHODOLOGISCHE FRAGEN DER ONOMASTIK

Zusammenfassung

1. Das Objekt der komplexen onomastischen Untersuchung sind die Eigennamen (*EN*) als linguistische Kategorie und als Elemente des onymischen Systems (dazu Blanár, 1974).

2. Bei der Analyse der *EN* werden, im Grunde genommen, dieselben Methoden wie in der Sprachwissenschaft angewendet. In der älteren tschechoslowakischen Onomastik herrschte der historische Aspekt vor, heute kommt auch der synchronische Aspekt zur Geltung. Wenn man die Eigennamen (als Hilfsmaterial) in der Sprachwissenschaft, Siedlungsgeschichte, Ethnographie, Soziologie usw. verwendet, untersucht man die *EN* durch sachgemäße methodische Verfahren, die ihre Verwertung in der sprachwissenschaftlichen, historischen, ethnographischen Arbeit ermöglichen. Bei der Analyse der *EN* im proprialen Kontext ist das letzte Ziel der methodischen Verfahren das betreffende onymische (Unter) system zu charakterisieren. Bei solcher Analyse enthüllt man mehrere besondere Seiten der *EN*. Es werden auch einige spezifische methodische Verfahren verwendet.

3. In der künftigen Arbeit wird es nötig sein, den sog. onomastischen Status des *EN*-s gründlich zu beleuchten. Zu den Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung und Gestaltung der onymischen Systeme und ihres gesellschaftlichen Funktionierens können wir tiefer durchdringen, wenn wir die Kategorien und Gesetze der materialistischen Dialektik applizieren. An mehreren Beispielen werden Resultate solcher Applikation gezeigt.

4. Diese allgemeineren Gesetze der Entwicklung der onymischen Systeme und des Wesens der *EN* werden in der konkreten Analyse der *EN* von verschiedenen Aspekten konkretisiert. Diesen Aspekten sind betreffende methodische Verfahren angemessen. Es wird gezeigt, wie verschiedene methodische Verfahren der Erforschung mit bestimmten Aspekten zusammenhängen (drei Aspekte des onymischen Zeichens: die Gesamtheit der *EN*, das System der *EN*, der soziologische Aspekt). Es entwickeln sich methodische Verfahren, die nur für die Erforschung der *EN* charakteristisch sind, z.B. die stratigraphische Analyse (S. Rospond), die Methode der kleinen Typen (V. Šmilauer), methodische Verfahren bei der Analyse der designativen Seite der *EN* (V. Blanár, J. Matejčík, R. Šrámek, M. Majtán u. a.), die Technik des Modellierens der lebendigen Personennamen (V. Blanár). Damit gewinnt die Onomastik eine selbständigere Stellung im Rahmen der Sprachwissenschaft. Die Verwendbarkeit der Resultate der Onomastik in den anderen wissenschaftlichen Disziplinen bezeugt die gesellschaftliche Wichtigkeit der Lehre von den *EN*.

KLASIFIKÁCIA MORFÉM OZNAČUJÚCICH KVANTITU
Z HLADISKA MORFEMATICKÉHO A SÉMANTICKÉHO
(NA MATERIÁLI RUŠTINY A SLOVENČINY)

MÁRIA-OLGA MALÍKOVÁ

V zhode s poslednými výskumami bádateľov v otázkach slovotvorby zastávame názor, že javy odohrávajúce sa pri tvorení slov v určitom časovom úseku, konkrétne v súčasnosti, treba skúmať aj z hľadiska súčasnosti. Historické a etymologické motívy možno brať do úvahy len na objasnenie niektorých javov, napríklad pri tvorení lexikálnych jednotiek na základe slovných spojení alebo pri spájaní dvoch lexikálnych prvkov do jedného slova a pod. (Uluchanov, 1972; Zemskaja, 1973).

A. N. Tichonov (1972, s. 356) sa pri posudzovaní pomeru synchronie a diachronie opiera aj o stanovisko F. de Saussura, ktorý o synchronii hovorí ako „o osi súčasnosti, týkajúcej sa vzťahov medzi reálnymi vecami, kde sa vylučuje akékoľvek miešanie času“, diachroniu charakterizuje ako „os postupnosti, na ktorej nikdy nemožno vidieť odrazu viac ako jednu vec a na ktorej sú umiestnené všetky javy prvej osi so všetkými ich zmenami“.

Nazdávame sa, že pri konkrétnej a podrobnej analýze jazykových javov nie je možný vždy taký priamočiary postup. Pod uplatňovaním synchronného hľadiska rozumieme skôr iba vylúčenie takých diachronických javov, ako je vplyv hláskoslovného vývinu na lexikálne prvky, prípadne odvodzovanie slov od kedysi samostatných slovných základov. Nevylučujeme však rozkladanie slov na ich elementy (napr. zloženého slova na pôvodné syntagmy), hoci významovo chápeme aj takéto slová celostne, t. j. zo stanoviska ich súčasného významu. Treba teda brať do úvahy spôsob vzniku slov, presnejšie, dynamiku vzniku nových a zanikania mnohých slov, ktoré dožívajú, dostávajú sa do periférnej oblasti a postupom času zanikajú alebo ožívajú v prehodnotených významoch.

Tvorenie nových slov pomocou frekventovaných prvých a druhých častí zloženín je väčšinou veľmi produktívne (vznikanie nových slov z oblasti odbornej terminológie, ale aj slov hovorových a pod.). Pri ich skúmaní je teda najpriliehavšie synchronne hľadisko. Zároveň sa však treba dívať aj na ich dynamiku a nechápať ich prvky iba staticky. Zo synchronného hľadiska kvalifikujeme už ako odvodzovacie morfémy také segmenty ako *-вод*, *-вед*, *-вар*, *-ход*, *-воз*, *-скат*, *-кос*, *-пад* v slovách *пчеловод*, *оленьевод*, *востоковед*, *сталевар*,

ледоход, луноход, паровоз, тепловоз, самоскат, сенокос, снегопад, листопад, hoci je zrejmä ich súvislosť s fundujúcimi slovesami *водить, вести, варить, ходить, возить, катить, косить, падать*. Tieto morfémy majú však už iný sémantický obsah ako príslušné slovesá. Tak treba posudzovať morfémy podobného typu aj v iných jazykoch, napr. v nemčine *-heit, -keit, -mann* (hoci sú menného pôvodu) v slovách ako *Dummheit, Ewigkeit, Kaufman*, proti ktorým stoja napr. v slovenských slovách prípony: *hlúp -osť, večn -osť, obchod -ník*. Niektorí sovietski bádatelia vidia v podobných sufiksoch práve pod vplyvom historizujúceho stanoviska tzv. poloafixy (Stepanova, 1953; Andrejev, 1954; Poľakova, 1955).

Nám však pôjde predovšetkým o prvé časti zložených slov, konkrétne tie, ktoré vyjadrujú kvantitatívne a kvantitatívno-adverbiálne vzťahy; označujeme ich ako lexikálne morfémy. Ich klasifikácia nie je taká jednoznačná, ako sa dá väčšinou pozorovať pri frekventovaných koncových morfédoch typu *вод-, -вед*, pomocou ktorých sa tvoria celé slovné rady.

Ako sme ukázali pri podrobnej analýze lexikálnych morfémy s kvantitatívnym významom (Malíková, 1967, s. 1—13; 1968, s. 78—89; 1970, s. 34—47; 1971, s. 233—242; 1973, s. 29—36; 1974, s. 44—59; 1975 — v tlači), nemožno ich z hľadiska morfematického hodnotiť jednotne. Zhruba však možno povedať, že ide o morfémy koreňové a prefixálne. Koreňové morfémy môžu byť samostatné, ak majú koreláty v samostatne fungujúcich slovách, a to v neurčitých číslovkách, resp. v číslovkových adverbiách; napr. *много, мало, глубоко, высоко, мелко* a pod. Sú v slovách ako *многопоčetный, маловыпунутый, величавный, viacmiestny, poldenný*, rus. *многоэтажный, малограмотный, глубокоуважаемый, высококвалифицированный, мелкобуржуазный*. Samostatnosť prvých komponentov týchto slov závisí vo veľkej miere od toho, či sa slovo utvorilo zložením komponentov tak, že sa pripojili tzv. zrazením, alebo či vzniklo na základe slovného spojenia; M. Dokulil (1962, s. 12) nazýva prvý vzťah vzťahom fundácie. V druhom prípade ide o tesnejší vzťah zložiek, keď druhý komponent nefunguje obyčajne ako samostatné slovo, v našom prípade adjektívum. V slovách *многодетный* (= majúci mnoho detí), *малосемный* (= majúci málo semien) zložky *-детный, -семный* nemajú význam „majúci deti“, „majúci semená“, kým v slovách *малограмотный, величавный, высококвалифицированный* sa prvé zložky pripájajú k akostným adjektívum a pridaním komponentu *мало-* sa im uberá na veľkosti, rozsahu, pridaním komponentov *вели-*, *высоко-* sa zväčšuje intenzita vlastnosti označovanej pôvodným adjektívum.

Keď sa koreňové morfémy s kvantitatívnym alebo s kvantitatívno-adverbiálnym významom vyskytujú len v spojení s inými zložkami (napr. *полотало-*, *полу-* v slovách ako *полонингент, полонитвы, малолитый, полуинтеллектуальный, полувисимый*), ide o viazané koreňové morfémy. Pri hodnotení tejto

skupiny treba uplatniť opäť synchrónne hladisko a zložky chápať kompaktné, nevyčleňovať v nich spájacie morfémy, resp. interfixy *-o-*, *-y-*, najmä pri zložkách *polo-* a *полу-*. Pri morféme *malo-* by sa dalo uvažovať o interfixe *-o-* (v slovách ako *malolistý*, *malokvetý*), lebo nie je odvodená z číslovkovej príslovky *málo*, ale z adjektíva „malý“: *malolistý* = majúci malé listy, *malokvetý* = majúci malé kvety.¹

Vymedzenie tejto druhej skupiny koreňových viazaných morfém vyvolalo veľa diskusií medzi derivatológmi. Pokladajú ich väčšinou za prechodné morfémy medzi koreňovými a afixálnymi. Z terminologického hladiska doteraz niet jednoty v ich pomenovaní. Problému tzv. „poloafixov“ či „prefixoidov“ sa však chceme venovať podrobnejšie ďalej.

2. Morfémy označujúce krajné póly kvantity, t.j. jej nulový stupeň a najvyšší stupeň či intenzitu základnej vlastnosti, môžu byť prefixálne. Koreláty samostatných slov mávajú v predložkách alebo v adverbiách s približne rovnakým významom, napr. *без-*, *сверх-*. Predponové adjektíva vznikajú obyčajne z predložkových spojení alebo spojením predložky so základným adjektívom: *безсредный* < *без вреда*, *безопасный* < *без + опасный*. Adverbiálne zložky majú niekedy posunutý význam (porov. adv. *сверх* s predponou *сверх-* napr. v prefixálnom adjektíve *сверхъестественный*), inokedy vznikajú tiež na základe predložkových spojení: *сверхурочный* < *сверх урока*. Na úrovni prefixov sú aj v tejto skupine zložky, ktoré sa nevyškytujú ako samostatné slová, sú viazané na iné zložky a tvoria spolu s nimi najčastejšie adjektíva. Označujú v nich prevažne vysoký stupeň vlastnosti: *небез-*, *наи-*, *пре-*, *ультра-*, *экстра-*, *супер-*.

Hoci morfémy druhej skupiny pokladáme za prefixy, vidíme, že tieto prefixy, spájajúce sa s mennými tvarmi (adjektívami a substantívami), majú kvantitatívne iné vlastnosti ako slovesné prefixy. Oproti slovesným predponám, ktoré vyjadrujú často len vzťahy a mávajú aj čisto vidový význam (prázdne predpony), majú predpony menných tvarov konkrétnejší význam. Predpony označujúce kvantitu, nízky alebo vysoký stupeň vlastnosti, sú osobitnou skupinou: nepripájajú sa k slovesným kmeňom a označujú aj iné vzťahy ako slovesné predpony. Najzávažnejší rozdiel je v tom, že prefigované tvary sa tvoria prevažne z predložkových spojení.²

Problematika tzv. poloafixov zaujala viacerých jazykovedcov zaobera-

¹ O vydeľovaní interfixov píše podrobne J. A. Zemskaja (1973, s. 118–137). Za interfixy pokladá nielen tzv. spájacie morfémy, obyčajne vokály *o*, *e*, *i*, ale aj časti niektorých sufixov. Podľa nej význam má iba jednoduchý sufix, ktorý je zachovaný vo všetkých odvodených slovách s daným derivačným významom. Preto pokladá za interfixy napr. *-н-* v slove *будущий* (*-н-* *-ость*), *-й-* v slove *коффе* (*-й-* *ный*), alebo *-л-* v slove *вместе* (*-л-* *-щие*).

² J. A. Zemskaja (1961, s. 15–22) píše o tvorení takýchto adjektív a odmieta názor, že by sa predpona pripájala k adjektívnym kmeňom. Uvádza príklady, v ktorých adjek-

júcich sa slovotvorbou. Hlavným znakom takýchto morfém je ich častý výskyt, veľká produktivita, ľahká spájateľnosť s mnohými zložkami, najmä adjektívnymi a vytváranie sémantických radov. Všetky tieto znaky sú príznačné aj pre afixy. Je to naozaj skupina osobitných morfém, ktoré majú rozdielne vlastnosti podľa toho, či tvoria prvé alebo druhé zložky slov. Druhé zložky majú povahu sufixov. Tento názor vyslovujú v najnovších prácach aj J. A. Zemská ja (1973, s. 176) a J. S. Kubriakovová (1974, s. 135—139). J. S. Kubriakovová sa dotýka tzv. poloafixov v celej šírke, teda nielen tých, čo tvoria druhé zložky slov, ale aj prvé. Neuznáva argumentáciu M. D. Stepanovovej (1968, s. 106), ktorá na obhajobu osobitného postavenia „poloafixov“ uvádza tieto ich vlastnosti: 1. schopnosť označovať širokú slovotvornú kategóriu (osôb, kolektívnosti, predmetnosti, zdôrazňovania a pod.); 2. produktivnosť; 3. schopnosť „súťažiť“ s pravými afixami a deliť sa s nimi o oblasť pôsobenia. J. S. Kubriakovová (1974, s. 135) dôvodí, že uvedené vlastnosti poukazujú na úplný funkčný paralelizmus afixov a poloafixov a nie na špecifické slovotvorné zvláštnosti „poloafixov“. Podľa jej mienky afixy a poloafixy majú rovnakú funkciu. Hovorí, že výskum materiálu potvrdzuje, že všetky útvary s poloafixami sa dajú zaradiť z hľadiska derivácie alebo k obyčajnej prefixácii a sufixácii, alebo k skladaniu, čiže útvary tvorené poloafixami sa môžu hodnotiť buď ako zložené slová, alebo ako afixálne tvary, a nie ako prechodné poloafixálne útvary. Zložené slová majú menšiu frekvenciu poloafixového elementu, ktorý nemá zovšeobecňujúci význam; zároveň jestvuje väčšia pestrosť a individualita sémantických vzťahov medzi zložkou a základmi, s ktorými sa spája. Pri afixálnych tvaroch existuje produktivnosť radov škonštruovaných za účasti jedného a toho istého elementu, štandardnosť a regulárnosť slovotvorného radu, ako aj značná stereotypnosť sémantických vzťahov medzi skúmanými elementami a základom. V sporných prípadoch navrhuje J. S. Kubriakovová skúmať tie slovné rady, ktoré sú tvorené poloafixálnymi zložkami; isté prvky hodnotí ako obyčajné základy zložených slov, druhé ako osobitné frekventované komponenty zložených slov s tendenciou zmeniť sa na afix, a napokon tretie klasifikuje ako afixy (s. 139). Ako vidieť, v konečnom dôsledku J. S. Kubriakovová predsa len uznáva dvojakoť afixov, keď hovorí, že podľa štruktúry možno afixy rozdeliť na dve skupiny: na vlastné alebo čisté afixy bez samostatných korelátov v jazyku a na relatívne afixy (otnositeľnyje). Relatívne afixy (ak sú prvými zložkami slov) sú vlastne poloafixami, lebo majú obyčajne svoje koreláty v predložkách, adverbciách a pod.

Súhlasíme s Kubriakovovej úvahami o tzv. poloafixoch, najmä čo sa týka

tívne formy bez prefixu neexistujú a samostatné adjektíva s rovnakými kmeňmi majú iné sufixy: *над-гробный* — *гробовой*, *на-стольный* — *столовой*, *без-заботный* — *заботливый*, čiže podľa nej predponové adjektíva vznikajú len z predložkových konštrukcií.

odmietnutia poloafixácie ako tretieho spôsobu tvorenia slov. Ťažko však možno predpovedať takým prvým časťami zloženín, ako sú frekventované morfémy *много-*, *мало-*, *полу-*, ktoré označujú kvantitu, alebo morféмам *одно-*, *двух-*, *третье-* označujúcim presný počet, že sa zmenia na prefixy. Názor, že sa spomenuté morfémy zmenia na prefixy, vyslovil aj M. V. Čerepanov (1968), ktorý ich pomenúva „prefixoidy“. Z analýzy slov, čo majú ako prvú zložku kvantitatívnu morfému *полу-*, urobil záver, že podobne ako napr. morféma *низ-*, ktorá bola kedysi plnovýznamovou a stala sa prefixom, aj slová s morfé-
mou *полу-* sa budú pokladať za prefixálne tvary (podrobnejšie Malíková, 1974).

Je pravda, že morfémy *полу-*, slov. *поло-* majú v zloženinách poväčšine význam adverbialný so širokou škálou významových odtienkov (Malíková, 1970; 1974), ale základ tvorí predsa len stupeň kvantity a v lexikálnej morféme *поло-*, rus. *пол-*, *полу-* aj presná miera, „polovica“ veci označovanej v druhej časti slova, alebo menšia alebo väčšia časť z celku (porov. *полбочки*, *полведра*, *полукруг*, *полкустарник*, *полубумажный*, *полгода*; *poldeň*, *polhodina*, *polrok*, *polmesiac*, *polovlna*).

V spojitosti s hodnotením skúmaných morfém vynára sa ešte ďalšia otázka, a to otázka významov, ktoré získali tieto morfémy ako prvé časti zloženín v porovnaní s ich samostatne fungujúcimi korelátmi, príslovkami, resp. neurčitými číslovkami. Tak pri lexikálnej morféme *пол-*, *пол-*, *полу-* je to význam „stred, rozhranie“ v slovách ako *полноц*, *полцеста*, rus. *полноты*, *полночь*, alebo označenie „zmenšených rozmerov“ predmetu: *полизба*, *полкупé*, *полоблок*, rus. *полубочка*, ďalej význam „miesto pomedzi“: *полпосходие*, *полтón*, rus. *полугора*, *полутон*. Podobne máme nové významy aj pri lexikálnej morféme *мало-*. A. I. Kajdalova (1963) si všimla túto morfému v súvislosti s pravopisom a upozornila na to, že pri slovách s lexikálnou morfémmou *мало-* sú vo výkladových slovníkoch ako synonymá uvádzané slová so záporovou morfémmou *не-*. Napríklad pri slove *маловажный* sú synonymá *неважный*, *незначительный*, *ничтожный*. Navrhuje preto doplniť vo výkladových slovníkoch charakteristiku lexikálnej morfémy *мало-* ako prvej časti zloženín (s významom „nie, takmer nie“). Tak isto môžeme aj pri lexikálnej morféme *много-* nájsť nové významy. Napríklad v zloženinách má aj význam „viac, viacero, pár, niekoľko“, a nielen „mnoho“, ako má samostatná neurčitá číslovka (porov. napr. *многоместный* — *viacmiestny*, *многоэтажный* — *viacposchodový*, *несколькопосчодový*, *многодомный* — bot. *viacdomy*).

O spomenutých významoch morfém *пол-*, *поло-*, *пол-*, *полу-*, *мало-*, *много-* isteže nemožno povedať, že by sa podobali prefixálnym. Sú celkom konkrétne s jasnou sémantikou. Ak sú teda plnovýznamové, bolo by ich treba zaradiť ku koreňovým morfémmam, a nie k prefixom. Keď majú spomenuté morfémy samostatné významy, sú podľa našej mienky zložkami kompozít; teda aj

podľa J. S. Kubriakovovej patria takéto slová k zloženým, a nie k prefigovaným slovám.

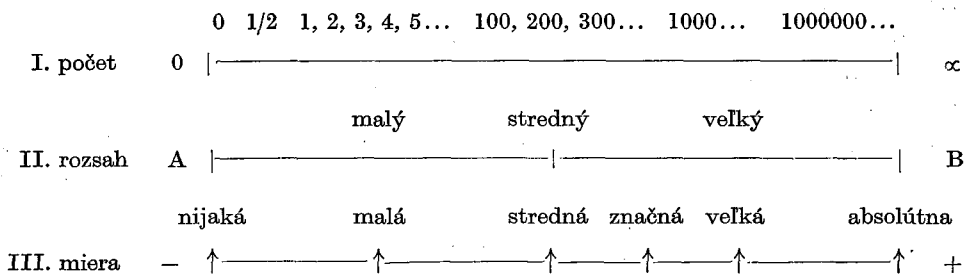
Ostáva ešte otázka, kde zaradiť slová typu *малогорамотный, полумушкетерский, полонитвы, полointeligent*, v ktorých majú morfémy adverbiálno-kvantitatívny význam. Podrobný výskum týchto morfémy zatiaľ neukázal, že by vyjadrovali len vzťahy, ako je to pri afixoch. Zdá sa, že by sme pre ne nemohli prijať ani termín „относительно аффиксы“, ako to navrhuje J. S. Kubriakovová, lebo v kontexte, v akom o nich hovorí, má na mysli skôr sufíxy. Je všeobecne známe, že sufíxy majú abstraktnejší význam ako prefixy; významy prefixov majú svoj základ (i keď ich posudzujeme zo synchronného hľadiska) v predložkách, prípadne v adverbiách. Pri hodnotení afixov treba brať do úvahy tento rozdiel. Keď sa v literatúre hovorí o afixoch, často sa myslí na sufíxy a prefixy súčasne. Je však pri nich značný rozdiel čo do abstraktnosti významu. Kvantitatívne morfémy, ktoré tvoria prvé časti zložených slov, treba pokladať za plnovýznamové. Uznatie ich plnovýznamovosti podopiera aj vznikanie ich nových významov oproti samostatným adverbiám a číslovkám, v ktorých majú tieto morfémy základ. Táto skutočnosť je aj potvrdením správnosti výskumu takýchto morfémy z hľadiska sémantického. Poväčšine sú to zložky kompozít a ako také ich treba hodnotiť a klasifikovať;³ ďalej treba podrobne skúmať aj ich vzťahy k zložkám, s ktorými vytvárajú nové slová. Niekedy bývajú členmi sémantických radov, ich spájanie s druhými komponentami je časté, tvorenie nových slov pomocou týchto morfémy je produktívne. Medzi slovami utváranými spomínanými lexikálnymi morfémy je aj veľa názvov z oblasti odbornej terminológie, v ktorých bývajú zložky v úzkom sémantickom vzťahu, takže skôr by sme predpokladali ich vzájomné splynutie pri vytvorení názvu jednej veci ako to, že by boli prvé zložky prefixami, resp. poloprefixami. Veď kvalitatívna ucelenosť významu je aj jedným zo znakov zloženého slova (Šanskij, 1959, s. 138).

Ukazuje sa, že na triedenie lexikálnych morfémy s kvalitatívnym významom je najprilievavejšie sémantické kritérium. Za základ triedenia berieme sémantickú os. Hoci je takáto klasifikácia len rámcová, sú tu isté pevné body, medzi ktorými sú umiestnené na sémantickej osi, presnejšie na troch osiach, jednotlivé lexikálne morfémy. Na prvej osi sú umiestnené lexikálne morfémy označujúce presný počet (jednoznačnosť číselného vyjadrenia). Na druhej osi sú lexikálne morfémy označujúce rozsah od malého po najväčší. Na tretej osi sú lexikálne morfémy s neurčitým číselným významom alebo s významom adverbiálno-číslkovým s nejednoznačnosťou kvantitatívneho vyjadrenia. Na osiach sú vyjadrené kvantitatívne hodnoty globálne. (Tab. 1.)

³ Sémantické hľadisko pokladá za najvyššie kritérium pri vymedzovaní zložených slov a pri triedení vlastných zloženín J. Horecký (1958).

Tab. 1.

Schematický náčrt sémantických osí

Na osi I sa vychádza z číselných hodnôt aritmetického radu, morfémy s označením kvantity (presnej) sa radia ako pri počítaní od nuly (0) po nekonečno (∞). Pri morfémach označujúcich okrúhle vysoké hodnoty (*sto, tisíc*) nejde vždy o presnosť počtu, ale môže ísť aj o metonymické vyjadrenie. Treba povedať, že morfémy *пол-, полу-, slov. pol-, polo-* patria z hľadiska sémantického na dve osi: keď označujú presnú polovicu z celku umiestňujeme ich na os I, (v zloženinách ako *полгода, полсотни, полушерсть, полуметровый*, slov. *polrok, polrota, polovlna, polohodváb*); svojím adverbialno-quantitatívnym významom patria na os III: *полгорода, полдеревни, полуобразованный, полузабытый, полумилый*, slov. len *polo-*: *poloučepný, poloutelecký, poloukyčrený, polovážny* — s významom „nie celkom, trochu, takmer“ a pod.

V istom zmysle to platí aj o morfémach *одно-* a *едино-*, slov. *jedno-*. Okrem významu označujúceho presný počet (1), ktorým patrí na hornú sémantickú os: *одноактный, одноглавый, единолаасный*, slov. *jednodielny, jednotriedny, jedнопольный*, patrí s významom označujúcim „rovnakosť“ na spodnú sémantickú os: *одноклассник, однокурсник, одноцветный, одноутробный*, slov. *jednofarebný, jednoznačný, jednotyšeľný, jednotvárnny*.

Na osi II sú morfémy označujúce rozmery. Neurčuje sa nimi matematická presnosť, ale vyjadrujú približnú veľkosť alebo malosť toho, čo je pomenované v druhej časti zloženého slova.

Aj morféma *мало-* má okrem kvantitatívnych významov aj význam označujúci „malosť, malý rozsah“ (porov. *малотиражный* = majúci malý alebo nízky náklad, *малолитражный* = s malou litrážou), čiže je vlastne homonymná s morfémou *мало-* v type *малоквартирный*. Podobne morféma *мало-* má význam „malý, malých rozmerov“: *малолистý* = majúci malé listy, *малокветý* = majúci malé kvety, *малометражный* = majúci malú metráž a pod. Tieto morfémy, ako aj ďalšie morfémy s rovnakými významami čiastočne súvisia so sémantikou vyjadrenou na osiach I a III. Umiestňujeme ich na strednú sémantickú os II (os rozsahu), ktorej protipóly A a B označujú „malosť“ a „veľkosť“ rozmerov,

rozsahu a pod. V strede osi je význam „zmenšené rozmery“, ktorý majú v istých zloženinách morfémy *пол-, полу-* : *полплт, полизба, полоблок, полкупé, полубарка*.

Na sémantickej osi III sú umiestnené morfémy s adverbialno-quantitatívnym významom, počnúc označením neprítomnosti vlastnosti, jej nulovosti, cez malú mieru, čiastočnú mieru, stúpajúcu mieru vlastnosti a jej intenzitu až k najvyšším hodnotám. Os uzatvárajú morfémy s označením absolútnej miery, s významom úplného zasiahnutia toho, čo vyjadruje druhá zložka (*всенародный, ежедневный*, slov. *celonárodný, každodenný*). Východiskový bod osi III (kvantitatívno-adverbialnej) označujeme mínus (–), koncový (+).

Tabuľka 2 znázorňuje sémantické osi s rozpisom konkrétnych lexikálnych morfém (ruských i slovenských).

Tab. 2.

I. Sémantická os numerická

0							∞
	пол-, полу-	одно-, едино-	дву-, трех-... двой-, трой-...	сто-, двести-... сто-, двести-...	тысяче... tisíc (o)...		
	pol-, polo-	jedno-					

II. Sémantická os rozsahu

malý rozsah (malosť)		stredný rozsah (zmenšenosť)		veľký rozsah (veľkosť)	
A					B
	мало-		пол-	пол-	
	коротко-	malo-			крупно-
	кратко-	} кратко-			{ veliko-
	микро-	микро-		длинно-	} hrubo-
	мелко-	} мелко-		долго-	} dlho-
	тонко-	} мелко-		толсто-	} hrubo-
	узко-	} мелко-		широко-	} широко-
	низко-	} мелко-		густо-	} husto-
				часто-	

Pri pohľade na umiestnenie jednotlivých morfém na sémantických osiach zistíme, že medzi ruštinou a slovenčinou existujú paralely. Iba v niekoľkých málo prípadoch nemajú ruské morfémy slovenské ekvivalenty. Niekedy takéto zložky chýbajú, napr. *часто-*, inokedy sa významovo kryjú so slovenskými adverbiami, ktoré sa píše oddelene; napríklad slovenské *riedko* zodpovedá ruskému *редко-* (*riedko osídlený* = *редкообитаемый*); ruská morféma *сверх-* máva ekvivalenty v slovenských príslovkách *velmi, nadmieru, mimoriadne* (*сверхнизкий* = *velmi nízky, сверхкритический* = *nadmieru kritický, сверхпрочный* = *mimoriadne pevný*). Oproti ruskému *коротко-* a *кратко-*, *долго-* a *длинно-*, ktoré

III. Sémantická os kvantitatívno-adverbiálna

nijaká miera (nepri- tomnosť vlastnosti)	malá miera (malý počet)	stredná miera (stredný stupeň, čiasťnosť)	značná miera	veľká miera (veľký počet, vysoký stupeň)	absolútna miera (totálnosť)
не- ne- без- } bez- бес- }	мало- málo- слабо- slabo- легко- ľahko- редко- ø	пол- pol- полу- polo-	небез- небес-ø	много- { мнохо- велико- } viac- { веľa- высоко- } veľko- { vysoko- глубоко- } hlboko- густо- husto- полно- plno- крепко- pevno- сильно- silno-	каждо- kaž- до- do- все- { vše- { celo- обще- celo-
				най- naj- ультра- ultra- экстра- extra- мега- mega- мегалo- megalo- сверх- { naj- { пре- { над-	

odlišujú významy dĺžky časovej a priestorovej aj variáciou morféme (porov. *кратковременный, короткошерстный* — *krátkodobý, krátkosrstý*; *долгоиграющий, длинноволосый* — *dlhohrajúci, dlhovlasý*), má slovenčina pre obidva významy po jednej morféme: *krátko-*, *dlho-*.

Umiestnenie morféme na jednotlivých sémantických osiach je schematické a rámcové. Pri podrobnej analýze jednotlivých morféme, najmä tých, ktoré patria do sféry „nejednoznačnosť kvantity“, treba skonštruovať čiastkové sémantické osi, prípadne obrazce vyjadrujúce špecifické významy daných lexikálnych morféme a tiež ich zvláštnosti (Malíková, 1970; 1974).

Skúmanie morféme s kvantitatívnym a adverbiálno-quantitatívnym významom vyžaduje podrobnú analýzu nielen významov jednotlivých morféme, ale aj ich vzájomných štruktúrnych a sémantických vzťahov homonymity, synonymity, prípadne antonymity a takisto vzťahov medzi zložkami, s ktorými sa spájajú. Len tak dostaneme úplný a správny obraz o ich podstate zo stránky morfematickej i sémantickej.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

- ANDREJEV, D. N.: Terminy tipa „lesovodstvo“, „lesovedenije“. In: Doklady i so-
obščeniija Instituta jazykoznanija AN SSSR 6. Moskva 1954, s. 23—32.
- ČEREPANOV, M. V.: O razgraničenií slovosloženiija i prefiksacii. Russkij jazyk
v škole 1968, č. 5, s. 99—104.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. 1. vyd. Praha, Academia 1962, s. 12.
- HORECKÝ, J.: Sémantická klasifikácia zložených slov. In: Studie ze slovanské jazy-
kovědy. Sborník k 70. nar. Fr. Trávnička. Praha 1958.
- KAJDALOVÁ, A. I.: K voprosu o pravopisanii složnych prilagatelnych. Russkij
jazyk v škole 1963, č. 1., s. 27—31.
- KUBRIAKOVA, J. S.: Osnovy morfologičeskogo analiza. 1. izd. Moskva, Nauka 1974.
- MALÍKOVÁ, M. O.: K otázke vymedzenia zložených slov a frekventovaných prvých
a druhých častí zloženín. In: Štúdie z porovnávačej gramatiky a lexicológie. Red. Š. Pe-
ciar. Bratislava, Veda 1974.
- MALÍKOVÁ, M. O.: Slovtvorná štruktúra slov s lexikálnou morfémou *malo-* v ruš-
tine. Slavica Slovaca, 2, 1967, č. 1., s. 3—13.
- MALÍKOVÁ, M. O.: Slovtvorná štruktúra slov s lexikálnou morfémou *mного-* v ruš-
tine. Slavica Slovaca, 3, 1968, č. 1., s. 78—89.
- MALÍKOVÁ, M. O.: Slovtvorná a sémantická štruktúra slov s lexikálnou morfémou
pol-/polo-/polu- v ruštine. Slavica Slovaca, 5, 1970, č. 1., s. 34—47.
- MALÍKOVÁ, M. O.: Štruktúrno-sémantická analýza slov s lexikálnymi morfémami
málo- a *malo-* v slovenčine. Slavica Slovaca, 6, 1971, č. 3., s. 233—242.
- MALÍKOVÁ, M. O.: Štruktúrno-sémantická analýza slov s lexikálnymi morfémami
mного- a *vela-* v slovenčine. Slavica Slovaca, 8, 1973, č. 1., s. 29—36.
- MALÍKOVÁ, M. O.: Štruktúrno-sémantická analýza slov tvorených lexikálnymi mor-
fémami *pol-/polo-* v slovenčine. Slavica Slovaca, 9, 1974, č. 1., s. 44—59.
- POĽÁKOVA, L. I.: Slovoobrazovanie imion posredstvom „poluaffiksov“ v sovre-
mennom nemeckom jazyke. In: Uč. zap. 1-ogo Moskovskogo gos. ped. in-ta inostr. jazy-
kov, t. 7. Grammatičeskij stroj jazyka. Moskva 1955.
- STEPANOVA, M. D.: Slovoobrazovanie sovremennogo nemeckogo jazyka. Moskva
1953.
- STEPANOVA, M. D.: Metody sinchronnogo analiza leksiki. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo
Vyššaja škola 1968.
- ŠANSKIJ, N. M.: Očerki po russkomu slovoobrazovaniju i leksikologii. Moskva,
Učpedgiz 1959.
- TICHONOV, A. N.: Sinchronija i diachronija v slovoobrazovanii. In: Aktualnye
problemy russkogo slovoobrazovanija I. Red. A. N. Tichonov. Samarkandskij gosudar-
stvennyj universitet im. A. Navoj. Samarkand 1972, s. 207—211.
- ULUCHANOV, I. S.: O nekotorych promežutočnych javlenijach v slovoobrazovanii
(k otnošeniju sinchronii i diachronii). In: Aktualnye problemy russkogo slovoobrazova-
nija I. Red. A. N. Tichonov. Samarkandskij gosudarstvennyj universitet im. A. Navoj.
Samarkand 1972.
- ZEMSKAJA, J. A.: Obrazovanie prilagatelnych s pomoščju pristavok predložnogo
proischoždenija. Russkij jazyk v nacionalnoj škole 1961, č. 1., s. 15—22.
- ZEMSKAJA, J. A.: Sovremennij russkij jazyk. Slovoobrazovanie. 1. izd. Moskva,
Prosveščenije 1973, s. 5—8.

КЛАССИФИКАЦИЯ МОРФЕМ ВЫРАЖАЮЩИХ КОЛИЧЕСТВО
С МОРФЕМНОЙ И СЕМАНТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКОВ)

Резюме

В предлагаемой статье классифицируются первые части слов, обозначающие количество. Автор делает вывод, что изучаемые морфемы являются корневыми и приставочными. Корневыми морфемами являются словоэлементы, имеющие количественное или количественно-адвербиальное значение. Лексические морфемы, выражающие меру или степень качества, имеют характер приставок (*без-, сверх-*). Автор приходит к заключению, что при анализе изучаемых словоэлементов нужно исходить из их семантики и делает попытку разместить их на трех семантических осях: оси количества, оси размера или объема и семантической оси количественно-адвербиальной.

DISKUSIE

KATEGÓRIA ČÍSLA A NEURČITÉ ZÁMENÁ

JÚLIUS RYBÁK

1.0. Pri práci nad témou „opozícia neurčitých zámen typu *kto-niž* — *kto-to*“ (porov. Rybák, 1965) bolo obdobie, keď sme doslova mučivo hľadali výstižnú formuláciu jediného dištingtívneho príznaku danej opozície tvarov. Ukázalo sa totiž, že doterajšie opisy použitia týchto opozičných jednotiek boli v podstate opismi ich kontextuálnych použití, t.j. opismi toho, čo dané jednotky *môžu vyjadrovať*, a nie toho, čo *nemôžu nechať nevyjadrené*; nevystihovali teda zákon, vnútorný mechanizmus ich fungovania v reči.

Takéto momenty sú vo vedeckom výskume veľmi dobre známe — momenty, keď sa treba vzdialiť od objektu (lebo „pre stromy nevidíme les“) a sústrediť abstrahujúcu činnosť rozumu na prekonanie pseudokonkrétneho panciera vecí (t.j. na prekonanie samozrejmeho, do očí bijúceho) a na prienik k ich podstate. To úplne zodpovedá skvelej Leninovej formulácii procesu poznania vo *Filozofických zošitoch* (1953, s. 253): „Pohyb poznání k objektu může jít vždy jen dialekticky: odstoupit, abychom jistěji zasáhli — reculer pour mieux sauter (savoir)?“

1.1. Takéto štádium v procese poznania je vždy „zrelé“ pre dialektický skok, ktorému často pomáha na svet náhoda. Tak sa nám „náhodou“ znova dostala do rúk štúdia *O grammatičeskom značení* (1961), pri čítaní ktorej sme nie bez prekvapenia zistili, že dištingtívny príznak opozície *NZ-niž* — *NZ-to* je vlastne totožný s dištingtívnym príznakom opozície plurál — singulár, ako je vymedzený v tejto štúdii: rozčlenenosť vyjadrená — nič o rozčlenenosti (privatívna opozícia typu „*A* — nič o *A*“).

1.2. Prekvapujúca (a vtedy skôr tušená, ako do všetkých dôsledkov domyslená) zhoda opozície členov kategórie čísla a opozície *NZ-niž* — *NZ-to* nás viedla k tomu, aby sme citovanú prácu zakončili konštatovaním:

„Rozbor významov *NZ-niž* a *NZ-to* potvrdil... zistenie, že ‚kategorija vyražennoj/nevyražennoj rasčleňonnosti *po-raznomu* (podč. *J. R.*) projavlja-jetsia vo *vsech* (podč. *J. R.*) avtosemantičeskich častach reči‘ (Binarnost... s. 40). Snažili sme sa ukázať i prítomnosť tejto kategórie vo vzťahu *NZ-niž* — *NZ-to*, i špecifiku jej prejavu“ (s. 201).

Tak si opozícia neurčitých zámen typu *kto-ni*buď — *kto-to* a gramatická kategória čísla „podali ruky“. V dvojakom zmysle: i čo do charakteru opozície (v oboch prípadoch privatívna opozícia typu „A — nič o A“), i čo do dištinktívneho príznaku (rozčlenenosť vyjadrená — nič o rozčlenenosti).

2.1. Neskoršie teoretické práce (porov. Křížková, 1971, s. 354; Ickovič, 1968, s. 63) potvrdili správnosť záveru o privatívnom charaktere opozície *NZ-ni*buď — *NZ-to*, teda — čo nás v danej súvislosti najviac zaujíma — o principiálne totožnom charaktere (z hľadiska druhového) tejto opozície s gramatickou kategóriou čísla.

Poznámka. Vychádzame, pravdaže, z tých lingvistických prác, ktoré vzťah plurálu a singuláru traktujú ako vzťah privatívny (okrem iných porov. napr. Šiška, 1969, s. 101), hoci sme si vedomí, že sa v literatúre vyskytuje aj chápanie ich vzťahu ako vzťahu ekvipolentného (porov. Revzin, 1969). Pokiaľ teda budeme v práci hovoriť o kategórii čísla, budeme mať na mysli privatívnu opozíciu plurálu a singuláru s príznakovým plurálom, vyjadrujúcim explicitne príznak „rozčlenenosť“. Takéto chápanie kategórie čísla predstavuje vlastne polaritnú koncepciu, ktorá vyúsťuje v eliminovanie pojmu čísla, presnejšie povedané: v chápanie čísla len ako čiastkového prejavu všeobecnejšieho príznaku rozčlenenosti/nerozčlenenosti. (O druhej polaritnej koncepcii gramatickej kategórie čísla budeme hovoriť ďalej.)

2.2. V práci H. Křížkovej (1971, s. 354) sa však dištinktívny príznak opozície *NZ-ni*buď — *NZ-to* formuluje odlišne ako pri kategórii čísla — na základe kombinácie dvoch príznakov: neurčitosť a konkrétnosť. Keďže je prvý príznak vlastný obom členom opozície, môžeme ho ponechať stranou, a opozícia *NZ-ni*buď — *NZ-to* tak nadobudne podobu:

$$NZ-ni\text{bu}\check{d} = [-] \text{ konkrétnosť}$$
$$NZ-to = [\pm] \text{ konkrétnosť}$$

V prítomnej práci sa nebudeme venovať rozboru argumentov, ktorými H. Křížková (v polemike s naším vymedzením opozície *NZ-ni*buď — *NZ-to*) motivuje vyčlenenie práve daného dištinktívneho príznaku. Teraz je pre nás dôležité, že prácou H. Křížkovej sa znova „pretrhali zväzky“ medzi opozíciou *NZ-ni*buď — *NZ-to* a gramatickou kategóriou čísla. Opozícia daných radov neurčitých zámen sa začala znova chápať celkom nezávisle od opozície členov kategórie čísla.

3. S novým a mimoriadne originálnym impulzom pre vzájomnú konfrontáciu opozície *NZ-ni*buď — *NZ-to* a opozície plurál — singulár prišli ostatný raz I. G. Koševaja a I. G. Lukašenková (1972). Zaujímavý je už ten fakt, že ak nás v našej práci rozbor opozície neurčitých zámen priviedol ku kategórii čísla, tak v tomto prípade došlo k opačnému procesu: rozbor opozície singulár — plurál priviedol autorov k opozícii neurčitých zámen. Bude preto zaujímavé konfrontovať ich závery s oboma koncepciami opozície *NZ-ni*buď — *NZ-to*, o ktorých sme hovorili vyššie. To však predpokladá, aby sme sa s argumentáciou práce *Kategorija čísla* zoznámili podrobnejšie. Poznamenávame, že závery

spomínaných autorov (ak ich správne chápeme) nesú so sebou pri dôslednej aplikácii ďalekosiahle dôsledky, vyúsťujúce do filozofickej roviny, a bude preto nad naše sily, aby sme ich komentovali vyčerpávajúcejším spôsobom.

4.1. Základnou premisou, z ktorej sa sústavou deduktívnych krokov odvíja stavba celej ich práce, je presvedčenie, že „pojmem čísla je tým *organizujúcim princípom* (podč. *J. R.*), vďaka ktorému je možná zmysluplná reč (smyslovoje postrojenije reči)“ (Koševaja-Lukašenko, 1972, s. 49).

Pojem čísla a číselný, početný, kvantitatívny princíp nadobúda takú univerzálnu (vo vzťahu k poznaniu, k mysleniu, k jazyku i k materiálnej skutočnosti vôbec) platnosť, že v závere práce sa na otázku, či by bolo možné i negáciu v jazyku vykladať na základe jej číselnej povahy, t.j. na základe kvantitatívneho princípu — odpovedá: „Myslíme, že áno, pretože fungovanie jazyka spočíva svojou podstatou vo vyjadrení kvantitatívnych vzťahov, založených na chápaní čísla ako vzťahu nuly k množstvu“ (ibid., s. 53).

4.2. Opozícia singuláru — plurálu má podľa autorov abstraktnejší charakter, nie je len opozíciou v pláne „jeden — množstvo“. Gramatický význam plurálu je charakterizovaný neprítomnosťou konkrétosti, ktorá je základnou črtou gramatického významu singuláru. Opozícia singulár — plurál tak nadobúda podobu: konkrétny (jeden) — nekonkrétny (veľa).

4.3. Ak budeme pre počet (pre pojem kvantity) považovať za východisko nie „jeden“, ale „neprítomnosť počtu“ (nula), ktoré má (podobne ako plurál) tiež abstraktný charakter, dôjdeme k záveru, že „mnohosť a nedostatok počtu môžu byť spojené ako abstraktné pojmy, ktoré stoja v protiklade ku konkrétnej predstave o „jeden““ (ibid., s. 50). Dostávame tak opozíciu (ktorú autori výnimočne explicitne nevyjadřili): konkrétnosť (jeden) — nekonkrétnosť (nula + veľa).

4.4. Ak sa však na uvedenú opozíciu pozeráme z hľadiska prítomnosti/neprítomnosti čísla, dostaneme opozíciu „negácia čísla (nula) — prítomnosť čísla (jeden — veľa)“. A potom z faktu, že „jeden“ a „veľa“ stoja vedľa seba na jednej strane opozície, vyplynie záver, že „jednosť (jediničnosť) predstavuje len variant mnohosti“, a „keďže je sféra mnohosti abstraktná, tak aj pojem jeden, ktorý do tejto sféry patrí, môže nadobúdať nekonkrétny charakter“ (ibid., s. 50).

4.5. Dochádza sa tak k záveru, že „základný kvantitatívny protiklad *v prírode i v jazyku* (podč. *J. R.*) nejde po línii „jeden“ — „veľa“, ale po línii „nula — niečo väčšie ako nula“ . . . Práve tento typ protikladu reálne existuje v jazyku, pretože odráža povahu vecí, ktoré môžeme pozorovať v materiálnom svete“ (ibid., s. 51).

4.6. Pojmy jeden — veľa nestoja teda proti sebe ako kvantitatívny protiklad. „Pojem ‚jednosti‘ stojí v opozícii k pojmu mnohosti ako konkrétny pojem, vydelený z abstraktnej masy predmetov, ktorých počet nevyžaduje spresne-

nie... Napriek tomu je však ‚jednosť‘ len špecifickým prípadom mnohosti“ (ibid., s. 52).

4.7. V oblasti záporných a neurčitých zámen sa podľa autorov uvedené vzťahy premietajú takto:

„Vzťahy, ktoré sú z jednej strany medzi slovami typu *nikakoj*, *nikto*, *ništo* a z druhej strany medzi slovami *kakoj-nibuď*, *kto-to*, *što-to*, sú založené na protiklade pojmov negácia kvantity a prítomnosť kvantity... Opozíčné rady slov typu *ništo* — *što-to*, *što-nibuď*, hoci nie sú kvantitatívnymi slovami, vyjadrujú dve diametrálne protikladné stránky kvantitatívnej opozície: zápornú, ktorá sa rovná nule, a kladnú, ktorá spočíva vo vyjadrení ‚čohosi viac ako nula‘“ (s. 52 n.).

5.1. Keď porovnáваме závery tejto práce (4.1—4.7) s naším výkladom opozície *NZ-nibuď* — *NZ-to* (porov. 1.1—1.2) a s výkladom H. Křížkovej (2.2), dostaneme zaujímavý záver. Autori na jednej strane potvrdzujú naše stanovisko, že opozícia *NZ-nibuď* — *NZ-to* je totožná s opozíciou plurál — singulár, ale dištinktivný príznak opozície gramatickej kategórie čísla a opozície neurčitých zámen formulujú v zmysle záverov H. Křížkovej — ako vzťah nekonkrétnosť — konkrétnosť. (Křížková, pravda, ide ďalej, lebo vymedzuje aj typ opozície, ako opozície privatívnej, postihujúc tak fungovanie jednotiek oboch radov; tento rozdiel nás však pri výklade zatiaľ nemusí zaujímať.)

5.2. Pre ďalší rozbor sa teda ponúkajú dva problémy:

a) Sú závery I. G. Koševej a I. G. Lukašenkovej novým stupňom v prenikaní k podstate skúmaného javu (charakteru opozície *NZ-nibuď* — *NZ-to* a jej vzťahu ku gramatickej kategórii čísla)? Ak áno, tak by ich koncepcia bola príkladom toho, s čím sa vo vede na novom stupni poznania často stretáme: že tu dochádza k dialektickej syntéze starších stanovísk, ktoré sa zdali byť absolútne protikladné, pričom sa každému stanovisku (popri jeho negácii) dáva sčasti za pravdu.

b) Alebo sú závery autorov neadekvátne jazykovej skutočnosti a musíme sa uspokojiť aj v ďalšom výskume s návratom k jednej z predchádzajúcich koncepcií?

Odpoveď na tieto otázky nie je jednoduchá, rozložíme ju preto podľa príkladu autorov, s ktorými polemizujeme, na rad deduktívnych krokov, aby sme v závere mohli formulovať vlastné stanovisko.

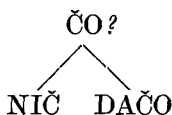
6.1. Považujeme za prínos, že autori presvedčivo ukázali, že pri úvahách o charaktere opozície neurčitých zámen (všetkých, nielen s morféomou *-nibuď* a *-to*) treba vychádzať zo základnej opozície: záporné — nezáporné (neurčité) zámená. Je to logické aj formálne; oproti odvodzovaciemu základu (napr. *kto*) stojí rad odvodených slov (*ni-kto*, *kto-to*, *kto-nibuď* a i.), ktoré treba v istom štádiu skúmať všetky na jednej úrovni.

6.2. Neprijímame záver (takisto apriórne, ako bol apriórne postulovaný),

že základom fungovania jazyka, základnou opozíciou je kvantitatívna opozícia, teda vzťah „neprítomnosť kvantity — kvantita“ („nula — čosi viac ako nula“). Bolo by možné uviesť viacero dôvodov pre to, aby sme základnú opozíciu (a teda aj opozíciu *nikto — kto-to, kto-nibud'* atď.) chápali ako vzťah na základe príznaku *existencie*: negácia existencie — prítomnosť existencie. Ak autori formulujú uvedenú opozíciu ako „nula — niečo viac ako nula“, my ju formulujeme ako „nič — niečo“. „Byť či nebyť“ — to je otázka, od odpovede na ktorú závisí možnosť kladenia akýchkoľvek ďalších otázok.

6.3. Na vrchole abstrakcie, ku ktorej dospelo ľudské jazykové povedomie, stoja tzv. opytovacie zámená, presnejšie skôr akési univerzálne (oné Štúrove „všemená“), v ktorých sa objektívna skutočnosť odráža vo vedomí najvšeobecnejšie, a teda najnerozčlenennejšie. Na tejto úrovni abstrakcie je anulovaný i príznak kvantity, i príznak existencie. Na otázku *Čo som dosiahol v živote?* si môžem sám odpovedať rovnako dobre: *Nič, zhola nič — Vela, veľmi vela*. Otázke *čo?* sú polárne odpovede „nič — vela“ úplne ľahostajné.

A prvý krok od nerozčleneného, konfúzneho *ČO* smerom k rozčlenenosti je práve existenciálny (nie kvantitatívny) krok:

6.4. Oproti názoru, že oblasť „nuly“ (neexistencie v našom ponímaní) je oblasťou čohosi nekonkrétneho, a teda neurčitého (porov. 4.3), zastávame názor, že v jazyku (i v skutočnosti, hodnotenej cez prizmu ľudského vedomia) niet nič určitejšieho, jednoznačnejšieho, „konkrétnejšieho“, ako je to, čoho niet, čo vyjadrujeme v negatívnom pláne (*ni-kto, ni-kde*). Tou neurčitou, záhadnou, ťažko postihnuteľnou a nesmierne komplikovanou oblasťou, ktorú musí ľudský duch v procese prieniku k nej (v myslení, v poznaní, v jazyku) neustále členiť, je práve oblasť existujúceho, oblasť bytia. Preto i kategória určitosti (určitosť — neurčitosť) i kategória kvantity (jeden — vela) sa môže realizovať jedine v rámci existujúceho.

„Určitosť neexistujúceho“ je výstižne sformulovaná aj v Engelsových výpiskoch z Hegla (Engels, 1952, s. 186, 187): „Nic, protikladné (nějakému) něco, *nic nějakého něco*, je určité nic.“ (s. 186) — „Hlavní místo o negaci. „Úvod“, str. 38: „že odporující si se neřeší v nulu, ani v abstraktní nic, nýbrž *v negaci svého určitého obsahu*“ atd.“ s. 187).

Poznámka. V oblasti pojmu času (času, hodnoteného ľudským vedomím) môžeme nájsť k našej úvahe paralelu v jednoznačnosti, s akou sa v našom vedomí hodnotí minulosť (to, čoho už niet) a budúcnosť (to, čoho ešte niet) oproti prítomnosti (tomu, čo je) ako sfére nejednoznačného, komplikovaného. V jazyku sa táto ľudská predstava odráža

v príznakovom charaktere préterita a futúra oproti nepríznakovému (polyfunkčnému) prézentu. Ako by sme si neustále opakovali štvorveršie Imara Chajjama:

Pro marnost světa, srdce mé, se netrap,
pro omrzlost životem se netrap.
Co bývalo, je pryč, co přijde, nikdo neví.
Žij šťastně; nad tím, co je či není, se netrap!

6.41. I pri zúžení kvantitatívnych vzťahov na oblasť existujúceho (čo je prvý a základný rozdiel našich stanovísk) nemôžeme (ani v tomto obmedzenom rámci) považovať kvantitatívny vzťah za prvotný, na základe ktorého by jazykové povedomie členilo objektívnu skutočnosť. Jazyk je vôbec založený v mnohom ohlade na primitívnom, „prapôvodnom“ ľudskom myslení, a predstava o kvantite sa vyvinula zrejme hodne neskoršie, ako predstava o členení, členitosti objektívneho sveta. Ako je to výstižne vyjadrené v *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 70): „Pojem vecnosti, substancie spočívajúca na členitosti reality (podč. J. R.) a oboje je podkladom pre pojem čísla.“

S pojmom čísla vo vzťahu k naivnému ľudskému mysleniu je to asi tak, ako hovorí E. V. Iljanko v knihe *Ob idolach i idealach* (porov. Budagov, 1971, s. 30):

„Ukážte dieťaťu malý vláčik, ktorý pozostáva z troch vagónikov a rušňa, a spýtajte sa ho: *koľko*? Jeden (vlak)? Štyri (časti, z ktorých sa skladá vlak)? Tri a jeden (vagóny a rušeň)? Šestnásť (kolies)?... Tu sa odhalí všetka zákernosť abstraktnej otázky *koľko*? Dieťa odučili od želaní, ktoré treba zanechať pred vstupom do chrámu matematického myslenia, kde na rozdiel od jeho bezprostrednej skúsenosti i sladký cukrik i lyžička odpadného ricínového oleja znamenajú jedno a to isté, a to jeden, jednotku.“

6.42. Neurčité zámenná majú pri fixovaní (v jazyku) pohybu procesu poznania od absolútne nerozčleneného „čohosi existujúceho“ smerom k jeho členeniu, a teda smerom k určitosti, k poznaniu, veľmi dôležitú úlohu. Výborne ju vystihol L. Borovoj (1974) v knihe *Put slova*, v kapitole *Kakoj-to, čto-to*:

„Celý pohyb jazyka v dôsledku pohybu myslenia (Belinskij), celý literárny proces je nerozlučne spojený s týmito „akýsi“, „čosi“, „čosi podobné“, „také“, „dačo také“, „un je ne sais quoi“ a pod. Iba u slabých spisovateľov sa nikdy nevyskytovali“ (s. 408).

Borovoj cituje ukážku z Gorkého (ktorú nemáme odvahu preložiť do slovenčiny):

„Všio literaturnoje tvorčestvo, v proze i stichach, nasyščeno... jedinoj dľa vsech ľudej žaždjo čego-to neulovimogo slovom i myslju, jedva ulovimogo čuvstvom, — tainstvennogo čego-to, čemu my dali blednoje imia — krasota i čto cvetot v mire — v našich serdecach — vsio boleje jarko i prazdnično.“

V týchto Gorkého slovách je obsiahnutá nielen ľudská túžba po kráse, ale po poznaní vôbec. A znova: oblasť neexistujúceho nijaké podobné („sladké“) muky nepozná. Borovoj (s. 413) výstižne poukazuje i na to, že sa spisovatelia zaobišli bez týchto „akýsi“, „čosi“ a pod. práve vtedy, keď vytvárali fantastické, extravagantné obrazy — inými slovami: keď sa pohybovali v sfére neskutočného.

A na inom mieste hovorí: „Dlhý čas sa tieto slová — *akýsi*, *čosi* — v našej literatúre skoro nevyskytovali. Akoby spisovatelia boli skutočne vždy našli definitívne názvy všetkých javov a akoby sa im nežiadalo podeliť sa s čitateľmi o tú neurčitost svojho slova, ktorú tak veľmi dobre poznali Puškin i Lermontov, Gogol i Tolstoj, i Gorkij, akoby

bez týchto slov bola vôbec možná oná „cesta do neznáma“ (s. 414). O to práve ide: „cesta do neznáma“, to je cesta za poznaním; a neurčité zamená sú jej nevyhnutným a spoľahlivým nástrojom.

6.5. Ďalší krok v našej deduktívnej úvahe skôr vytušíme, ako by sme ho dokázali zdôvodniť. Zdá sa byť logické, že pojem čísla, kvantity vstupuje do postupného radu konkretizácie, diferenciacie skutočnosti až na tom stupni, kde je možné povedať *jeden strom — dva stromy*. Avšak na úrovni „čosi, niečo“ si je ťažko predstaviť (ako polarizujúci princíp tejto úrovne) „jedno čosi — dvoje čosi“. (Porovnajme ešte: *tam ide akési jedno dievča — tam idú akési tri dievčatá*.) Zdá sa, že prvé, čo o tomto „čomsi neznámom“ možno zistiť (na základe čoho ho možno špecifikovať), je jeho členitosť — nečlenitosť (celistvosť) — čiže príznak, na ktorom je (ako sme presvedčení) v jazyku založená opozícia *NZ-nižšie — NZ-to*.

A už sotva treba dokazovať, že na tejto úrovni nemôže vystupovať pri členení daného plánu pojem nuly, tohto najabstraktnejšieho medzi pojmami, ktoré vytvoril ľudský duch.

7. Uvedený rozbor nám teda dovoľuje uzavrieť, že z dvoch téz spomínaných v bode 5.2. platí druhá. Práca I. G. Koševej a I. G. Lukašenkovej z hľadiska našej problematiky neadekvátne odráža jazykovú skutočnosť a pri ďalšom skúmaní vzťahu gramatickej kategórie čísla a opozície neurčitých zámen (ako zatiaľ stále otvoreného problému) sa musíme vrátiť k niektorým z predchádzajúcich koncepcií. Ku ktorej — to je už problém samostatnej úvahy.

*Pedagogická fakulta
Banská Bystrica*

Bibliografia

- BOROVJOJ, L.: Put' slova. Moskva, Izdatelstvo Sovetskij pisatel' 1974. 960 s.
BUDAGOV, R. A.: Istorijskaja grammatika slova v istorii obščestva. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Prosveščenijskogo centra 1971. 272 s.
ENGELS, B.: Dialektika prírody. 2. vyd. Praha, Nakladatelství Svoboda 1952. 344 s.
ICKOVIČ, V. A.: Jazykovaja norma. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Prosveščenijskogo centra 1968. 93 s.
KŘÍŽKOVÁ, H.: Systém neurčitých zámen v současných slovanských jazycích. Slavia, 40, 1971, s. 342—370.
KOŠEVAJA, I. G.—LUKAŠENKO, I. G.: Kategorija čisla. Československá rusistika, 17, 1972, s. 49—53.
LENIN, V. I.: Filosofické sešity. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953. 494 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
O grammatičeskom značenii. Voprosy jazykoznanija, 10, 1961, s. 28—43.
REVZIN, I. I.: Tak nazývajúť „nemarkirovanne množestvennoje čislo“ v sovremennom russkom jazyke. Voprosy jazykoznanija, 18, 1969, s. 102—109.
RYBÁK, J.: Charakter opozície neurčitých zámen typu *kto-nižšie, kto-to*. Československá rusistika, 10, 1965, s. 196—201.
ŠÍŠKA, Z.: O grammatičeskoj kategorii čisla. Československá rusistika, 14, 1969, s. 97—102.

КАТЕГОРИЯ ЧИСЛА И НЕОПРЕДЕЛЕННЫЕ МЕСТОИМЕННИЯ

Резюме

В работе подвергаются разбору три концепции оппозиции неопределенных местоимений типа *кто-то* — *кто-нибудь* (Рыбак, Кржижкова, Кошечая-Лукашенко). Каждая из этих концепций рассматривается на фоне оппозиции членов грамматической категории числа. Автор пытается доказать, что модель категории числа, предложенная И. Г. Кошевой и И. Г. Лукашенко, не отражает объективных отношений, которые имеются в языке между оппозицией неопределенных местоимений типа *кто-то* — *кто-нибудь* и грамматической категорией числа.

ROZHLADY

PROBLÉMY VZŤAHU JAZYKA A SPOLOČNOSTI V NOVŠEJ
SOVIETSKEJ ODBORNEJ LITERATÚRE

JÁN DORULA

V posledných rokoch sa objavilo v sovietskej jazykovednej, historickej i filozofickej literatúre viacero pozoruhodných prác, v ktorých sa z marxistického hľadiska osvetľuje vzťah jazyka a spoločnosti. Autori sa v nich opierajú o bohaté skúsenosti, prax a výsledky budovania socialistickej spoločnosti v ZSSR. Našich čitateľov chceme tu bližšie oboznámiť najmä s monografiou A. T. Bazijeva a M. I. Isajeva *Jazyk i nacija* (Moskva, Nauka 1973. 248 s.).

Diskusia na stránkach časopisu *Voprosy istorii* v rokoch 1966—1968, ktorej sa zúčastnili historici (23 príspevkov), filozofi (16), etnografi (5), právnici (3), jazykovedci (2) a jeden ekonóm, upozornila na aktuálnosť aj takej otázky, ako je definícia národa. V záverečnom zhrnutí diskusie sa poukazuje na to, že známa Stalinova definícia národa je zovšeobecnením toho, čo o podstate a znakoch národa povedali K. Marx, F. Engels a V. I. Lenin. Túto definíciu kladne ocenil aj V. I. Lenin. Je to vedecká, marxistická definícia, ktorá je súčasťou marxistickej teórie národa. Medzi znakmi národa je na prvom mieste jazyk.

V prvej kapitole knihy A. T. Bazijeva a M. I. Isajeva *Spoločnosť a jazyk* (s. 7—75) sa rozoberajú otázky sociálnej podmienenosti jazyka (pôvod jazyka; vznik rozličnosti jazykov; jazyk ako spoločenský jav; jazyk vo vzťahu k triedam), etnickej skladby obyvateľstva a klasifikácie jazykov sveta, podrobne sa hovorí o národoch a jazykoch Sovietskeho zväzu. Podčiarkuje sa, že jazyk vznikol súčasne s ľudskou spoločnosťou a je s ňou vždy nerozlučne spojený. Spoločnosť nemôže existovať bez jazyka ako najdôležitejšieho prostriedku ľudského dorozumievania a jazyk sám bez používania v spoločnosti stáva sa mŕtvou schémou. Celkom nakrátko sa autori zaoberajú objasnením podstaty a kritikou štyroch teórií o pôvode jazyka: onomatopoickou, teóriou citosloviee, „pracovných výkrikov“ a teóriou „sociálnej dohody“. V krátkosti potom rekapitulujú marxistickú teóriu o pôvode jazyka (jazyk vznikol v prostredí spoločenskej práce), vyloženú predovšetkým v Engelsových prácach.

Kým teória o vzniku jazyka zostáva predsa len v oblasti hypotéz, lebo nieto reálnych historických údajov, ktoré by ju potvrdzovali, možno otázky vzniku konkrétnych jazykov a jazykových skupín skúmať na základe historických údajov. Vznik a vývin istého jazyka sa skúma v nerozlučnej súvislosti s dejinami nositeľov tohto jazyka. Celý komplex otázok pomáha tu skúmať etnografia, archeológia, história i filozofia. Jazyky sa vyvíjali postupne od rodových cez kmeňové k jazykom národností a potom k národným jazykom. Pri tomto vývine prebiehali nielen diferenciačné, ale aj integračné procesy, pričom veľký význam vo vývine jazykov mali aj politické a kultúrne faktory. Dnes už niet rodových jazykov, lebo niet ani rodov. Existujú však ešte kmeňové jazyky a dialekty v Amerike, Afrike i Ázii. K nim sa rátaajú aj niektoré tzv. jednoaulné jazyky v sovietskom Dagestane, ktorých nositelia sú však už bilingvisti. Existuje ešte mnoho jazykov národností (v ZSSR napr. avarský, darginský, lezginský jazyk i mnohé iné jazyky). Kvantitatívny vývin jazykov si možno názorne predstaviť v podobe kosoštvorca, ktorý jedným svojím vrcholom siaha do obdobia vzniku človeka a druhým do vzdialenej komunistickej budúcnosti. Hoci zblížovanie národov je objektívna tendencia, ktorá pôsobí v kapitalizme i v socializme, základný rozdiel medzi nimi je v tom, že v socializme niet národného útlaku, typického pre kapitalistickú spoločnosť. Uskutočnenie princípu rovnoprávnosti národov utvára v socialistickej spoločnosti podmienky priateľstva a spolupráce národov a prispieva k ich zblížovaniu. Avšak o úplnom splynutí národov možno hovoriť len vo vzťahu k ďalekej budúcnosti.

Pri úvahách o jazyku ako spoločenskom jave sa autori odvolávajú na známú Stalinovu prácu *Marxizmus a otázky jazykovedy*, v ktorej sa dokazuje, že jazyk nepatrí ani do základne ani do nadstavby. Poukazujú i na to, že tempo jazykového vývinu závisí v mnohom od intenzívnosti spoločenského pokroku, od intenzívnosti národného života, čím sa rozumie vývin a napredovanie v oblasti hospodárskej, sociálnej a politickej i intenzívnosť stykov príslušného národa s inými národmi. Autori rozoberajú otázky vzťahu jazyka a spoločnosti, pristavujú sa pri otázke vzťahu jazyka a spoločenských tried, podčiarkujú dôležitosť sociologického aspektu (popri aspekte časovom a priestorovom) pri výskume jazyka. Veľa pozornosti venujú princípom delenia obyvateľstva zemegule do istých skupín a v súvislosti s tým zaoberajú sa otázkou klasifikácie jazykov a otázkou vzťahu jazyka ako deliaceho znaku k iným deliacim kritériám, ako je rasa a náboženstvo. Konštatujú, že ani rasové ani náboženské kritérium delenia ľudstva na skupiny sa nekryje s jazykovým kritériom, hoci napríklad vplyv svetových náboženstiev (budhizmus, kresťanstvo a mohamedánstvo) na mnohé jazyky sveta bol značný a prispel k zblíženiu slovnej zásoby celých skupín štruktúrne často rôznorodých jazykov. Delenie jazykov sveta je úzko spojené s etnickým rozdelením obyvateľstva, pričom zákľadátnými

formami etnických spoločenstiev sú kmene, národnosti a národy. Historicky prvým bolo rodovo-kmeňové spoločenstvo, pozostávajúce zo skupiny ľudí, ktorí mali spoločných predkov a uvedomovali si svoju pokrvnú príbuznosť; od iných kmeňov sa odlišovali osobitným jazykom alebo dialektom, osobitným názvom a sídliským územím. Neskôr, v otrokárskom a feudálnom období, vznikali nové spoločenstvá — národnosti. Ich vznik súvisí s rozpadom prvotno-pospolných vzťahov v dôsledku rozvoja spoločenských výrobných síl, so vznikom osobného vlastníctva a s nahradením starých kmeňových spojení spojeniami územnými. Každá národnosť mala svoj jazyk, ktorý zohrával dôležitú úlohu aj pri jej vzniku a upevňovaní. So vznikom kapitalistických vzťahov vznikajú národy. Národy sú výsledkom ďalšieho vývinu národností, zachovávajú si aj ich názvy, hoci vývin išiel niekedy aj tak, že z jednej národnosti vznikli odlišné národy, alebo viacej národností sa v istých historických podmienkach formuje v jeden národ. V dôsledku nerovnomerného sociálno-ekonomického vývinu ľudstva zachovali sa až po dnešné časy všetky druhy etnických spoločenstiev. Národnosti ako jedna zo základných foriem existencie etnického spoločenstva existujú podnes nielen v kapitalistickej, ale aj v socialistickej spoločnosti.

Hranice medzi jednotlivými etnickými spoločenstvami sú pohyblivé, vývin a zmeny v týchto spoločenstvách prebiehajú aj v súčasnosti, a to najmä v dôsledku procesu konsolidácie (splývanie viacerých spoločenstiev do jedného) a procesu asimilácie. Najdôležitejšiu úlohu v týchto procesoch má jazyk. Jeho strata alebo zachovanie svedčí o zavŕšenosti, resp. nedokončenosti procesu konsolidácie alebo asimilácie. Neustále znižovanie počtu etnických spoločenstiev je celkovou všeobecnou zákonitosťou.

Jazyk je najdôležitejším kritériom určovania druhov ľudských pospolitostí. Ak totiž isté spoločenstvo ľudí hovorí jedným jazykom, je to spravidla etnické spoločenstvo, ktoré okrem toho má ešte celý rad iných spoločných črt (psychické založenie, osobitosti kultúry a i.). Pravda, pri klasifikácii ľudských spoločenstiev podľa genetickej blízkosti jazykov treba mať na pamäti, že sa vždy nekryjú etnická a jazyková príslušnosť (tak napríklad členovia rozličných etnických spoločenstiev môžu hovoriť jedným jazykom, alebo členovia jedného etnického spoločenstva môžu hovoriť rozličnými jazykmi).

Pri klasifikácii jazykov sveta sa najčastejšie používa genealogická a typologická klasifikácia. V sovietskej jazykovede sa rozpracúva aj sociologická klasifikácia jazykov, ktorá za základ berie rozsah používania a uplatnenia sa jazykov. K tejto časti výkladov možno pripomenúť, že by sa žiadalo bližšie objasnenie spoločenských podmienok existencie etnického spoločenstva zvaného národnosť v kapitalistickej a najmä v socialistickej spoločnosti.

V pomerne podrobnom prehľade o obyvateľstve a jazykoch Sovietskeho zväzu (s. 41—75) sa uvádzajú základné informatívne údaje o všetkých skupi-

nách a jazykoch Sovietskeho zväzu (okolo 85 % obyvateľstva ZSSR hovorí indoeurópskymi jazykmi; východoslovanskými jazykmi hovoria asi tri štvrtiny obyvateľstva ZSSR). V časti výkladu o slovanských jazykoch sa trocha neobvykle (a nepresne) používa termín „starosloviensky jazyk“ namiesto termínu *cirkevnoslovanský jazyk* (napr. na s. 41—42: „Starosloviensky jazyk bol po niekoľko storočí jednou z foriem spisovného jazyka východných Slovanov.“).

Témou druhej kapitoly (*Nacionálny vývin etnických spoločností a jazyk*, s. 76—102) je jazyk ako jeden z atribútov národa, vývin kapitalistických národov a jazyková problematika počas budovania sovietskeho štátu. Zdôrazňuje sa platnosť marxisticko-leninského učenia o tom, že národy vznikajú pri zrode a rozvoji kapitalizmu, hoci celkovo sú produktom dlhého predchádzajúceho vývinu spoločnosti. Autori sa odvolávajú na známu Štalinovu definíciu národa v jeho práci *Marxizmus a národnostná otázka* z roku 1913 i na práce klasikov marxizmu-leninizmu. Aj Lenin prikladal pri definícii národa prvoradý význam jazyku. A. T. Bazijev a M. I. Isajev polemizujú s tými autorami, ktorí pri definícii národa neuvádzajú na prvom mieste medzi jeho znakmi jazyk, resp. ho ani nepokladajú za jeden z nevyhnutných znakov národa. Podľa ich názoru nejestvuje národ bez spoločného jazyka, tak ako ani samo ľudstvo nemôže jestvovať bez jazyka. Súhlasia s názorom, že nevyhnutným znakom národa je existencia spisovného jazyka,* čo už nie je natoľko charakteristické pre národnosť (s. 88). Spoločný jazyk národa nie je vždy diferenčným znakom oproti iným národom (existujú napríklad viaceré národy používajúce španielsky alebo anglický jazyk), hoci na druhej strane ako faktor formovania národa má jazyk aj úlohu diferenčného znaku.

Pojmy „jazykové spoločenstvo“ a „materinský jazyk“ sa vždy nekryjú. Napríklad príslušníci viacerých malých národností v oblasti Pamírasa integrujú do rámca tadžického národa, hlásia sa už za Tadžikov, hoci mnohí z nich si ešte udávajú svoj (netadžický) jazyk ako materinský. Ovládajú však a používajú tadžický spisovný jazyk, ktorý je vyučovacím jazykom v školách a používa sa v mnohých iných oblastiach života i v literatúre. Takýchto prípadov je v ZSSR mnoho. Ide tu o procesy už spomínanej konsolidácie v rámci istého národa. Malé národnosti a etnografické skupiny prijímajú vždy spisovný jazyk príslušného národa republiky. V istom ohraničenom rozsahu a prostredí používajú ešte tieto malé národnosti a etnografické skupiny aj svoj jazyk. Takáto ich dvojjazyčnosť je však len prechodným stupňom k jednojazyčnosti pred ich úplným splynutím s príslušným národom. Veľkou výhodou národných

* V recenzii knihy A. T. Bazijeva a M. I. Isajeva má K. Ch. Chanazarov námietky proti takému chápaniu, pri ktorom v úlohe jazykového znaku národa vystupuje jeho spisovný jazyk. Usiluje sa dokázať, že spoločným jazykovým znakom národa sú všetky formy jeho jazyka, t. j. spisovný jazyk, hovorená podoba národného jazyka (útvary medzi nárečiami a spisovným jazykom) a nárečia (Voprosy jazykoznanija, 23, 1974, č. 6, s. 149—150).

jazykov v príslušných národných republikách je, že majú omnoho väčšie funkčné rozpätie, omnoho širšiu sféru používania ako jazyky obyvateľstva v autonómnych oblastiach alebo okruhoch. Je tu, pravda, ešte aj tá závažná okolnosť, že príslušníci sovietskych národov a národností používajú popri svojich materinských jazykoch aj ruštinu ako jazyk vzájomného styku v rámci ZSSR. V prostredí takejto dvojjazyčnosti dochádza medzi spomínanými jazykmi k akejsi „delbe práce“ v tom zmysle, že ruština a národné jazyky si podelili sféry svojho používania; ruština sa napríklad používa v oblasti vedy, techniky a priemyselnej výroby, kým národné jazyky sa používajú v oblasti národnej kultúry a v súkromnom styku medzi príslušníkmi národov a národností. Autori z týchto faktov vyvodzujú, že v podmienkach spomínanej dvojjazyčnosti sa jazykové spoločenstvo niektorých národov a národností môže utvárať na základe dvoch jazykov. Národný materinský jazyk plní tu naďalej národno-diferenciačnú funkciu, zatiaľ čo ruština prispieva k stále väčšej internacionalizácii života mnohých národov ZSSR.

Autori podávajú krátky prehľad o vznikaní národov v západnej Európe v podmienkach nerovnomerného vývinu kapitalizmu a potom v krátkosti načrtávajú obraz národnostnej politiky sovietskej vlády po víťaznej socialistickej revolúcii. Pripomínajú úsilie V. I. Lenina vybudovať národnostne spravodlivý sovietsky štát na základe demokratického centralizmu. Z konkrétnych historických okolností vyplynulo, že sa tento štát stal federáciou vybudovanou podľa nacionálneho princípu. Nacionálny problém sa riešil na základe proletárskeho internacionalizmu a rovnoprávnosti všetkých národov. Štátno-administratívne usporiadanie krajiny sa riešilo v prevažnej väčšine prípadov podľa jazykovej príslušnosti obyvateľstva. Dnes existuje v ZSSR, po istom vývine a zmenách, 15 zväzových republík, 20 autonómnych republík, 8 autonómnych oblastí a 10 národnostných okruhov. Tieto formy štátoprávneho usporiadania života národov a národností priaznivo ovplyvňujú ďalší rozvoj ich jazykov i kultúrne a hospodárske napredovanie.

V tretej kapitole (*Kultúrna revolúcia a jazykové budovanie v ZSSR*, s. 103—144) sa hovorí o praktickom uskutočňovaní leninskej jazykovej politiky, o tvorbe nových grafických sústav i spisovných jazykov pre mnohé národnosti Sovietskeho zväzu, pričom sa dosť podrobne referuje o všetkých etapách praktickej i teoretickej práce, ktorú sovietska jazykoveda vykonala pri realizácii leninskej národnostnej politiky v jazykovej oblasti. Celá táto činnosť sa uskutočňovala v záujme zvýšenia kultúrnej a hmotnej úrovne života národov a národností, ktoré sa v dôsledku útlaku bývalým cárskym režimom rachádzali na nízkom stupni kultúrneho a hospodárskeho vývinu. Zo 130 jazykov iba 20 malo písomnú tradíciu. Svoje vlastné písmo a pravopis mali iba Rusi, Ukrajinci, Gruzínci a Arméni. Niekoľko národností kresťanského náboženstva používalo už pred revolúciou ruské písmo, Litovci, Lotyšci a Estónci používali

latinku. V rozličných oblastiach Sovietskeho zväzu sa uplatňovalo ešte v náboženskej sfére písmo arabské (mohamedáni v Strednej Ázii a na Kaukaze), staroujgursko-mongolské i hebrejské. Ľud týchto národov a národností však písmo takmer nepoužíval, bol vo veľkej väčšine negramotný. V záujme čo najrýchlejšieho odstránenia negramotnosti, zvýšenia vzdelanostnej a hmotnej úrovne bolo na základe latinskej abecedy utvorené písmo pre mnohé národnosti, ktoré ho predtým nemali. Písmo zachytávajúce hlásky živého jazyka bolo na základe latinky utvorené aj pre národy a národnosti používajúce v istom obmedzenom rozsahu spomínané iné grafické sústavy (Gruzínci a Arméni, ktorých spisovné jazyky majú starú tradíciu, si ponechali svoje písmo). Roku 1917 bol zreformovaný (zjednodušený) aj ruský pravopis. Skutočnosť, že sa koncom dvadsiatyh a začiatkom tridsiatyh rokov zaviedlo latinizované písmo pre spomínané národy a národnosti, má svoje odôvodnenie v tom, že zavedenie ruskej grafiky by sa v tých časoch bolo mohlo chápať alebo vysvetľovať ako recidíva starej rusifikátorskej cárskej politiky. Bol potrebný istý čas na to, aby si tieto národy a národnosti samy uvedomili potrebu a výhody ruskej grafiky. Pokladá sa, pravda, za chybu, že sa latinská grafika zaviedla aj tam, kde sa už bola používa grafika ruská. Dôsledné „latinizovanie“ sa odôvodňovalo niekedy aj neadekvátnymi extrémne revolučnými argumentmi (s. 119). Autori však pripomínajú, že latinské písmo zohralo dôležitú a kladnú úlohu pri kultúrnom a sociálnom rozvoji príslušných národov a národností. V priebehu budovania socializmu v ZSSR narastal význam ruštiny ako jazyka vzájomného dorozumievania v mnohonárodnom štáte, nevýhody latinskej grafiky sa ukazovali stále zreteľnejšie, a tak z iniciatívy, ktorá prichádzala z prostredia príslušných národov a národností, bola postupne koncom tridsiatyh rokov latinská grafika nahradená ruskou.

Pri konštituovaní spisovných jazykov pre národnosti, ktoré spisovný jazyk dovtedy nemali, sa bralo za základ to nárečie, ktorého nositelia žili v hospodárskych a kultúrnych centrách národnosti a boli aj v číselnej prevahe voči nositeľom iných nárečí. Vychádzalo sa teda zo sociálneho postavenia nositeľov nárečí.

Počas jazykového budovania v ZSSR urobili sovietski jazykovedci veľký kus práce aj v oblasti lexikografie a terminológie. Objavili sa aj mnohé teoretické problémy. Sovietska jazykoveda získala veľa praktických skúseností i materiálu, ktorý je základom riešenia aj mnohých teoretických jazykovedných problémov.

Autori venujú veľa pozornosti objasneniu otázok všestranného rozvoja národov po odstránení akéhokoľvek národnostného útlaku v ZSSR i objasneniu procesu vzájomného zblížovania všetkých národov a národností (*Zbližovanie socialistických národov a vzájomné pôsobenie jazykov národov a národností Sovietskeho zväzu*, s. 145—174). Obidve tendencie — tendencia všestranného

rozvoja i tendencia zblížovania nielenže sa navzájom nevyučujú, ale sa vzájomne dopĺňajú a predpokladajú. Sú súčasťou jedného procesu rozvoja národných vzťahov. Tento rozvoj prebieha tak, že sa využívajú všetky jeho vnútorné možnosti, a na druhej strane sa národy a národnosti obohacujú tým, že preberajú a využívajú výdobytky iných národov. V podmienkach kapitalistického národnostného útlaku sa zreteľne prejavuje úsilie zachovať národnú špecifiku so všetkými jej pokrokovými i reakčnými prvkami. V socialistickej spoločnosti, kde niet národnostného útlaku, národy sa ochotne zriekajú prežitkov a dobrovoľne prijímajú najpokrokovejšie prvky kultúry iných bratských národov. Mnohé malé národnosti a etnické skupiny splyvajú s väčšími okolitými národmi (tento proces prebieha najmä na Kaukaze, v Strednej Ázii a v Tadžikistane). Na druhej strane prebieha aj internacionalizácia skladby obyvateľstva v dôsledku migrácií, sťahovania do novovznikajúcich priemyselných centier a poľnohospodárskych výrobných stredísk (napríklad na celiny v Kazachstane).

Ak výsledkom zblížovania národov bude ich splynutie, ktoré sa uskutoční vo vzdialenej komunistickej budúcnosti, výsledkom vzájomného obohacovania a čiastočného zblížovania jazykov nebude ich splynutie. Vyplýva to zo špecifických osobitostí jazykových štruktúr. Existujú základné odlišnosti medzi charakterom zblížovania národov a ich kultúr a charakterom zblížovania jazykov. O zblížovaní jazykov možno hovoriť len v niektorých oblastiach jazyka (lexika, štylistika). Napríklad v sovietskom období sa utvoril spoločný lexikálny fond všetkých spisovných jazykov v ZSSR. Intenzita vzájomných vzťahov jazykov závisí od intenzity výmeny kultúrnych a hospodárskych hodnôt medzi národmi i od stupňa internacionalizácie rozličných oblastí života národov a národností. Táto intenzita i charakter vzťahu medzi jazykmi sa počas historického vývinu môže meniť.

Hoci sa pri vzájomnom obohacovaní jazykov obohacujú všetky jazyky, ktoré sú vo vzájomnom kontakte, môže byť prínos jednotlivých jazykov rozdielny. Jazyky s najväčším spoločenským významom, s dlhou spisovnou tradíciou a vypracovanou terminológiou dávajú iným jazykom viac, ako od nich preberajú. Dnes sa už všeobecne uznáva, že jazyk preberaním slov z iných jazykov nielenže nestráca svoju samobytnosť, ale sa zdokonaľuje. Aj ruština, najvyspelejší spisovný jazyk v ZSSR, ktorý najviac prispieva k obohacovaniu iných jazykov, prevzala v rozličných obdobiach svojho historického vývinu veľa slov z iných jazykov a preberá ich aj v dnešnej etape svojho vývinu.

Vzájomné obohacovanie jazykov v socialistickej spoločnosti prestáva byť živelným procesom a stáva sa procesom riadeným v tom zmysle, že sa robí výber optimálnych variantov a najperspektívnejších ciest rozvoja národných jazykov. Vzájomné obohacovanie a ovplyvňovanie jazykov národov ZSSR sa vyznačuje niektorými novými zákonitostami, medzi ktoré patrí skutočnosť, že sa prevzaté slová udomácnujú predovšetkým v spisovných jazykoch (pre-

berajú sa, pravda, aj naďalej slová prostredníctvom hovorenej reči, najmä do nárečí), že vzájomné obohacovanie jazykov sa uskutočňuje v rámci spisovného jazyka. Toto obohacovanie dostáva ďalej akýsi „centralizovaný“ ráz v tom zmysle, že prevzatia z rozličných jazykov, ktoré sa dostali do ruštiny, prenikajú jej prostredníctvom do mnohých ďalších jazykov, takže vzájomné obohacovanie už nie je len vecou susedných jazykov. Z ruštiny sa do mnohých iných jazykov dostávajú ako spoločné prvky najmä nové, sovietske výrazy (často sa kalkujú), aj základný fond internacionálnej lexiky. Vo väčšine jazykov sovietskych národov sa až 70—80 % nových terminologických výrazov preberá z ruštiny alebo jej prostredníctvom. Veľa slov a termínov preniká z ruštiny predovšetkým do mladých a nových spisovných jazykov. V menšej miere vplyva ruština na syntax a štylistickú, ba i zvukovú stránku iných jazykov v ZSSR.

Základom spoločného lexikálneho fondu spisovných jazykov národov ZSSR je tzv. internacionálna lexika alebo internacionálna terminológia (z oblasti politiky, kultúry, vedy, techniky, umenia). Sú to slová z latinčiny a gréčtiny, zriedkavejšie slová arabského pôvodu, potom slová z taliančiny (hudobná terminológia), angličtiny a holandčiny. Sem patria aj internacionalizmy ruského pôvodu a potom tzv. sovielizmy. Mnohé slová spoločného lexikálneho fondu pochádzajú z rozličných jazykov národov Sovietskeho zväzu a šíria sa prostredníctvom ruštiny. K obohacovaniu tohto fondu prispievajú aj preklady diel z rozličných jazykov ZSSR do ruštiny, odkiaľ sa potom prekladajú do iných národných jazykov. Spoločná lexika jazykov národov Sovietskeho zväzu existuje v týchto jazykoch ako súčasť ich slovnej zásoby a je z formálnej stránky (foneticky a morfológicky) adaptovaná. Rozsah tejto spoločnej lexiky nie je vo všetkých jazykoch rovnaký, ale existuje tendencia jej ustavičného narastania.

S veľkým rozvojom kultúrneho a hospodárskeho života národov Sovietskeho zväzu ide ruka v ruke aj rozvoj ich jazykov. Autori sa pristavujú pri náplni a chápaní pojmu „rozvoj jazyka“ (*Rozkvet socialistických národov a národných jazykov*, s. 175—189). Jazyky nemožno deliť na rozvité a nerozvítené podľa ich vnútorných kvalít. Rozvoj jazyka treba posudzovať zo sociologického hľadiska, z aspektu jeho funkčného rozvoja (v rámci takéhoto rozvoja jazyka nastávajú isté zmeny aj v jeho štruktúre). Vychádza sa tu z dialektického vzťahu jazyka a spoločnosti, ktorý spočíva v tom, že jazyk, ktorý vznikol, funguje a rozvíja sa v nerozlučnej spojitosti s ľudskou spoločnosťou, plní potreby a požiadavky tejto spoločnosti, a na druhej strane je zasa zrkadlom života a stavu spoločnosti a aktívne prispieva k jej pokroku. Autori zastávajú názor, že základným kritériom pri posudzovaní rozvítosti jazyka je stav a stupeň rozvoja príslušnej spoločnosti, lebo nemôže byť rozvítý jazyk spoločnosti, ktoré sa nachádza na nízkom stupni spoločenského pokroku, a naopak, jazyk civilizovaných

národov nemôže byť nerozvitý. Základným ukazovateľom stupňa rozvitosti jazyka je jeho lexikálna a štylistická diferenciacia. Stupeň rozvitosti jazyka je bezprostredne spojený s rozsahom funkcií, ktoré plní v spoločnosti. Spoločnosť sama zas aktívne ovplyvňuje rozvoj jazyka, zasahujúc niekedy aj do jeho štruktúry, ako sa to odzrkadľuje v mnohých spisovných jazykoch.

Pod funkčným rozvojom jazyka sa obyčajne chápe jeho zdokonaľovanie ako dorozumievacieho prostriedku i rozširovanie sfér jeho používania. Funkčný rozvoj nie je v jazyku imanentný, ale závisí od rozvoja spoločnosti.

Pre vývin jazykov so starou spisovnou tradíciou v ZSSR je charakteristická demokratizácia spisovných jazykov (neslúžia už len úzkemu okruhu ľudí, ale širokým ľudovým masám) a ich orientácia na hovorený jazyk (obohatili sa z nárečových zdrojov, pričom sa zároveň urýchlil proces nivelizácie nárečových rozdielov, čo zasa prispelo ku konsolidácii sovietskych socialistických národov). Veľký rozvoj zaznamenali najmä tzv. mladé spisovné jazyky, ktoré majú teraz rozsiahle sféry použitia. Pri ich konštituovaní a ďalšom vývine bolo nevyhnutné aktívne zasahovanie a usmerňovanie (v otázkach písma a pravopisu, terminológie a i.). Autori však zdôrazňujú, že tzv. jazykové budovanie nepatrí už len minulosti, lebo normalizačná činnosť v oblasti spisovných jazykov nemá prechodný, ale trvalý charakter. Jazyk, ktorý sa neustále rozvíja, potrebuje aj neustále normovanie (v terminológii, pravopise, ortoepii atď.). Veľký význam pre rozvoj jazyka majú slovníky a normatívne gramatiky. Nemožno teda hovoriť o prerušení jazykového budovania, ale iba o prenášaní centra pozornosti z jedných problémov na iné. Teraz možno pozorovať zvýšenie záujmu o otázky jazykovej kultúry. Rozpracúvajú sa nielen otázky jazykovej kultúry jednotlivých jazykov národov a národností, ale aj otázky kultúry ruského jazyka u neruského obyvateľstva národných republík.

Šiesta kapitola má názov *Mnohonárodný štát a problém druhého jazyka* (s. 190—214). Druhý jazyk slúži na uspokojovanie dorozumievacích potrieb v prostredí rôznorejazyčných kolektívov. Vo väčšine štátov s buržoáznym zriadením sa jazyk vládnuceho národa vnucuje všetkým ostatným národom a národnostiam, čo nachádza svoje právne vyjadrenie v koncepcii povinného štátneho jazyka. Ako je známe, Lenin ostro odsudzoval pokusy o zavedenie povinného štátneho jazyka preto, lebo boli spojené s donucovaním a nátlakom, čo bolo v rozpore s jeho koncepciou plnej rovnoprávnosti národov a národností v sovietskom štáte. Autori preto nepokladajú za správne, ak sa termín štátny jazyk používa v niektorých, často aj reprezentatívnych dielach. Napríklad termín štátny jazyk sa používa aj v práci *Jazyki narodov SSSR* (Moskva, 1966) a v niektorých iných dielach. Tu možno spomenúť, že v práci K. Ch. Chanazarova *Sbliženiye nacij i nacionalnyje jazyki v SSSR* (Taškent, 1963, s. 29—30) sa bližšie rozoberá skutočnosť, že v ústavách troch zväzových republík — Gruzínskej SSR (článok 156), Arménskej SSR (článok 119) a Azer-

bajdžanskej *SSR* (článok 151) — sa za štátne jazyky týchto republík vyhlasuje jazyk gruzínsky, arménsky a azerbajdžanský. Podľa autora tieto ústavné články treba chápať ako zákonodarný odraz faktu, že spomínané jazyky sú jazykmi väčšiny obyvateľstva príslušných republík a nemožno týmto formuláciám o štátnych jazykoch dávať nejaký iný zmysel alebo výklad, lebo socialistické výrobné vzťahy zbavujú pojem „štátny jazyk“ jeho hlavného atribútu — prinucovania.

Pri skúmaní otázok dvojjazyčnosti vychádzajú autori zo sociologického hľadiska: za základ skúmania sa neberie jednotlivec, ako to býva pri uplatnení psycholingvistikého hľadiska, lež etnický kolektív. V sovietskych podmienkach sa berie do úvahy kritérium jazykovej praxe — skúma sa možnosť vzájomného porozumenia pomocou druhého jazyka pri styku predstaviteľov dvoch alebo viacerých národov či národností. Pri takomto chápaní dvojjazyčnosti sa nepredpokladá rovnaká miera ovládania dvoch jazykov. V podmienkach spolupráce a spolunažívania rovnoprávných národov a národností v *ZSSR* vznikla potreba jedného dorozumievacieho prostriedku spoločného pre všetky národy a národnosti, pre všetok sovietsky ľud, ktorý je novým mnohonárodným spoločenstvom vzniknutým v podmienkach socialistickej spolupráce a spolunažívania rovnoprávných národov.

Základným typom dvojjazyčnosti je taký typ, pri ktorom ide o rusko-inojazyčný bilingvizmus, hoci v rozličných miestnych pomeroch existujú aj iné typy bilingvizmu (napríklad uzbecko-tadžický, azerbajdžansko-arménsky, litovsko-lotyšský). Právne postavenie ruštiny ako spoločného dorozumievacieho jazyka národov a národností sa ničím neodlišuje od právneho postavenia ktoréhokoľvek iného jazyka v Sovietskom zväze. Ruštinu ako spoločný dorozumievací prostriedok si národy a národnosti *ZSSR* vybrali dobrovoľne. Nazývajú ju často svojím druhým materinským jazykom. Autori usudzujú, že nie sú opodstatnené námietky proti spojeniu „druhý materinský jazyk“, ktoré sa stáva termínom. Označuje sa ním prechodný pojem medzi termínmi „materinský jazyk“ a „cudzí jazyk“ a vystihuje sa ním úloha a význam ruského jazyka pre mnohé národy Sovietskeho zväzu i láska, ktorú k nemu prechovávajú. V spomínanej práci K. Ch. Chanazarova sa hovorí, že ruština sa stala druhým materinským jazykom mnohých národov a národností nie preto, že ju ovládajú v rovnakej miere ako svoj jazyk, ale pre svoj vplyv a spoločenský význam, preto, že sa stala nevyhnutnou pre ich rozvoj v podmienkach mnohonárodného socialistického štátu. V budúcnosti budú všetky národy *ZSSR* ovládať ruštinu rovnako dobre ako svoj vlastný jazyk (s. 200—202). V podmienkach socialistickej spoločnosti sa ruština (druhý materinský jazyk) stáva pre národy a národnosti Sovietskeho zväzu jazykom rovnako blízkym ako prvý materinský jazyk. Obidva jazyky existujú vedľa seba a vzájomne sa dopĺňajú.

Posledná časť knihy *O jazyku budúcnosti* (s. 215—226) je venovaná otázkam perspektív jazykového vývinu. Usudzuje sa, že bude pokračovať rozvoj a zblížovanie sovietskych socialistických národov, budú sa rozvíjať a upevňovať i vzájomne obohacovať národné spisovné jazyky, bude sa rozširovať ich spoločný lexikálny fond, bude sa prehlbovať a upevňovať dvojjazyčnosť v súvislosti s narastaním úlohy jazyka vzájomného dorozumievania medzi národmi Sovietskeho zväzu. Autori sa domnievajú, že v celosvetovom meradle v budúcnosti nevyhnutne vzrastie úloha a význam medzinárodného umelého jazyka.

Knihá A. T. Bazijeva a M. I. Isajeva podáva užitočný prehľad o národnostných a jazykových vzťahoch v ZSSR, o priebehu a spôsoboch ich riešenia na pozadí spoločenskej situácie, informuje o mnohých opatreniach a ich výsledkoch v oblasti jazykového budovania v Sovietskom zväze, nastoluje i teoretické problémy a predpokladá ich riešenie.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

PROBLEME DER BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DER SPRACHE
UND DER GESELLSCHAFT IN NEUERER SOWJETISCHEN
FACHLITERATUR

Zusammenfassung

Im Beitrage wird die Problematik der Beziehungen zwischen der Sprache und Gesellschaft besprochen, wie sie in neuerer sowjetischen Fachliteratur von marxistischem Standpunkt aus erörtert wird. Es wird besonders über den Inhalt des Buches *Jazyk i nacija* von A. T. Bazijev und M. I. Isajev referiert (Moskau 1973). Die beiden Autoren berücksichtigen in ihrer Arbeit umfangreiche Erfahrungen und Ergebnisse des sozialistischen Aufbaues in der Sowjetunion.

KAPITOLY Z DEJÍN JAZYKOVEDY

II. RÍMSKA JAZYKOVEDA

ŠIMON ONDRUŠ

Ako je z histórie známe, veľká Rímska ríša vznikala postupne od 3.—2. stor. pred n. l. expanziou Ríma najprv na celý Apeninský polostrov, ďalej na oblasť západného a severného Grécka (Grékmi bol pomerne husto obývaný aj juh Apeninského polostrova; porov. meno mesta *Neapolis*, čo znamená po grécky „nové mesto“), Prednej Ázie (z tejto oblasti mala pre vývoj rímskej kultúry a náboženstva najväčší vplyv oblasť obývaná Židmi), severnej Afriky a veľkej časti západnej aj strednej Európy.

V tých častiach Európy, Prednej Ázie a severnej Afriky, ktoré patrili pod nadvládu Rímskej ríše počas takmer celého tisícročia, hovorilo sa v ľudových vrstvách neobyčajne veľkým množstvom jazykov najrozličnejších fonologických a gramatických typov a rozličnej genézy. To znamená, že objektívne boli v rámci Rímskej ríše veľmi priaznivé podmienky pre poznávanie a skúmanie jazykov najrozmanitejších typov a rozličného pôvodu. Objektívne tu boli veľmi vhodné podmienky pre vznik opisnej, typologickej a genetickej jazykovedy; nerealizovali sa však z viacerých príčin.

Z hľadiska praktickej komunikácie uznávali Rimania potrebu ovládania dvoch aj viacerých jazykov. Vyššie vzdelané vrstvy v Rímskej ríši ovládali väčšinou dva jazyky. Popri svojom materinskom jazyku latinčine to bola takmer vždy gréčtina. Grécky jazyk mal u Rimanov postavenie modelového, vzorového jazyka, pretože aj grécka kultúra, filozofia, veda i umenie boli modelom, podľa ktorého sa formovala rímska kultúra, veda, filozofia, umenie a celá duchovná tvorba.

Podľa vtedajšieho vládnúceho svetonázoru iba tri jazyky boli vyvolené na to, aby mohli plniť funkciu kultúrnych, vyšších jazykov, najmä funkciu média kresťanskej kultúry. Bola to gréčtina, latinčina a hebrejčina. Ak pokladali Rimania za potrebné osvojiť si aj iné než uvedené tri vyvolené jazyky, bolo to čisto z potrieb praktickej komunikácie. Podľa Aula Gellia zázračný pontský kráľ Mithradátés (120—63 pred n. l.) ovládal vraj dokonca vyše dvadsať jazykov, aby sa mohol dohovoriť so všetkými etnickými skupinami vo svojej

ríši i mimo nej. Iní panovníci, ktorým sa nechcelo učiť cudzie, tzv. nekultúrne jazyky, riešili potrebu praktickej komunikácie tak, že mali so sebou celý štáb tlmočníkov. Tak to robil napríklad slávny Caesar.

Od 3. stor. pred n. l. sa začala sústavne prekladať do latinčiny grécka odborná a krásna literatúra. Aj latinské písmo je adaptáciou gréckej abecedy na hláskovú sústavu latinčiny.

Skutočnosť, že v Rímskej ríši sa používali dva kultúrne jazyky, ako aj okolnosť, že väčšina vyššie vzdelaných Rimanov ovládala obidva jazyky, mohla viesť ku vzniku odborného porovnávania zhôd a rozdielov medzi týmito jazykmi, ku konfrontačnej a typologickej jazykovede, ako aj k úvahám, odkiaľ pochádzajú zhody medzi gréčtinou a latinčinou, teda k myšlienke o spoločnej genéze obidvoch jazykov z jedného prameňa. Rešpekt Rimanov ku gréckej kultúre a tým aj ku gréckemu jazyku bol však taký veľký, že im nedovoľoval chápať vhodné vlastnosti gréčtiny a latinčiny ináč ako tak, že všetko, čo sa v latinčine zhoduje s gréčtinou alebo sa podobá gréčtine, pochádza v latinčine z gréčtiny, pretože aj rímska kultúra a umenie mali svoj pôvod v kultúre a umení gréckom. Ba vznikla aj taká hypotéza, že latinčina je iba potomkom jedného gréckeho nárečia, a to aiolského, ktorým sa hovorilo v pobrežnej oblasti neďaleko Tróje. Idea, že by hláskové, gramatické a slovné zhody medzi gréčtinou a latinčinou mohli pochádzať zo spoločného prameňa, ktorý už nežije, resp. žije ako v rovnocenných potomkoch aj v gréčtine aj v latinčine, bola Grékom aj Rimanom cudzia. Táto idea čakala na svoje plné vyslovenie a realizovanie takmer dvetisíc rokov, až do konca 18. a začiatku 19. stor.

Ako sa na jednej strane rímski vzdelanci a medzi nimi aj jazykovedci pozerali na gréčtinu s veľkým rešpektom, na druhej strane sa na iné, tzv. nekultúrne jazyky dívali s veľkým dešpektom. Tieto „nekultúrne“ jazyky, jazyky barbarov nepokladali Rimania za hodné toho, aby ich odborne skúmali a opisovali. V tomto podceňujúcom postoji k „barbarským“ národom a jazykom sa Rimania zhodovali s Grékmi. Azda jedinou svetlou výnimkou v nazeraní na cudzie jazyky bol Ennius (239—169 pred n. l.), od ktorého pochádza krásna myšlienka, že nemá iba jedno srdce, jednu dušu, ale až tri srdcia, tri duše, a to preto, že pozná tri jazyky. Okrem latinčiny a gréčtiny vedel totiž aj po oskicky. Podceňujúci vzťah Rimanov bol jednou z príčin, prečo rímska jazykoveda neprekročila rámec opisu svojho jazyka — latinčiny.

To, čo sa tvrdí o rímskej filozofii a vede, že je totiž formou, t. j. jazykom latinská, ale obsahom grécka, platí do veľkej miery aj o rímskej jazykovede.

Závislosť rímskej filozofie a vedy od gréckej filozofie a vedy vidieť veľmi výrazne aj v tom, že latinská filozofická a vedecká terminológia je prevzatá z gréčtiny buď formou aj obsahom (napr. grécky termín *filosofia* z gréc. *filein* ‚milovať‘ a *sofia* ‚múdrosť‘ sa prevzal do latinčiny ako *philosophia*; grécky termín *techné grammatiké* ‚umenie písať‘ prevzali Rimania ako *ars grammatica*),

alebo sa grécke termíny prevzali iba obsahom, ale sa im dala latinská jazyková forma (napr. gréc. *ptosis* 1. pád ako fyzický jav, t.j. druh pohybu, 2. gramatická forma slova preložili Rimania do latinčiny ako *casus* s pôvodným významom „pád“, s odborným významom „gramatická forma slova“).

Jazykovedné myslenie v otrokárskej Rímskej ríši a vo feudálnej Európe v období stredoveku a na začiatku novoveku možno charakterizovať dvoma základnými črtami:

1. Nedostatok porovnávacieho princípu ako metódy skúmania jazyka, čiže nedostatok porovnávania hláskových, gramatických a lexikálnych vlastností dvoch alebo viacerých jazykov.

2. Nedostatok genetického a vývinového princípu pri skúmaní jazyka. Jazykoveda v tomto období chápe jazyk staticky.

Uvedenými vlastnosťami sa rímska a európska jazykoveda do konca 18. stor. zhoduje s jazykovedou staroindickou a starogréckou.

Pretože nasledujúce obdobie vývinu jazykovedy v 19. stor. a na začiatku 20. stor. charakterizuje nadvláda porovnávacieho a geneticko-vývinového princípu v skúmaní jazykov, bol v jazykovede 19. stor. a dlho ešte aj v jazykovede 20. stor. sklon hodnotiť skúmanie jazyka pred 19. stor. ako nevedecké, resp. predvedecké. Novšia jazykoveda sa takéhoto hodnotenia jazykovedy pred 19. stor. zrieka; opis a analýza jazyka môžu mať odborný vedecký ráz aj v tom prípade, ak nevychádzajú z porovnania viacerých jazykov, resp. ak sa neanalyzuje vývin jazyka, ale sa opisuje iba synchronný stav jazyka. Nástup štruktúrnej synchronnej jazykovedy v 20. stor. priniesol okrem iného aj určitú rehabilitáciu jazykovedného myslenia pred 19. stor., to znamená rehabilitáciu staroindickej, starogréckej, rímskej a európskej jazykovedy pred 19. stor.

Uvedená rehabilitácia opisnej jazykovedy je oprávnená však iba v tom zmysle, ak máme na mysli opis jednotlivých konkrétnych jazykov. Čo sa týka komplexného nazerania na jazyk ako spoločenský jav, tu platí známa marxistická axióma, že súčasný stav spoločenských javov môžeme správne pochopiť a vyložiť iba v tom prípade, ak skúmame aj ich vznik a ich históriu.

Dvetisícročné obdobia rímskej a európskej jazykovedy od 1. stor. pred n. l. až do konca 18. stor. rozdeľujeme na tri základné vývinové obdobia:

- A. Rímska, resp. latinská jazykoveda od 1. stor. pred n. l. do 5.—6. stor. n. l.
- B. Stredoveká európska jazykoveda od 5.—6. stor. do 14.—16. stor.
- C. Európska jazykoveda od renesancie do konca 18. stor.

* * *

O tom, ako sa grécka jazykoveda dostala k Rimanom, traduje sa zaujímavá historka. Krates, vyznavač gréckej stoeickej filozofie a jazykovedy a okrem toho diplomat, prišiel r. 168 pred n. l. do Ríma vo funkcii vyslanca kráľa Attalosa z Pergamonu. Pri jednej diplomatickej ceste spadol z voza, zlomil si

nohu a musel dlho odpočívať. Pretože bol z diplomatických ciest vyradený, trávil voľný čas vyučovaním stoeickej filozofie a jazykovedy. Toto Kratesovo vyučovanie v Ríme bolo začiatkom rímskej jazykovedy.

Prvým rímskym jazykovedcom, ktorého dielo sa zachovalo, bol Marcus Terentius Varro (116—27 pred n. l.). Napísal monumentálne dielo *De lingua latina libri XXV*, t. j. O latinskom jazyku kníh 25. V plnom rozsahu sa však zachovalo iba 6 kníh (5. až 10. kniha), z ostatných iba nepatrné zlomky.

Varro bol nielen prvým latinským lingvistom čo do časového poradia, ale aj čo do originalnosti a mnohostrannosti svojho diela (okrem jazykovedy sa odborné zaoberal rímskymi starožitnosťami, zdravotníctvom a agrikultúrou). Opieral sa síce o filozoficko-jazykovednú školu stoickú a jazykovedno-filologickú školu alexandrijskú, ale grécke vzory nepreberal tak mechanicky ako jeho neskorší nasledovníci (Donatus, Priscianus). Jeho jazykovedné dielo obsahuje veľa pôvodných myšlienok a objavov.

Ako prameň poznávania vlastností latinčiny bral zásadne reč dobrých spisovateľov, vedcov, najmä historikov, a z praktických používateľov najmä dobrú reč rečníkov. V tom nadväzoval na Dionýsia Thraxa.

Predmetom jeho záujmu bola hlavne slovná zásoba a gramatická stavba jazyka. Náuku o jazyku delil na etymológiu, morfológiu a syntax. Hláskových vlastností sa dotýkal v rámci etymológie a morfológie slov.

Azda jeho najbystrejším prínosom do náuky o jazyku bolo zistenie podstatného rozdielu medzi lexikálnou morfológiou jazyka, t. j. tvorením slov, a gramatickou morfológiou jazyka, čiže flexiou. Aj lexikálnu aj gramatickú morfológiu jazyka nazýval Varro deklinácia čiže ohýbanie. Gramatická deklinácia sa vyznačuje vysokým stupňom všeobecnosti a pravidelnosti, preto ju nazýval *declinatio naturalis* (doslovne prirodzené ohýbanie). Ak máme dané slovo a vieme jeho flektívnu triedu, môžeme vytvoriť všetky tvary daného slova. Naproti tomu tvorenie slov má nízky stupeň všeobecnosti a pravidelnosti. Je tu možný väčší voluntarizmus, väčšia spontánnosť hovoriacich nárečím alebo aj spisovným jazykom. Preto nazýval tvorenie slov *declinatio voluntaria*. Ak máme dané základné slovo, nemôžeme ani zďaleka s takou istotou vytvoriť jeho deriváty, ako môžeme utvárať gramatické formy podľa paradigmatickej triedy. Ako príklad uviedol Varro názvy domácich zvierat a názvy chlieva, miesta, kde sa tieto zvieratá chovajú. Podľa neho od *ovis* ‚ovca‘ sa tvorí *ovile* ‚ovčiareň, chliev pre ovce‘, od *sus* ‚sviňa‘ sa rovnako tvorí *suile* ‚sviniareň, chliev pre svine‘, ale už sa netvorí od *bos* ‚vôľ‘ nijaké **bovile* ‚voliareň‘.

Týmto svojím postrehom o všeobecnosti a pravidelnosti gramatickej, prirodzenej deklinácie a nepravidelnosti, resp. malej pravidelnosti lexikálnej, voluntatívnej deklinácie anticipoval Varro dnešné učenie jazykovedy o vysokom stupni prediktability pri gramatických tvaroch slov a o nízkom stupni prediktability pri odvodzovaní slov, resp. učenie generatívnej gramatiky o re-

latívne malom počte podmienok, pravidiel pre generovanie gramatických tvarov slov, kým pre tvorenie lexikálnych odvodenín slov sú oveľa ťažšie podmienky, pretože je tu potrebné oveľa väčšie množstvo podmienok, pravidiel nižšieho stupňa, ba v niektorých prípadoch sa tieto pravidlá nižšieho stupňa ani nedajú určiť. Slovom, Varro prvý zistil vysoký stupeň systémovej povahy gramatickej stavby jazyka na jednej strane a nízky stupeň systémovej povahy slovnej zásoby jazyka, resp. nízky stupeň všeobecnosti pravidiel pre tvorenie slov na druhej strane.

Varro pri úvahách o tvorení slov uplatňoval princíp spätosti jazyka a myslenia. Dokazoval to pri rozlišovaní mužských a ženských tvarov slov pri pomenovaniach zvierat. Pri tých zvieratách, ktoré sú pre človeka dôležité, sa rozlišuje mužský a ženský tvar, napr. lat. *equus* ,kôň': *equa* ,kobyľa' a pod. Pri niektorých zvieratách sa začína toto rozlišovanie až po ich zdomácnení: Kým sa holub u Rimanov nezdomácnil, malo jeho pomenovanie iba jeden rod, t. j. *columba* ,holubica'; po zdomácnení sa vytvoril aj tvar mužského rodu *columbus* ,holub'.

Varro sa pokúšal pri skúmaní slovnej zásoby uplatniť aj vývinový, historický aspekt. Podľa neho jazyk sa vyvinul z pomerne malého počtu prvotných slov, ktoré zodpovedali najzávažnejším bytostiam, veciam a javom spojeným so životom človeka. (Touto myšlienkou vlastne anticipoval súčasné učenie o základnom slovnom fonde jazyka.) Z prvotných slov sa tvorili ďalšie nové slová, a to zmenami písmen (= hlások), pridávaním alebo predkladaním k základnému slovu, ako aj zmenami významu slov. Napríklad zo staršieho *duellum* sa zmenami písmen (t. j. hlások) vytvorilo *bellum* ,vojna', staršie *hostis* ,cudzinec' sa zmenou významu zmenilo na *hostis* ,nepriateľ'. Málo bolo však takých prípadov, v ktorých Varro určil správne odvodenosť slova, t. j. jeho etymológiu. Boli to väčšinou také výklady, ktoré dnes nazývame ľudovou etymológiou. Hláskovo podobné slová sa odvodzujú jedno od druhého bez ohľadu na vývinové hláskové zákonitosti jazyka (tie starovekej jazykovede nemohli byť známe, lebo ich možno odkryť iba porovnávaním príbuzných jazykov) a bez ohľadu na významové vzťahy medzi slovami (aj významové pravidelnosti vo vývine jazyka sa dajú odkryť iba porovnávaním). Varro odvodzoval latinské *anas* (geneticky totožné s nem. *Ente* a s rus. *utka*) ,kačica' od lat. slovesa *nare* ,plávať', lat. *vitis* ,vinič' od lat. *vis* ,sila', lat. *cura* ,starostlivosť' od slovného spojenia *cor urere* ,spaľovať srdce' a pod. Uvedené a ďalšie príklady, ako ich v svojich úvahách uvádzal Varro, svedčia výrečne o tom, že skutočne historický a porovnávací princíp bol pre starovekú a stredovekú jazykovedu neznámou vecou.

Pri opisnom, synchrónnom pohľade na latinčinu (aj gréčtinu) bolo však dielo, ktoré vytvoril Varro, veľkým pokrokom v jazykovede. Za hlavné gramatické kategórie slov pokladal pád a čas. Podľa týchto dvoch základných kate-

górií rozdělil slová do štyroch základných tried: 1. slová, ktoré poznajú pád, ale nepoznajú čas; 2. slová, ktoré poznajú čas, ale nepoznajú pád; 3. slová, ktoré poznajú aj pád aj čas (príčasť); 4. slová, ktoré nepoznajú ani pád ani čas (adverbia).

Pri analýze slovesa a jeho kategórií venoval Varro podľa vzoru stoických učencov pozornosť vzájomnej spätosti kategórie času a kategórie vidu (v deviatej a desiatej knihe). Podľa troch základných časov, dvoch slovesných rodov (aktívny a pasívny) a dvoch vidov (nedokonavý a dokonavý) rozdělil celú sústavu latinského časovania do tejto schémy:

	akt. nedok.	akt. dokon.	pas. nedok.	pas. dokon.
minulý čas	discebam učil som sa	didiceram bol som sa naučil	amabar bol som milovaný	amatus eram pomilovaný som bol
prítomný čas	disco učím sa	didici naučil som sa	amor milovaný som	amatus sum pomilovaný som
minulý čas	discam budem sa učiť	didicero naučím sa	amabor milovaný budem	amatus ero pomilovaný budem

Z uvedenej sústavy vidieť, že Varro pri klasifikácii časov v latinčine vychádzal viac zo sémantického hľadiska ako z formálneho. Pretože pri dokonavých slovesách minulý dej označuje prítomný stav, hodnotí tvar *didici* ako prítomný; tvar *didici* formálne síce preložíme „naučil som sa“, lenže jeho skutočný význam je „som naučený“. Podobne gramatický tvar *didiceram* síce formálne preložíme „bol som sa naučil“, teda akoby tvarom predminulým, ale skutočný význam je „bol som naučený“, pretože ide o minulý stav naučenosti ako dôsledok predchádzajúceho deja učenia. Obdobne je to aj s dokonavými pasívnymi tvarmi, ktoré sa však slovenskými ekvivalentmi vyjadrujú ťažko, lebo slovenčina nemá kategóriu pasívnych tvarov takú rozvinutú, ako mala latinčina.

Varro je okrem gramatickej a derivačnej teórie jazyka zakladateľom aj teórie spisovného jazyka. Pre určovanie normy, resp. kodifikácie spisovného jazyka latinského určil v nezachovanom spise *De sermone latino* (o jeho obsahu sa vie od iných autorov) štyri základné kritériá:

1. *Natura linguae* — príroda, prirodzenosť jazyka. Pri normovaní sa treba opierať o to, čo je jazyku vlastné, prirodzené, čo existuje v jazyku ako prirodzené dedičstvo.

2. *Analogia*. Pri normovaní sa treba opierať o to, čo je v jazyku pravidelné, zákonité, dnes by sme povedali systémové, ústrojné, a nie o to, čo je v jazyku výnimočné, nepravidelné, neústrojné.

3. *Consuetudo*, t. j. úzus. Pri normovaní sa treba opierať o to, čo je v širokom úze, čo sa v širokom používaní ustálilo, upevnilo.

4. *Auctoritas*. Pri normovaní sa treba opierať o kvalitných slovesných tvorcov, o spisovateľov, ktorí sú v literatúre daného jazyka autoritou.

Varro týmito základnými kritériami pre normovanie latinosti latinčiny (*latinitas*) v mnohých ohľadoch anticipoval aj najmodernejšie teórie spisovného jazyka v súčasnej Európe. Uvedené kritériá spisovnosti, štandardnosti jazyka platia v podstate dodnes.

V jazykovednej teórii a metodológii bol Varro prísny empirik, dnes by sme povedali pozitivista (v metodologickom, nie gnozeologickom zmysle). Predmetom analýzy a výkladu jazyka má byť iba to, čo v jazyku skutočne, pozitívne existuje. Preto napríklad v známom, z gréckej vedy zdedenom spore analogistov a anomalistov (o tomto akademickom spore sa dozvedáme najviac práve z jeho diela) o pravidelnej, systémovej, či nepravidelnej, nesystémovej povahe jazyka sa neprikláňal jednostranne ani k analogistom, ani k anomalistom, lebo skutočné, pozitívne vlastnosti latinčiny mu ukazovali, že popri pravidelných, systémových vlastnostiach existujú v jazyku aj javy nepravidelné, nesystémové, resp. menej systémové. Predsa sa však klonil k názoru, že veda sa má najprv venovať vlastnostiam pravidelným, systémovým.

Hoci bol Varro najväčšou osobnosťou rímskej jazykovedy, nestal sa vzorom pre budúcu latinštinu a stredovekú európsku lingvistiku. Bol totiž vedcom „pohanským“ — kresťanstvo sa stalo štátnym náboženstvom Rímskej ríše až v 4. stor. n. l. Preto až „kresťanskí“ jazykovedci Donatus a Priscianus stali sa vzorom budúcej stredovekej jazykovedy.

V zásade je správny tradovaný názor, že grécky jazyk a grécka gramatika boli základným modelom, podľa ktorého rímski jazykovedci opisovali a vykladali latinčinu. Bolo to dané do značnej miery aj štruktúrnou blízkosťou gréčtiny a latinčiny. Už v 2. stor. pred n. l. konštatoval totiž Didymos, známy učenec alexandrijskej školy, že všetky základné vlastnosti gréčtiny možno nájsť aj v latinčine. To však platí všeobecne, ale nie v jednotlivostiach. Bystrejší rímski bádatelia dobre videli rozdiely medzi gréčtinou a latinčinou. Varro prvý venoval širšiu pozornosť latinskému pádu, ktorý gréčtina nemala — ablatív; nazýval ho latinským pádom alebo šiestym pádom (oproti gréčtine s piatimi pádmi — nominatív, genitív, datív, akuzatív, vokatív). Charakterizoval ho ako pád označujúci osobu, vec, ktorou sa performuje dej. Nie je vylúčené, že Varro vzhľadom na existenciu ablatívu v latinčine preložil grécky názov akuzatívu *aitiatiké ptosis* nie ako „príčinný, dôvodový pád“, ale ako „obviňovací pád“, latinsky *casus accusativus*. Tento preklad sa obyčajne hodnotí tak, že Varro

nepostrehol dva významy gréckeho slova *aitia*: 1. príčina, dôvod; 2. obvinenie. Pretože Gréci chápali akuzatív ako pád označujúci osobu, vec, kvôli ktorej sa dej koná, to znamená osoba, vec vyjadrená týmto pádom je akousi príčinou, dôvodom deja (vo vete *Matka miluje dcéru* je dcéra akoby príčinou matkinej lásky, vo vete *Otec bije syna* je syn akoby príčinou otcovej bitky a pod.), mal vraj Varro preložiť *aitiatiké ptosis* nie termínom *casus accusativus*, ale termínom *casus causativus*. Nemožno však vylúčiť tú eventualitu, že Varro tak urobil nie z omylu, ale zámerne. Jeho chápanie ablatívu ako pádu, „ktorým sa performuje dej“, je blízke takému chápaniu, že ablatív je vlastne príčinný pád, preto dal akuzatívu názov „obviňovací“, nie „príčinný“ pád, čím sa vlastne latinčina líšila od gréčtiny.

O tom, že rímski jazykovedci nepreberali mechanicky grécky model, svedčí aj náuka o slovných druhoch. Prebrali síce Thraxovo vydelenie ôsmich slovných druhov, ale grécky slovný druh *arthron*, t. j. člen, nemohli prebrať, lebo latinčina ho nemá. Zdokonaľili však Thraxovu sústavu slovných druhov v tom, že jeho slovný druh *epirrHEMA*, t.j. príslovka, v rámci ktorej mal Thrax nielen príslovky v dnešnom zmysle, ale aj citoslovčia, rozdelili na dva slovné druhy, na *adverbium*, t.j. príslovku (bez citosloviec) a *interjectio*, t.j. citoslovce.

V rímskej náuke o slovných druhoch je teda podobne ako v gréčtine osem skupín, ale namiesto gréckeho člena je tu nový slovný druh — interjekcie. Zásľuhu na vyčlenení interjekcií ako osobitného slovného druhu má Remmius Palaemon (1. stor. n. l.) s dielom *Ars grammatica* (nezachovalo sa). Charakterizuje ich takto: *Nihil docibile habent, significant tamen adfectum animi*. Nemajú teda pevný racionálny význam, ale vyjadrujú iba emócie, afekty. Túto v podstate sémantickú charakteristiku interjekcií rozšíril neskoršie Priscianus (pozri nižšie) o charakteristiku syntaktickú — interjekcie vystupujú vo vete ako nezávislý člen.

Palaemonov žiak Quintilianus (1. stor. n. l.) v diele *Institutio oratoria*, t. j. Základy rečníctva, sa v rámci náuky o výchove, najmä o výchove k rečníctvu zaoberal síce otázkami gramatiky iba okrajovo, ale má tu niektoré bystré postrehy. Gramatiku chápal iba ako pomocnú, prípravnú vedu, ktorá má napomáhať vzdelanému človeku, aby mohol s duchovným úžitkom čítať krásnu a odbornú literatúru, ako aj k tomu, aby mohol byť dobrým rečníkom. Pretože gramatiku chápal nie ako cieľ, lež ako prostriedok, zaujímala ho najmä sémantická stránka, a to nielen pri slovách, čo je prirodzené, ale aj pri gramatických formách slov. Pri výklade o význame pádových foriem v latinčine sa osobitne venoval ablatívu, ktorý má v latinčine veľa funkcií. Ako osobitnú funkciu ablatívu vyčlenil funkciu inštrumentálnu, nástrojovú, ktorú pokladal pre komunikáciu za takú dôležitú, že navrhoval, aby sa latinský ablatív, hoci má rovnakú formu, rozbil na dva pády, na ablatív v užšom zmysle (bez inštrumentálnej funkcie), a na inštrumentál, vyjadrovaný formálne ablatívom.

Aj práce Palaemona aj práce Quintiliana svedčia o tom, že sa dielo veľkých Grékov Thraxa a Apollonia nepreberalo v rímskej jazykovede úplne mechanicky. Na konci 4. stor. sa otázkam rozdielov a zhôd medzi gréčtinou a latinčinou venoval Macrobius v spise *De differentiis et societatis Graeci Latine verbi*, t.j. O rozdieloch a zhodách slovesa v gréčtine a v latinčine. Neprenikol však do funkčných rozdielov medzi gréckymi a latinskými slovesnými tvarmi a kategóriami, ale iba mechanicky kládol vedľa gréckych slovesných tvarov tvary latinské.

V 4. stor. pôsobil Aelius Donatus, autor diela *De octo partibus orationis* — *Ars minor*. Bol učiteľom Hieronyma, prekladateľa biblie do latinčiny, tzv. *Vulgata*. Donatus svojím gramatickým dielom a Hieronymus latinským textom diela, ktoré bolo oporou svetoznámu celého stredoveku, boli akými si kodifikátormi spisovnej latinčiny od 5. stor. po celý stredovek, ba aj novovek.

Na konci 4. stor. a v prvých desaťročiach 5. stor. bol vo filozofickom myslení veľmi aktívny Augustinus (354—430), autor diela *Principia dialecticae*, v ktorom venuje pomerne širokú pozornosť jazykovému znaku, resp. znaku vôbec. Jazyk má podľa neho primárnu funkciu byť nástrojom komunikácie. Preto patrí do kategórie znakov. Znak je podľa neho fyzická vec, hmotná substancia, ale okrem svojej vnútornej fyzickej substancie má aj vonkajšiu, symbolizačnú funkciu. Znak, signum nás svojou fyzickou vlastnosťou orientuje, usmerňuje na inú fyzickú alebo ideálnu vec, ktorú svojou symbolizačnou hodnotou zastupuje. Pri každom znaku musia byť teda dve veci, vec označujúca, *signans*, a vec označená, *signatum*. Podľa toho, aký je vzťah medzi vecou označujúcou a vecou označenou, t.j. medzi *signans* a *signatum*, delí Augustín znaky na dva základné druhy, na znaky prirodzené, *signa naturalia*, a na znaky dané, *signa data*. Prvý druh znakov, znaky prirodzené, sa vyznačuje tým, že medzi *signans* a *signatum* je prirodzený, príčinný vzťah. Dym je znakom ohňa, pretože dym vzniká z ohňa. Stopa na lesnom chodníku je znakom zvierata, pretože zviera svojou chôdzou spôsobilo znak. Prirodzené znaky nevznikli kvôli komunikácii. Naproti tomu znaky dané, *signa data*, vznikajú preto, aby sa nadviazala komunikácia. Znaky dané delí ďalej na znaky nekonvenčné a na znaky konvenčné. Medzi znaky nekonvenčné zaraďuje napr. dorozumievanie medzi zvieratami, ako je volanie kvočky na kurčiatka, aby šli zobrať jedlo, hrkútanie holuba-samca na holubicu-samičku pri vyznávaní lásky a pod.

Hlavnou kategóriou daných znakov sú však znaky konvenčné, t.j. znaky používané ľuďmi na vzájomnú komunikáciu, ako sú komunikačné znaky v armáde, komunikačné znaky v doprave, zdvorilostné znaky ľudí pri pozdravoch atď. Najzávažnejšiu kategóriu ľudských znakov však predstavujú znaky artikulovanej ľudskej reči, ľudská reč, pretože iba tá je schopná vytvoriť také veľké množstvo znakov, aké ľudia potrebujú na vyjadrenie všetkého, čo je okolo nich a v nich, čo je vo svete, v spoločnosti a v myslení ľudí. Jazykové

znaky sú konvenčné a arbitrérne, to znamená, že niet kauzálneho vzťahu medzi vlastnosťami signans a signatum, určité signans sa „pridá“ určitému signatum konvenčne, v dlhej tradícii spoločenského kontaktu. O nekauzálnom vzťahu medzi signans a signatum v jazykovom znaku svedčí rozmanitosť jazykov na svete. Podľa Augustína dva činitele rozhodli o vzniku ľudskej artikulovanej reči: 1. sociálny inštinkt, ktorý nutká človeka spájať, spoločiť sa s inými ľuďmi; 2. rozum, inteligencia človeka, ktorá ho robí schopným dať zvukom symbolickú hodnotu, označovať inú vec, a tak vytvárať hlavný nástroj spoločenskej komunikácie a vyjadrovania. Augustínov výklad vzniku artikulovanej reči ako najdokonalejšej sústavy komunikácie zo sociálneho inštinktu človeka a rozumovej inteligencie človeka nemožno prijať (marxistická veda chápe a vykladá vznik ľudskej reči ináč), no v jeho učení o znaku sú zárodoky teórie znaku vôbec a jazykového znaku zvlášť.

Rímska jazykoveda mala dve veľké osobnosti: Prvú predstavoval Varro v jej začiatkoch, druhú o vyše pol tisícročia neskôr Priscianus s monumentálnym dielom *Institutiones grammaticae libri XVIII* (vyšlo okolo r. 500). Tak ako klasickému gréckemu jazyku dali ucelenú gramatickú sústavu Dionysios Thrax a Apollonios Dyskolos, latinskému jazyku dal ucelenú gramatickú sústavu Priscianus. Celá výuka a náuka latinčiny v stredoveku aj v novoveku vychádza z jeho opisu latinčiny. Po ňom sa už nič tvorivé do náuky a výuky latinčiny neprinieslo.

Priscianus vychádzal z gréckych vzorov — Thraxa a Apollonia. V úvode svojho diela *Artis grammaticae maximè auctores*, ktoré predstavuje akési dejiny gréckej a latinskej jazykovedy v skratke, venuje týmto dvom gréckym lingvistom najväčšiu pozornosť, nezapierajúc, že svoj opis latinčiny buduje na ich opise gréčtiny. Gréčtina mu bola vlastne druhým „materinským“ jazykom, lebo dlho učil v Konstantinopole, v centre Východorímskej ríše, vlastne vtedy už plne osamostatnenej Byzantskej ríše, kde bola síce úradným jazykom aj latinčina, ale hlavným kultúrnym médiom bola stále gréčtina.

Priscianus pri komplexnom opise latinského jazyka vypracoval aj konečnú terminologickú sústavu latinskej gramatiky.

Podobne ako Thrax v *Techné grammatiké* začína aj Priscianus opisom hlások. Gréckemu termínu *grammata* zodpovedá latinský *litterae* (písmená, hlásky). Pri literách rozlišuje ich meno (*nomen*), ich grafickú podobu (*figura*) a ich zvukovú hodnotu (*potestas*). Hlásku chápe ako najmenšiu, nedeliteľnú zvukovú jednotku artikulovanej reči. V tom nadväzuje na grécku jazykovedu, v ktorej sa *grammata* charakterizovali ako *stoicheia*, t. j. základné prvky, elementy zvukovej reči (a fyzického sveta vôbec). Gréckemu termínu pre znelé záverové spoluhlásky *b, d, g, mesa grammata* zodpovedá latinský termín *mediae litterae*, ktorý používala aj jazykoveda 19. stor. Gréckemu termínu *hygra grammata* pre sonórne spoluhlásky *r, l, m, n* zodpovedá latinský termín

liquidae litterae, t. j. tečúce, plynúce hlásky. Iba neskoršie sa tento termín v jazykovede zúžil na dve spoluhlásky, na vibrantu *r* a laterálu *l*.

Po hláskosloví preberá Priscianus morfológiu. Tak ako u Thraxa sú základnými jednotkami morfológie *lexis* (slovo) a *logos* (výpoveď, veta), aj u Prisciana je to *dictio* (slovo) a *oratio* (veta, výpoveď). *Dictio*, slovo sa definuje ako *pars minima orationis constructae*, t. j. ako najmenšia časť vetnej konštrukcie, 'oratio' veta sa definuje ako *ordinatio dictionum congrua, sententiam perfectam demonstrans*, t.j. zhodné zoradenie slov vyjadrujúcich zovretú myšlienku. Zodpovedá to Thraxovej definícii vety *lexeos synthesis dianoiar autotelé deloussa*.

Grécky termín *meros logou* má latinský ekvivalent *pars orationis*, doslova časť vety, pretože slová sa chápali ako časť výpovede.

Jednotlivé slovné druhy mali tieto grécko-latinské ekvivalenty:

gréčtina	latinčina
<i>onoma</i>	<i>nomen</i> est pars orationis, quae unicuique subiectorum corporum seu rerum communem vel propriam qualitatem distribuit
<i>rhema</i>	<i>verbum</i> est pars orationis cum temporibus et modis, sine casu, agendi vel patiendi significativum
<i>metoche</i>	<i>participium</i> est pars orationis, quae pro verbo accipitur, ex quo et derivatur naturaliter genus et casum habens ad similitudinem nominis et accidentia verbo absque discretione personarum et modorum
<i>arthron</i>	∅ (člen v gréčtine, latinčina nemala)
<i>antonymia</i>	<i>pronomem</i> est pars orationis, quae pro nomine proprio uniuscuiusque accipitur personaeque finitas recipit
<i>epirrhema</i>	<i>adverbium</i> est pars orationis indeclinabilis, cuius significatio verbis addicitur
<i>prothesis</i>	<i>praepositio</i> est pars orationis indeclinabilis, quae praepositur aliis partibus vel appositione vel compositione
<i>syndesmos</i>	<i>coniunctio</i> e.p.o. indeclinabilis, coniunctiva aliarum partium orationis, quibus consignificat, vim vel ordinationem demonstrans
∅	<i>interiectio</i> videtur affectum habere in se verbi et plenam motus animi significationem, etiamsi non addatur verbum, demonstrare

Priscianus sa v *Institutiones grammaticae* venoval predovšetkým morfológii jazyka (tej venoval 16 kníh), kým syntax je pomerne chudobná (spracúva ju v dvoch posledných knihách). Morfológia sa chápe komplexne, to znamená morfológia lexikálna (odvodzovanie, tvorenie slov) aj morfológia gramatická (tvorenie gramatických tvarov). Tak ako grécky termín *parepomena* u Thraxa (Aristoteles používal termín *symbebekota*) označuje nielen kategórie grama-

ticko-morfologické, lež aj kategórie lexikálne (napr. pri menách mal Thrax päť parepomenových, v doslovnom preklade „sprievodných“ kategórií, a to 1. *genos*, t.j. rod; 2. *eidos*, t.j. druh (slová primárne a odvodené); 3. *schema*, t.j. delenie slov na jednoduché a zložené; 4. *arithmos*, t. j. číslo; 5. *ptosis*, t.j. pád), podobne aj latinským termínom *accidentia* sa označovali lexikálno-morfologické aj gramaticko-morfologické kategórie.

Zo slovných druhov spracoval a opísal Priscianus na vyššej úrovni slovné druhy menné (do rámca slovného druhu nomen patrilo podstatné meno aj prídavné meno), kým pri opise a výklade slovesa zaostal za úrovňou, na akej spracoval slovesné tvary a kategórie Varro a grécki lingvisti. Prejavilo sa to najmä pri opise slovesných časov. Tu však treba pripísať Priscianovi postreh, že latinské perfektum je síce formálne jednotné, ale funkčne plní významy gréckeho aoristu aj gréckeho perfekta.

O syntaxi v Priscianovom diele platí to, čo platí takmer všeobecne o syntaxi v starovekých, stredovekých aj novovekých gramatikách, t.j. bola pomerne chudobná. Nerozlišoval ešte syntaktický protiklad subjekt — objekt. Pojem subjektu používal v zmysle Aristotelovom, t.j. v zmysle subjektu logickej výpovede. Hoci termín objekt nepoužíval, predsa z hľadiska syntactickej viazanosti delil slovesá na aktívne čiže tranzitívne, na pasívne a na neutrálne čiže intranzitívne. Osobitne vyčlenil v latinčine slovesá deponentné, ktoré sú svojou formou pasívne, ale svojou funkciou, významom sú aktívno-tranzitívne.

Latinský slovosled subjekt — sloveso pokladal Priscianus za prirodzený, lebo podľa jeho chápania najprv musí byť vykonávateľ deja a až potom dej.

Priscianus svojím dielom uzatvára jednu veľkú epochu vo vývine ľudského myslenia, epochu nielen rímsko-latinskú, ale širšie epochu grécko-rímsku, hoci vo väčšine Európy žil tento odkaz takmer celé tisícročie iba ako odkaz filozofickej a vedeckej epochy rímsko-latinskej. Rímska ríša sa síce rozvalila, ale Rím zostal na celé tisícročie usmerňovateľom a kontrolórom filozofického a vedeckého myslenia v Európe.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

ARENS, H.: Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart. Freiburg, München 1955, s. 28—51.

BURSILL-HALL, G. L.: Grammatica Speculativa of Thomas of Erfurt. 1. ed. London, Longman 1972, s. 12—14.

FEHLING, D.: Varro und die grammatische Lehre von der Analogie und der Flexion. Glotta, 35, 1956, s. 214—270; 36, 1958, s. 48—100.

GOŁĘBIEWSKI, K.: Le langage d'après St. Augustin. Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego, 3, 1931, s. 3—37.

IVIĆ, M.: Pravci u lingvistici. 2. vyd. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1970, s. 21.

LEROY, M.: Les grands courants de la linguistique moderne. 7. éd. Bruxelles-Paris, Presses Universitaires 1967, s. 6—7.

KEIL, M.: Grammatici latini. Leipzig 1855—1923.

MILEWSKI, T.: Zarys językoznawstwa ogólnego. 1. Teoria językoznawstwa. Lublin—Kraków 1947, s. 19—23.

MOUNIN, G.: Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle. Paris, Presses universitaires de France 1967, s. 93—102.

ROBINS, R. H.: A short history of linguistics. London, Longmans' linguistic library 1969, s. 45—65.

ROBINS, R. H.: The history of language classification. In: Current trends in linguistics. 11. Diachronic, areal and typological linguistics. Red. T. A. Sebeok. Hague—Paris, Mouton 1973, s. 3—41.

AUSGEWÄHLTE KAPITEL AUS DER GESCHICHTE DER SPRACHWISSENSCHAFT

II. RÖMISCH-LATEINISCHE SPRACHWISSENSCHAFT

Zusammenfassung

Am Anfang schreibt der Autor über allgemeine ethnische und sprachliche Bedingungen, die im Rahmen des grossen Römischen Reiches zur Entstehung der typologischen und genetischen Sprachwissenschaft führen konnten, was allerdings nicht geschah.

Von den römisch-lateinischen Linguisten wird vor allem den grössten Persönlichkeiten des römischen Denkens Aufmerksamkeit gewidmet, u. z. Marcus Terentius Varro und Priscianus, wobei ihre Gedanken und Terminologie auf einer Seite mit der griechischen, auf der anderen Seite mit der gegenwärtigen europäischen Sprachwissenschaft verglichen werden. Was die Philosophie betrifft, schreibt der Autor nur über Augustinus, u. z. über seine Zeichentheorie.

SPRÁVY A POSUDKY

PROFESOR JOZEF RUŽIČKA ŠESŤDESIATROČNÝ

Keď pred desiatimi rokmi na pôde Slovenskej jazykovednej spoločnosti prof. E. Pauliny pozdravoval prof. J. Ružičku pri jeho päťdesiatročnom životnom jubileu (univ. prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV sa narodil 12. 1. 1916 v Nových Zámkoch), pripomenul, že najmä slovenskú syntax by sme si bez J. Ružičku nevedeli predstaviť. Toto konštatovanie istotne veľmi výrečne svedčí o význame vedeckého diela J. Ružičku pre výskumnú oblasť, ktorá práve v prvej polovici šesťdesiatych rokov tvorila hlavnú sféru jeho vedeckého záujmu o spisovnú slovenčinu. Jeho výskumná činnosť v tejto oblasti však nie je doteraz ani zďaleka uzavretá, lebo práve slovenskú (a všeobecnú) syntax pokladá i sám jubilant za centrum svojho bádateľského záujmu. Z prvej polovice šesťdesiatych rokov pochádzajú jeho myšlienkovy priebojná, teoreticky dobre podopretá a materiálovo bohato doložené štúdie o osobných a neosobných slovesách a o významových skupinách neosobných slovies, ďalej o bezpodmetovom zvratnom tvare, o osobitných typoch dvojčlennej vety a o problematike slovných druhov; v štúdiách a článkoch z tohto obdobia si všímal niektoré základné otázky skladby, najmä jednoduchej vety, a osobitnú pozornosť venoval vzťahom medzi vetou a slovesom a medzi morfológiou a syntaxou, písal o významovej (obsahovej) stránke syntaktických jednotiek a o vývinových tendenciách v slovenskej gramatike. Syntézu týchto výskumov predstavuje kolektívna *Morfológia slovenského jazyka* z r. 1966, ktorej je J. Ružička vedeckým redaktorom a spoluautorom (autorsky prispel do tohto základného diela o slovenskom tvarosloví dôležitými a rozsiahlymi kapitolami *Úvod do morfológie, Slovesá* — s výnimkou menšej časti, *Spojky* a rozhodujúcim spôsobom sa zúčastňoval na tvorbe koncepcie a konečnom znení celého diela).

Sloveso ako slovný druh, jeho gramatické aj lexikálne vlastnosti, jeho morfematičné členenie a z toho vyplývajúce triedenie, ale najmä význam slovesa pre gramatickú a sémantickú výstavbu vety tvorí celoživotnú výskumnú tému J. Ružičku. Charakteristickou črtou Ružičkovho vedeckého záujmu o sloveso je, že nadviazal na domácu lingvistickú tradíciu, konkrétne najmä na Paulinyho pojem intencie slovesného deja, ako ho rozpracoval v práci *Štruktúra slovenského slovesa* (1943), a plodne túto tradíciu rozvil. Za Ružičkov prínos do teórie intencie slovesného deja treba pokladať najmä to, že pri analýze vzťahu slovesa a vetnej konštrukcie zistil okrem prípadov zhody aj prípady nezshody medzi intencionálnou hodnotou slovesa a vetnou konštrukciou, a potom to, že na základe intencie slovesného deja vymedzil jednotný systém intencionálnych typov všetkých slovenských slovies, pričom upozornil aj na možnosti modifikácie intencionálnej hodnoty slovesa a na interferenciu intencionálnych typov (porov. kapitolu o intencii slovesného deja v *Morfológii slovenského jazyka*). Pre Ružičkov pracovný postup je príznačné, že ani pri rozpracovávaní teórie intencie slovesného deja ako typickej pre slovenskú lingvistickú tradíciu sa neuspokojil s výsledkami dosiahnutými v tomto okruhu u nás, lež porovnal intenciu slovesného deja s valenčnou teóriou, ktorá sa uplatňuje v zahraničnej, najmä v nemeckej a francúzskej gramatickej literatúre (štúdiá *Valencia slovies a intencia slo-*

vesného deja z r. 1968). Na Ružičkove výskumy v okruhu intencie slovesného deja sa v slovenskej lingvistickej literatúre plodne nadväzuje ďalej.

Ako sme už spomenuli, J. Ružička bol priekopníkom najmä vo výskume slovenskej syntaxe. Ak si uvedomíme, že v čase, keď sa začal jeho intenzívny záujem o skladbu spisovnej slovenčiny, bola táto oblasť vyskúmaná a opísaná slabo, stane sa prirodzeným konštatovaním, že Ružičkove výskumné výsledky značia v mnohom ohľade základné slovo. Týka sa to teórie jednoduchej i zloženej vety, členitosti vety, gramatického jadra jednočlennej a dvojčlennej vety, syntagmy, vetných členov, vetných typov, teórie vedľajšej vety a ďalších kardinálnych otázok slovenskej skladby. Pre Ružičkove syntaktické práce (resp. aj gramatické práce vôbec) je charakteristické jednotné teoretické východisko, vyhranený metodologický prístup, systémové a dialektické chápanie jazykových javov, premyslené pracovné postupy, dôverné poznanie bohatého jazykového materiálu, jeho citlivá analýza a spoľahlivé výskumné výsledky, v ktorých zreteľne vystupuje do popredia i ohľad na jazykovú výchovu a na jazykovú prax vôbec. Solidnú syntézu jeho opisu syntaktickej roviny jazykového systému predstavuje spracovanie skladby spisovnej slovenčiny v kolektívnej *Slovenskej gramatike* (5. vyd. r. 1968), ktorá už mnoho rokov úspešne slúži ako študijná pomôcka pre vysokoškolských študentov. Takýto cieľ majú aj vysokoškolské príručky *Slovenština* (4. vyd. r. 1972) a *Čeština* (1972), do ktorých J. Ružička prispel kapitolami o slovenskej syntaxi, resp. o českom slovese.

Ružičkov intenzívny bádateľský záujem o gramatický systém spisovnej slovenčiny je zviazaný predovšetkým s obdobím od r. 1950 do r. 1965, v ktorom vykonával funkciu vedúceho oddelenia gramatiky a štylistiky v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Ako vedúci pracovník v tejto oblasti má i veľké organizačné zásluhy o rozvoj gramatického výskumu u nás. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť aspoň významnú účasť J. Ružičku na dvoch konferenciách, a to na konferencii o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka r. 1955 (materiál vyšiel v Slovenskej reči, 21, 1956, s. 3—81) a na konferencii o problematike slovenskej skladby r. 1958 (*Jazykovedné štúdie*. 4. 1959).

S obdobím r. 1950—1965 je spätý aj výrazný vedecký postup J. Ružičku: r. 1957 po obhajobe knižnej monografie *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied a r. 1960 na základe obhajoby súboru štúdií zo slovenskej syntaxe dosiahol vedeckú hodnosť doktora filologických vied. 1. novembra 1965 sa stal riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Jeho doterajší vedecký postup sa završuje v nasledujúcich rokoch: r. 1967 sa stáva profesorom všeobecnej jazykovedy na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a r. 1968 členom korešpondentom SAV.

Obdobie pred r. 1950 možno v Ružičkovej výskumnej činnosti označiť ako všeobecnojazykovedné, resp. germanistické. Zo všeobecnojazykovedného hľadiska rieši v ňom otázky slabiky a prozodiických vlastností (knižná práca *Z problematiky slabiky a prozodiických vlastností* z r. 1947, ktorou sa v roku 1948 na FF UK v Bratislave habilitoval na odbor všeobecná jazykoveda), ďalej problémy dvojhlások, jazykového znaku, vymedzenia syntaxe, ako aj niektoré problémy gótskej gramatiky. Pre nasledujúcu slovakistickú orientáciu J. Ružičku značilo toto obdobie vynikajúcu všeobecnojazykovednú prípravu; prejavilo sa to potom pri prístupe J. Ružičku k teoretickým problémom slovakistického výskumu, ako aj pri zovšeobecňovaní poznatkov získaných výskumom materiálu zo slovenského jazyka.

Posledné obdobie v Ružičkovej vedeckej činnosti (od r. 1965 doteraz) sa vyznačuje prehĺbeným záujmom o otázky spisovného jazyka, jeho kodifikácie, štylistickej diferenciácie, periodizácie jeho dejín a jazykovej kultúry; osobitnú pozornosť venuje J. Ružička rozvoju spisovnej slovenčiny v najnovšom období, t. j. po r. 1945. Dokladá to najmä

aktívna účasť J. Ružičku na vedeckých konferenciách o slovníku spisovnej slovenčiny, o kultúre spisovnej slovenčiny (porov. zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny* z r. 1967) a o rozvoji spisovnej slovenčiny v Československu, ďalej mnohé štúdie a články publikované v domácich aj zahraničných časopisoch a zborníkoch, potom *Tézy o slovenčine* z r. 1966 a najmä syntéza tejto bádateľskej orientácie v knižných prácach *Spisovná slovenčina v Československu* (1970) a *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1975), ako aj v kolektívnej príručke *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (1974), v ktorej J. Ružička spracoval kapitolu „Spisovná slovenčina v Československu.“ Živý ohlas vyvolala najmä Ružičkova periodizácia najnovších dejín spisovnej slovenčiny. J. Ružička vychádza z tézy, že dôležité spoločenské medzníky nachodia odraz aj v spisovnom jazyku, preto periodizáciu dejín spisovnej slovenčiny v 20. storočí zakladá na takých dôležitých dejiných udalostiach v živote slovenského národa, ako je vznik Československej republiky r. 1918, obdobie 2. svetovej vojny a začiatok budovania socializmu u nás. Takto sa mu obdobie súčasnej spisovnej slovenčiny (v užšom zmysle) kryje s obdobím socialistickej prestavby našej spoločnosti. Na takejto periodizácii najnovších dejín spisovnej slovenčiny je založená predovšetkým ostatná Ružičkova práca z tohto pracovného okruhu — *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu*. Túto prácu možno pokladať zároveň za výraz pochopenia a pohotového plnenia aktuálnej spoločenskej požiadavky sústrediť sa predovšetkým na výskum súčasného spisovného jazyka a jeho fungovania v rozvitej socialistickej spoločnosti. Takéto zacielenie majú aj viaceré články J. Ružičku z ostatných rokov, ako aj referáty prednesené na významných jazykovedných podujatiach. V týchto prácach je veľmi zreteľné úsilie prispieť k vybudovaniu marxistickej teórie jazyka a jazykovedy a špeciálne teórie spisovného jazyka v podmienkach rozvitej socialistickej spoločnosti.

Na plnenie tohto dôležitého cieľa utvára aj organizačné predpoklady ako riaditeľ Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV. Túto náročnú funkciu vykonáva s vedomím občianskej i vedeckej zodpovednosti a náročnosti voči sebe aj voči spolupracovníkom. Aj ďalšia vedecko-organizačná, vychovávateľská, popularizačná a redakčná činnosť J. Ružičku je veľmi bohatá a mnohostranná. Nemôžeme sa ňou tu zaoberať podrobnejšie, osobitne spomenieme aspoň Ružičkovu starostlivosť o mladšiu jazykovednú generáciu, o jej dobrú vedeckú, filozoficko-metodologickú aj politickú a občiansku prípravu na poslanie vedeckého pracovníka v socialistickej spoločnosti. Ružičkova dôvera k mladším vedeckým pracovníkom, ochota hocikedy pomôcť odbornou i ľudskou radou, bohaté vedecké, politické, organizačné i ľudské skúsenosti, jeho pracovitosť, pracovná sústredenosť a zápal mu medzi mladšími, ale aj staršími spolupracovníkmi získali všeobecnú úctu a uznanie. Jeho pracovné výsledky a zásluhy o rozvoj slovenskej jazykovedy ocenili aj naše najvyššie politické a štátne orgány tým, že mu r. 1970 udelili štátne vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu.

Keď si z príležitosti šesťdesiatročného životného jubilea J. Ružičku pripomíname aspoň najdôležitejšie stránky z jeho bohatého vedeckého diela a z jeho života, želáme mu dobré zdravie, hodne osobnej spokojnosti a splnenie jeho vedeckých plánov a predstáv do budúcnosti — najmä spracovanie syntetického diela o slovenskej skladbe pod jeho vedením; toto dielo bude totiž značiť aj syntézu rozhodujúcej časti jeho celoživotného vedeckého diela. Želáme mu ďalšie výrazné vedecké úspechy, ktoré budú prínosom nielen pre slovenskú jazykovedu, ale aj pre slovenskú vedu a kultúru vôbec. Je našim úprimným želaním, aby sa ako jedna z vedúcich osobností slovenskej jazykovedy mohol aj v nasledujúcich rokoch a desaťročiach starať o jej ďalší úspešný rozvoj a o šírenie jej dobrého mena v zahraničí.

J. Kačala

(Bibliografia prác J. Ružičku za roky 1938—1964 od L. Dvonča je uverejnená v Slovenskej reči, 31, 1966, s. 55—62, za roky 1965—1974 v *Jazykovedných štúdiách XIII*, venovaných jubilantovi — v tlači).

VŠEZVÁZOVÁ VEDECKÁ KONFERENCIA
O TEORETICKÝCH OTÁZKACH JAZYKOVEDY
(Moskva 11. — 16. novembra 1974)

Vedeckú konferenciu o marxistickej jazykovede zorganizovala Akadémia vied Zväzu sovietskych socialistických republík. Zúčastnilo sa jej vyše 1100 lingvistov z viac ako 90 ustanovizní a vysokých škôl. Prítomní boli aj jazykovedci zo socialistických krajín.

Konferenciu otvoril akademik V. I. Borkovskij prednáškou *Teória a prax sovietskej jazykovedy*. Vyzdvihol skutočnosť, že sovietska jazykoveda v posledných desaťročiach dosiahla vynikajúce úspechy nielen v praxi, ale aj v teórii. Základnou charakteristickou črtou vývinu sovietskej jazykovedy bolo, že sa do výkladu jazykových javov uvádzala marxistická metodológia a súčasne sa vyrovnávala s tradičnými a nemarxistickými interpretáciami v domácej i zahraničnej lingvistiky. Poukázal na to, že moskovská konferencia o marxistickej jazykovede je završením viacročnej cielavedomej činnosti akademických a vysokoškolských pracovísk v oblasti lingvistiky, že predstavuje syntézu hlbokého štúdia klasikov marxizmu-leninizmu a základných diel rôznych jazykovedných škôl i smerov z 19. a 20. storočia, a to nielen ruských a sovietskych, ale aj zahraničných.

Cestu k tejto konferencii vypĺňajú štúdie a zborníky venované klasikom marxizmu-leninizmu, vedecké konferencie o základných otázkach jazykovedy, konferencie a porady o metódach lingvistických skúmaní, sympóziá a semináre venované otázkam synchronického a diachronického opisu jednotlivých jazykových rovín, ako i preklady popredných lingvistov, zakladateľov a stúpenčov zahraničných škôl i smerov, ba i reedície klasických diel ruských a sovietskych lingvistických škôl i smerov. Uvedené základné otázky, metódy a postupy sa najmä v spomenutých zahraničných prácach postupne kriticky prehodnocovali z hľadiska marxizmu-leninizmu. Bezprostrednou prípravou na túto prvú všezväzovú konferenciu o marxistickej jazykovede boli jubilejná publikácia venovaná klasikom marxizmu-leninizmu, výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a vzniku Zväzu sovietskych socialistických republík. Zhrnutím rozboru základných jazykovedných otázok z pozícií marxizmu-leninizmu sú tri zväzky knižných monografických prác *Obščeje jazykoznanije* (1970—1973), vydaných Akadémiou vied ZSSR, osvetľujúcich problematiku foriem existencie, funkcie a dejín jazyka, vnútornej štruktúry jazyka a metód lingvistických skúmaní. Pravda, na prehodnocovanie základných jazykovedných otázok z dialektického a materialistického hľadiska priaznivo vplýval fakt, že veľké pokroky zaznamenala marxistická gnozeológia, majúca priamy vplyv na výklad jazykových javov.

Vedeckotechnická revolúcia podmienila rozvoj celého radu lingvistických smerov a vznik takých jazykovedných otázok, ktorých riešenie je spojené nielen s technikou oblasťou, ale aj s oblasťou, ktorá predtým patrila do kompetencie teoretických vied filozofickej povahy, napr.: otázka informácie, automaticky riadené systémy, psychológia myslenia, jazyk v medzinárodnom styku, pedagogické a metodické problémy späté s rozvojom jazykovej kultúry, strojový preklad atď. V dôsledku toho sa značne rozšírila vlastná problematika výskumu jazyka z rôznych aspektov a posledné desaťročia zaznamenali búrlivý rozvoj jazykových skúmaní z najrozmanitejších platforiem. Úlohou hlavného referátu konferencie *Základné problémy marxistickej jazykovedy*, ktorý zostavili

V. N. Jarcevoová—S. V. Kolšanskij—J. S. Stepanov—A. A. Ufimcevoová, bolo zorientovať sa v spleti interpretácií jazykových faktov z najrôznejších aspektov domácich i zahraničných lingvistických škôl a smerov. Predniesla ho členka korešpondentka V. N. Jarcevoová. Úvodný referát spomedzi veľkého počtu aspektov skúmania vydělil hlavný: možno ho nazvať *metodológia teoretickej jazykovedy*.

V čase, keď sa lingvistika stala nezvyčajne širokou oblasťou poznatkov, hraničiacou s psychológiou, pedagogikou, históriou kultúry, matematikou, logikou, kybernetikou atď., keď rozšírila paletu svojich metód skúmania od čisto synchronného opisu jazyka až po jeho matematické modelovanie, metodológia nadobúda úlohu základného kritéria pre hodnotenie a výber metód výskumu a interpretácie jazykových javov. Hlavný referát vyzdvihol tak otázku vzťahu metodológie k špeciálnym lingvistickým metódam ako najväčšiu časť marxistickej vedy o jazyku. Niektoré zo špeciálnych metód v súčasnej jazykovede sa používajú už dávnejšie, napr. historicko-porovnávacia metóda, jazykovo-zemepisná metóda, iné vznikli len v posledných desaťročiach, napr. distributívna, transformačná, štatistická metóda a iné. Viac-menej jasne sa črtajú také špecifické postupy skúmania jazyka, ako je napr. historicko-typologický, areálny, kontrastný atď. Úvodný referát po analýze vzťahu hlavného skúmania jazyka k špecifickým aspektom v jednotlivých vedných disciplínach však potvrdil známu vec, že všetky špecifické metódy majú právo na existenciu a — ako ukázala prax — s úspechom sa využívajú v jazykovede. Súčasne zdôraznil, že jednotlivé metódy a postupy nemožno pokladať za základný aspekt metodológie jazykovedy.

V sovietskej jazykovede sa vždy jasne rozlišovala *metodika*, *metóda* a *metodológia*. Kým metóda obsahuje zovšeobecnenie jednotlivých metodík a lingvistickú interpretáciu, metodológia dáva do vzťahu špecifickú jazykovednú metódu so všeobecnou filozofickou metódou — s dialektickým materializmom: dáva do vzťahu lingvistickú metódu a teóriu s marxistickým svetonázorom.

Historický vývin vzťahu medzi filozofiou a jazykom zaznamenal od najstarších čias až po dnešok v podstate tri koncepcie jazyka. Posledná, dialektikomaterialistická koncepcia jazyka, má svoje začiatky v dielach klasikov marxizmu-leninizmu. Rozvíjala sa po víťazstve Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie najmä v boji proti vulgarizátorskému lingvistickému smeru známemu pod menom marxizmus. Po prekonaní kultu osobnosti nielen v jazykovede, ale aj v ostatných disciplínach, najmä v tých, ktoré umožňujú, ovplyvňujú ďalší pokrok i v jazykovede, rozpracovala sa na základe sovietskej lingvistiky marxistickej jazykoveda. Výdatne jej v tom pomohol rozvoj marxistickej gnozeológie.

Hlavný referát naznačuje, že pre ďalšie rozpracovanie marxistickej jazykovedy základný význam majú dva princípy: *princíp sociálnosti jazyka* a *princíp nerozlučnej spätosti jazyka s myslením*.

Osvetľovanie princípu sociálnosti jazyka sa v sovietskej jazykovede opiera o marxisticko-leninské ponímanie jazyka ako spoločenského javu. Realizáciou marxistickej tézy o sociálnej povahe jazyka v teórii i praxi sú skúsenosti so vznikom a rozvojom národných jazykov v mnohonacionálnom sovietskom štáte. Národnostná politika Sovietskeho zväzu zaistila rozkvet všetkých jazykov národov a národností. Výsledky ich vzájomného vplyvu dávajú cenný materiál pre vedecké zovšeobecnenia a umožňujú zásadnú jazykovú politiku z pozícií proletárskeho internacionalizmu.

Z hľadiska marxistickej gnozeológie sa už doteraz osvetlili mnohé základné otázky. No rozbor súčasného stavu si žiada z tejto platformy prehľbene ozrejmiť viac problémov metodologickej povahy. Na prvom mieste je to otázka jednotného chápania *podstaty jazykového znaku*. Niektorí jazykovedci tvrdia, že znak je bilaterálnou podstatou, utvá-

ranou formou a obsahom. Jednoduchšie povedané: znak je podľa nich materiálny predmet plus jeho význam. Iní jazykovedci vychádzajú z predpokladu, že jazykový znak je materiálny znak majúci význam. Chápu ho tak, že znak nie je materiálny znak plus jeho význam.

S otázkou podstaty znaku súvisí problematika rozdielu medzi prirodzenými a umelými systémami znakov. Zastieranie hraníc medzi prirodzenými a umelými systémami znakov priviedlo v lingvistickej teórii k situácii, že sa ľudský jazyk stotožnil so symbolickým kódom alebo technickými znakovými systémami. Pri takomto prístupe sa v niektorých smeroch súčasnej jazykovedy jazyk odtrháva od myslenia a úloha jazyka sa znižuje na inžiniersky systém znakov. Jazyk sa tak stotožňuje s jednoduchými technickými prostriedkami, ktoré možno opísať aj s dobrým matematickým aparátom. Je pritom evidentné, že každý umelý systém znakov jestvuje iba za podmienok, že sa dá interpretovať prostriedkami prirodzeného jazyka. Nemožno teda stotožňovať prirodzené a umelé znakové systémy. Prirodzený jazyk tvorí nevyhnutnú bázu pre všetky existujúce umelé systémy znakov utvorené človekom.

Ďalšia otázka metodologickej povahy je *problematika spätosti jazyka s myslením*. Len v dôsledku nepresného výkladu tézy, že jazyk je materiálne stelesnenie myšlienky, mohli vzniknúť tvrdenia, že jazykový znak je totožný s každým iným druhom znaku, No nie táto vlastnosť je základná pre jazyk. Základnou črtou prirodzeného jazyka je nerozborná spätosť jazyka a myslenia. Títo základnú črtu uznávajú aj idealistické smery lingvistiké. Len jej interpretáciu majú diametrálne protichodnú s výkladom z pozícií materialistickej dialektiky. Východiskom pre marxistickú jazykovedu je v tomto smere na marxistickom základe riešená gnozeologická otázka vzťahu jazyka, myslenia a objektívnej skutočnosti.

Ďalšou otázkou metodologickej povahy je otázka *ontológie jazyka*. Od dávnych čias až po dnešok sa formulovalo množstvo určení jazyka: jazyk je nástroj myslenia, jazyk je nástroj poznania, jazyk je nástroj činnosti, jazyk je nástroj boja, jazyk je odraz myslenia, jazyk je odraz národného uvedomenia alebo národného ducha, jazyk je odraz triedneho svetonázoru, jazyk je odraz objektívnej skutočnosti, jazyk je spoločenský jav, jazyk je systém znakov, jazyk je štruktúra, jazyk je nástroj komunikácie atď. V súčasnej jazykovede niet — a to ani v sovietskej jazykovede — jednotného ponímania ontológie jazyka. Určovanie podstaty jazyka závisí od toho, ktorá vlastnosť jazyka a aký aspekt sa pri hodnotení jazyka povýši na hlavný: či dynamický alebo statický, či činnosť alebo štruktúrny, či komunikatívny alebo iný.

Lingvistické rozpracovanie ontológie jazyka treba pokladať za jednu zo základných otázok teórie jazyka. Za takú významnú ju treba považovať i preto, že filozofické určenie jazyka — získané absolutizáciou jednotlivých stránok prirodzeného alebo umelého jazyka — ovplyvňovali nielen ponímanie podstaty jazyka, ale aj výber metód skúmania jazyka ako predmetu lingvistiky. Stačí poukázať na preexponovaný záujem o formálny aspekt jazyka, na zveličený interes o logické schémy a modely a na nezaujím o obsahovú stránku jazyka. Sémantická, obsahová časť jazyka sa začala chápať iba ako jeden z príznakov formálneho systému jazyka.

Distributívny a transformačný smer v lingvistike sa ako najväčšie školy deskriptívnej jazykovedy naozaj zriekli takého ponímania sémantiky, aké umožňuje lingvistike materialistické gnozeologické myslenie, a snažili sa vytvoriť teóriu jazyka ako opis dynamiky kombinovania jazykových foriem. Transformačný smer si vytýčil za svoj cieľ ešte zložitejšiu úlohu: osvetliť mechanizmus jazyka tak, že zostavil generatívnu gramatiku jazyka, schopnú na základe presne zafixovaných formálnych pravidiel vytvárať nekonečné množstvo správnych viet. Inými slovami: transformačný smer zostavil generatívnu gra-

matiku jazyka, schopnú fungovať podľa určitého algoritmu bez tvorivého vedomia človeka.

Keď sa spoznali chyby spojené s negovaním obsahovej stránky jazyka, lingvisti rôznych smerov a škôl nerovnakým spôsobom korigovali svoje chyby. Napr. zástanci štruktúrnej lingvistiky siahli po kardinálnej úprave koncepcií štruktúrnej lingvistiky tak, že v úplnom rozsahu zahrnuli sémantiku do systému jazyka. Vznikla generatívna sémantika. Marxistická jazykoveda nemusí v súvislosti s tzv. návratom ku skúmaniu obsahovej stránky jazyka vymýšľať nijaké nové koncepcie v teórii jazyka. Ohľad na sémantiku je v marxistickej jazykovede organickým rozvojom a pokračovaním jej základných téz. Najbližšou úlohou marxistickej jazykovedy bude detailné osvetlenie vzťahu logických a jazykových kategórií, otázky polysémie, synonymie atď.

Súčasná lingvistika (včítane psycholingvistiky) sa znovu vracia k chápaniu jazyka ako prostriedku vyjadrovania vedomia a psychiky človeka. Snaha doplniť princíp štruktúry jazyka princípom činnostným znamenala pre popredné smery americkej a západoeurópskej lingvistiky radikálny zlom v základných predstavách o jazyku: týka sa to zámény statickej štruktúry generatívnou. Naproti tomu príklon k činnostnému aspektu jazyka značí pre marxistickú jazykovedu organický rozvoj jej základných téz. Dialektickomaterialistickú jednotu jazyka, pracovnej činnosti a myslenia vedecky rozpracovali vo svojich dielach klasici marxizmu-leninizmu.

Konferencia o marxistickej jazykovede nastolila potrebu riešiť ešte ďalšie špeciálne otázky lingvistiky. Napr. vzťah materiálneho a ideálneho v jazyku, formy vyjadrovania vzájomného vzťahu materiálneho a ideálneho v jazyku, odraz základných kategórií a fáz dialektickomaterialistického poznania v mechanike celého jazyka atď.

Mnohostranný rozvoj jazykovedy si priam vyžaduje, aby sa vypracovala jednotná, neprotirečivá sociálno-gnozeologická teória jazyka. Ak sa totiž opis základných i špeciálnych otázok teórie jazyka, urobený z hľadiska marxistickej gnozeológie a filozofie, spojí s riešením komplexu otázok vzťahu špeciálnych lingvistických metód k metodológii, dotvorí sa jednotná gnozeologicko-ontologická koncepcia jazyka, vybudovaná na základe dialektického a historického materializmu, na základe filozofického materializmu. A tak pred jazykovedcami stojí naliehavá úloha rozpracovať marxistickú dialektickomaterialistickú teóriu jazyka.

To sledovali už koreferáty v plenárnom zasadnutí na témy *filozofické otázky jazykovedy, spoločenská povaha a fungovanie jazyka v spoločnosti, typológia jazyka, metódy lingvistických skúmaní, lingvistická sémantika*, ako aj vystúpenia v sekciiach na témy *sociolingvistické otázky jazyka, teória spisovných jazykov, historicko-porovnávacia jazykoveda, areálna lingvistika, teória gramatiky, teória tvorenia slov a teoretické otázky slovného spojenia, teória lexicológie a lexikografie, teória fonológie, teoretické aspekty praktickej jazykovedy a jazyk v epoche vedeckotechnickej revolúcie*.

Na plenárnom zasadnutí odznali tieto referáty: B. A. Serebrennikov „O obsahu marxistickej teórie jazyka“; A. S. Čikobava „O filozofických otázkach jazykovedy“; A. S. Melničuk „Filozofické otázky jazykovedy“; G. V. Kolšanskij „Štruktúra jazyka v gnozeologickom aspekte“; V. Z. Panfilov „Odrážová funkcia prirodzených jazykov a otázka jazykového znaku“; V. A. Avrorin „O predmete sociálnej lingvistiky“; R. A. Budagov „Niektoré osobitosti jazyka v epoche vedeckotechnickej revolúcie“; I. K. Beloded „Fungovanie jazykov národov ZSSR v podmienkach rozvoja socialistických národov“; P. F. Filin „Spisovný jazyk ako historická kategória“; T. V. Gamkrelidze „Lingvistická typológia a diachronická lingvistika“; V. N. Jarceová „Typológia jazykov a problém univerzálií“; M. M. Guchmanová „O obsahu a úlohách historickej typológie“; G. B. Džaukian „O princípoch zostavenia univerzálneho lingvis-

tického modelu“; J. S. Stepanov „Otázka všeobecnej metódy súčasnej lingvistiky“; S. D. Kačnelson „O gramatickej sémantike“; A. A. Ufimcevo „Otázky významu pri skúmaní znakového aspektu jazyka“; N. J. Švedovová „O významoch jednotiek rôznych rovin jazyka“.

Z dôležitejších vystúpení v sekciách možno uviesť: N. G. Korletianu „Otázka vzájomného vplyvu jazykov (na slovansko-románskom materiáli)“; N. N. Semeniuk „Funkčno-štylistická diferenciacia spisovného jazyka ako jeden zo spôsobov sociolingvistikého varírovania (synchronia a diachronia)“; V. D. Bondaletov „Sociálne dialekty a ich klasifikácia“; N. Z. Gadzijevová „Vzťah historicko-porovnávacej metódy a prostriedkov areálnej lingvistiky“; A. E. Suprun „Typologický aspekt historicko-porovnávacích skúmaní“; E. I. Šendelsová „O typológii gramatických opozícií“; J. S. Kubriakovová „Tvorenie slov a jeho spätosť s ostatnými lingvistickými kategóriami“; T. A. Tulinová „O sémantickej štruktúre slovného spojenia“; V. G. Admoni „Status všeobecného gramatického významu v systéme jazyka a súčasná jazykoveda“ atď.

Prvá všeobecná vedecká konferencia o marxistickej jazykovede mala na zreteli generálnu líniu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, v súlade s ktorou sa spoločenské vedy rozpracúvajú už v rozvitej socialistickej spoločnosti tak, aby v podmienkach komunistickej spoločnosti dialektický a historický materializmus vystupoval ako teoretický základ všetkých spoločenských vied, a teda aj jazykovedy.

P. Ondrus

MOTSCH, W.: *ZUR KRITIK DES SPRACHWISSENSCHAFTLICHEN STRUKTURALISMUS*. 1. Aufl. Berlin, Akademie-Verlag 1974. 192 s.

Jazykovedný ústav Akadémie vied NDR sa predstavil odbornej verejnosti sériou monografií *Jazyk a spoločnosť (Reihe Sprache und Gesellschaft)*, ktorá sa už doteraz ukazuje ako veľmi dôležitá v rozvoji marxisticky orientovanej jazykovedy. Podstatnou súčasťou úsilia o marxistickú jazykovedu je kritika idealisticky orientovanej jazykovednej teórie, a preto je pochopiteľné, že medzi prvými číslami uvedenej série je aj kniha o jazykovednom štrukturalizme z pera známeho pracovníka a organizátora všeobecnej jazykovedy v Nemeckej demokratickej republike Wolfganga Motscha. Táto hlboko filozofická a teoreticky fundovaná práca má značný význam aj pre našu súčasnú všeobecnú jazykovedu, lebo pomáha nájsť (popri odbornom prínose štrukturalizmu aj v slovenskej jazykovede) aj filozofické a teoretické nedostatky jazykovedného štrukturalizmu.

Autor sa zaoberá rozborom rozličných smerov štrukturalizmu v západnej vede, začínajúc teóriou Švajčiara F. de Saussura zo začiatku nášho storočia, pokračujúc behavioristicky orientovanou teóriou Američana L. Bloomfieldda, neopozivisticky podloženou glosematikou Dána L. Hjelmsleva z tridsiatych rokov nášho storočia a končiac racionalisticky budovanou generatívnou gramatikou Američana N. Chomského zo šesťdesiatych rokov. Škoda, že sa autor nezaobrá i teóriou Pražskej školy z tridsiatych rokov, ktorá mala vo vývine modernej jazykovedy čestné miesto popri spomínaných smeroch. Tento nedostatok Motschovej knihy možno si vysvetliť iba tým, že teória Pražskej školy bola v Nemecku takmer neznáma a že sa tam aj v povojnovom období uplatnila viac orientácia na vedecké smery americkej jazykovedy než na rozvíjanie európskej tradície. Ďalej treba uviesť, že sa autor nedotýka ani Weisgerberovej teórie jazyka a že svoj postoj vysvetľuje tým, že filozoficko-svetonázorová báza Weisgerberovej teórie jazyka bola už viac rász podrobená marxistickej kritike a že jeho teória dnes už nemá

v *NDR* nijaký zástoj. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že sa za hlavný cieľ kritickej práce pokladá odhalenie a rozbor svetonázorových tendencií a myšlienkových pochodov, ktoré sa pri rozvoji súčasnej jazykovedy prejavujú ako ideologické prekážky.

Štrukturalizmus sa uplatnil vo vývine jazykovedy ako popretie pozitivistického atomizmu mladogramatickej teórie a súčasne ako odmietnutie mechanistickej teórie jazykového vývinu. Jazykovedný štrukturalizmus doniesol chápanie jazyka ako systému, čo je v podstate správne, ale fixoval pozornosť iba na jazykovú štruktúru, čím sa špeciálne problémy sociálneho a historického rázu prirodzených jazykov odsunuli do pozadia ako druhoradé a vlastne aj ako mimojazykové. Tieto nedostatky bude možno odstrániť iba vybudovaním teórie jazyka vyrastajúcej z dialektického a historického materializmu; preto je kritické marxistické prehodnocovanie doterajších poznatkov o jazykoch najvyšším príkazom súčasnej teoretickej jazykovedy.

Za najpodarenejšiu možno pokladať kapitolu Motschovej knihy o behaviorizme a logikom pozitivizmu v jazykovede, hoci je to pomerne krátky, ale naozaj informovaný pohľad na filozofické práce členov tzv. Viedenského krúžku vedeného R. Carnapom, ako aj na základné práce vynikajúcich teoretikov L. Hjelmsleva a L. Bloomfielda. Presvedčuje aj zhrňujúca konštatácia, že hypostáza pojmu systému v jazyku musela vyústiť do neadekvátneho modelu jazykového systému.

V širokom výklade Chomského koncepcie jazyka nachádzame veľa poznatkov z vlastnej výskumnej práce autora a iných mladších nemeckých jazykovedcov, ktorí rozpracúvali problémy štruktúrnej gramatiky. Preto by si táto kapitola zaslúžila osobitnú kritickú pozornosť zvonku. Tu upozorňujeme iba na konštatáciu, že Chomského teória gramatiky relatívne najlepšie odráža vnútornú dialektiku jazyka, hoci v podstate ide v nej o ahistorické chápanie jazykovej reality. Ďalej zaväzujú konštatovanie, že dialektické vzťahy medzi jazykom, myslením a spoločnosťou sú veľmi komplikované a doteraz málo prebádané, takže ešte nemožno robiť zovšeobecňujúce závery, hoci sa týmto stavom vedomostí nijako nemôže ospravedlniť negovanie tejto problematiky, ako to urobil N. Chomsky, ktorý vyšiel z tézy, že teória jazyka je celkom nezávislá od teórie spoločnosti.

Motschova kniha o jazykovednom štrukturalizme je kritická analýza jazykovedy dvadsiateho storočia, vedená z pozícií vedeckého svetonázoru. Týka sa však iba niektorých predstaviteľov západnej jazykovedy, u ktorých sa prejavovala aj tá dobrá stránka modernej vedy, že sa hľadali nielen precízne teoretické a metodologické východiská pre štúdium jazykov, ale aj nové možnosti aplikácie poznatkov pri vyučovaní, pri automatickom spracúvaní a pod. Ale aj u týchto čelných predstaviteľov jazykovedného štrukturalizmu sa uplatnili všetky typické nedostatky vyvolané pozitivizmom alebo behaviorizmom ako ideologickým pozadím: izolovanie jazyka a izolované skúmanie jazykovej štruktúry. Hoci sa tieto nedostatky jazykovedného štrukturalizmu niekedy počítali celkom zreteľne, nemohli sa odstrániť bez odmietnutia idealistického filozofického pozadia, ako to najlepšie vidieť na vývine Chomského nazerania na jazyk.

Motschova kritika jazykovedného štrukturalizmu znamená síce len prvú hlbšiu sondu, jednako ukazuje správny smer v hodnotení modernej jazykovedy a v budovaní marxisticky orientovanej teórie jazyka. Už tento prvý krok vedie k jednoznačnému rozlíšeniu jazykovedného štrukturalizmu od štrukturalizmu v iných spoločenských vedách a najmä od filozofického štrukturalizmu.

J. Ružička

V súčasných diskusiách o štrukturalizme, o jeho základnej filozofickej orientácii i o jeho odtienkoch, dostáva sa jazykoveda na popredné miesto. Na jednej strane sa jazykovednému štrukturalizmu pripisuje základný význam pri vzniku a vývine štrukturalizmu vôbec, na druhej strane sa označuje len za metodológiu bez filozofických základov. Sú to zrejme krajné stanoviská. Preto pokladáme za vhodné upozorniť na štúdiu B. Majera, ktorý sa vo svojom pokuse o filozofickú kritiku štrukturalizmu opiera predovšetkým o skutočnosť, že z doterajšej histórie štrukturalizmu vyplýva potreba odlišovať filozofický štrukturalizmus, ale aj etnologický a umenovedný štrukturalizmus od jazykovedného štrukturalizmu.

Vo svojej analýze vychádza B. Majer z tézy, že i keď nemožno hovoriť o štrukturalizme ako o filozofickom smere v tom zmysle, ako sa hovorí o fenomenológii, existencializme alebo logickom pozitivizme, predsa len štrukturalizmus získava — najmä vo francúzskej verzii — čoraz väčší ohlas a udomácnenie v oblasti filozofického myslenia. Autor to vysvetľuje tak, že ide o typicky francúzsku reakciu na existencializmus, ktorý síce postavil rad filozofických otázok, ale nevedel na ne dať uspokojivú odpoveď.

B. Majer načrtáva jasnú vývinovú líniu od jazykovedného štrukturalizmu (najmä v podaní F. de Saussura) po filozofický štrukturalizmus. Spomeňme tu len výklad o tom, ako sa základná myšlienka štrukturalizmu — že za živou rečou stoja jazykové štruktúry, ktoré si hovoriaci neuvedomuje, ale ktoré regulujú živý prúd reči — stala hlavnou tézou etnologického štrukturalizmu u C. Lévi-Straussa. Aj tento etnológ totiž predpokladal u primitívnych ľudí tzv. primitívne myslenie, ktoré je podvedomým substrátom celostného ľudského spoločenského vedomia.

Pri kritike jazykovedného štrukturalizmu B. Majer analyzuje predovšetkým základné pojmy, ako je štruktúra (resp. systém, lebo F. de Saussure nepoužíval ešte termín štruktúra), synchronia — diachronia, znak. Ukazuje, že F. de Saussure a jeho žiaci nevedeli využiť dialektické momenty v štruktúre a absolutizovali statický moment štruktúry a že vo vzťahu synchronie a diachronie kládli dôraz na synchroniu. Tento postoj veľmi zreteľne presvitá aj známou analógiou medzi jazykom a šachom: V šachu sa pri každom ťahu pohne iba jednou figúrou, a tak aj zmeny v jazyku zasahujú jednotlivé prvky. Každý ťah vplyva na celý systém, má dôsledky aj pre figúry, ktoré momentálne nie sú ohrozené; platí to aj o jazykových zmenách. Pohyb jednej figúry je úplne odlišný od predchádzajúcich ťahov, je ľahostajné, ako sme sa dostali k danej situácii; tak aj v jazyku nemá zmysel hľadať cestu k zmenám. V jazykovom systéme sa uplatňuje tendencia k rovnovážnosti systému, teda vývin jazykového systému chápe F. de Saussure nie evolucionisticky (od nižšieho stupňa k vyššiemu), ale teologicky (na základe princípu entelechie, imanentného smerovania k doplneniu).

Treba však povedať, že ani Majerova analógia medzi jazykom a futbalom (s. 18) neberie do úvahy historický princíp. No lepšie ako analógia so šachom ilustruje rozdiely medzi jazykom a rečou: analógiou jazyka sú pravidlá futbalu, ktorými sa odlišuje od iných loptových hier; analógiou reči je spôsob, ako isté mužstvo odohrá konkrétny zápas (pomaly, rýchlo, rozhodne atď.). Za analógiu úzu pokladá B. Majer taktiku alebo štýl istého mužstva, ako sa odráža vo väčšom počte zápasov.

Základné Saussurove myšlienky B. Majer zhrňa tak, že akýkoľvek systém (dnes by sme povedali štruktúra) možno a treba vysvetľovať výlučne z neho samého, lebo systém je sebestačný a do seba uzavretý celok (s. 12).

Rozlíšenie langue a parole u F. de Saussura malo nielen základný metodologický vý-

znam, ale aj ďalekosiahle filozofické implikácie. Podľa F. de Saussura jazykoveda na rozdiel od iných vied nemá svoj predmet skúmania vopred daný. Reč (parole), ktorá je daná, nedá sa vedecky formalizovať, teda nemôže byť predmetom jazykovedy. Jazykovedec utvára svoj predmet výskumu až sekundárne, utvára si jazyk ako nadindividuálny systém, ktorý sa dá analyzovať a formalizovať (prejavuje sa tu teda scientistický operacionalizmus). Takýto jazyk je ideálnym predmetom vedy (s. 10). Filozofické dôsledky dichotómie jazyk—reč vidí B. Majer v tomto (s. 30): Jazyk sa neskladá z jednotlivých znakov ako stavebných prvkov, ale z jazykových štruktúr, ktoré hovoriacemu subjektu nie sú dané, hoci ich pomocou nielen myslí, ale aj hovorí. Je to čosi podobné, ako keď človek vie robiť závery podľa zákonov formálnej logiky, hoci sa logiku nikdy neučil. Jazykové štruktúry sú teda akousi podvedomou „spomienkou“. Práve táto myšlienka bola základom pre štrukturalistickú etnológiu a psychológiu. V členení jazykových prvkov na vedomé a pred-vedomé, resp. podvedomé má pôvod zdôrazňovanie nadindividuálnych a vlastne podvedomých zložiek aj v iných odvetviach štrukturalizmu, napr. v etnológii a v literárnej vede, no najmä v súčasnom filozofickom štrukturalizme. Týmto konštatovaním vlastne B. Majer koriguje svoju úvodnú myšlienku, že Saussurova teória a jazykovedný štrukturalizmus nepredstavujú filozofický smer, a správne zdôrazňuje, že jazykovedný štrukturalizmus je prvým článkom vo vývine štrukturalizmu v ostatných oblastiach vedy.

V povýšení jazyka (langue) na jediný predmet jazykovedného výskumu sa skrýva absolutizácia a hypostazovanie všeobecného proti individuálnemu a konkrétnemu. Svojím chápaním jazykovej štruktúry (resp. systému) sa F. de Saussure priblížil k transcendentalizmu, ktorému sa práve chcel vyhnúť.

Práca B. Majera, ako hovorí už aj podtitul, má za cieľ podrobiť kritike celý štrukturalizmus. Treba povedať, že jeho kritika je založená na podrobnej znalosti všetkých odtienkov štrukturalizmu a že jazykovedný štrukturalizmus berie za východisko nielen z hľadiska historického, ale aj z hľadiska jeho zaradenia do filozofických smerov. Zdá sa, že správne hodnotí štrukturalizmus v poňatí F. de Saussura ako špecifickú formu obnovenia karteziánskeho dualizmu, naturalistickej vedeckej metódy i predkantovského transcendentalizmu. Treba však pripomenúť, že tieto základné konštatovania treba ešte doplniť podrobnejším štúdiom názorov i praxe jednotlivých stúpcov jazykovedného štrukturalizmu a zisťovaním, do akej miery vychádzali zo základov uvádzaných B. Majerom, resp. do akej miery v jednotlivých rovinách jazyka prinášali vlastné filozofické pohľady.

J. Horecký

O MARXISTICKÚ JAZYKOVEDU V ČSSR. Zborník referátov zo seminára 17. mája 1973 v Prahe. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974. 264 s.

V recenzovanom zborníku sa uverejňujú príspevky, ktoré autori vypracovali v súvislosti s prípravou na seminár o stave a úlohách československej jazykovedy. Seminár sa konal z podnetu ideologického oddelenia ÚV KSČ a Prezídia ČSAV 17. mája 1973. Zúčastnili sa na ňom českí a slovenskí jazykovedci — členovia KSČ, delegovaní z jazykovedných pracovísk ČSAV a SAV, z vysokých škôl i pracovníci z praxe. Hlavný cieľ seminára charakterizoval v úvodnom slove člen Prezídia ČSAV G. Pavlovič takto: „...kriticky posúdiť súčasný stav jazykovedy v ČSSR... ujasniť si teoretické a metodologické východiská marxistickej jazykovedy a na tomto základe si určiť úlohy a smery výskumu do budúcnosti“ (s. 7).

V základnom referáte K. Horálek a J. Horecký analyzujú situáciu československej jazykovedy v kontexte súčasnej svetovej lingvistiky a najmä vo vzťahu k sovietskej vede o jazyku a v záveroch naznačujú v hlavných črtách metodologické a ideologické zásady jazykovedného výskumu a úlohy našej jazykovedy v najbližšom období. Vyslovujú tieto všeobecné zásady a požiadavky: „prekonávať odbornícku izolovanosť jazykovedného výskumu, prehľbovať spoluprácu v rámci styčných spoločenských vied..., brániť našu jazykovedu pred vplyvmi idealistických koncepcií“ (s. 44); „využívať marxistickú gnozeológiu a materialistickú dialektickú metódu“ (ibid.); „rozhodne bojovať proti nekritickejmu preberaniu buržoázných metód, ale nezatvárať oči pred ich skutočným prínosom“ (s. 45); „prehľbovať medzinárodnú spoluprácu na riešení základných teoretických otázok“ (ibid.); „zvyšovať angažovanosť všetkých pracovníkov na spoločných úlohách, sústrediť sa na plánované úlohy, podporovať autoritu štátneho plánu“ (s. 46). Z konkrétnych úloh uvádzajú: „podrobiť jazykovedný štrukturalizmus hlbokému rozboru najmä z hľadiska jeho filozofických idealistických základov“; „... aktívne pomáhať pri vypracúvaní jazykovej politiky v ČSSR, ... venovať patričnú pozornosť výskumu jazykových kontaktov a konfrontačnému štúdiu jazykov“ (s. 45); kladie sa dôraz na „sústavný a úplný popis jazykov“ (ibid.); má sa „venovať väčšia pozornosť teoretickým otázkam, najmä problematike vzťahov medzi jazykom a spoločnosťou, medzi jazykom a myslením“ (s. 257); „treba oživiť odborný záujem o otázky spisovných jazykov“, o otázky periodizácie našich národných jazykov; odporúča sa usporiadať konferenciu o niektorých naliehavých otázkach (konkrétne sa uvádza konferencia o vzniku a vývoji slovenčiny).

Konštatuje sa, že medzi čs. jazykovedcami, a to ani medzi členmi *KSČ* „nie je dosiaľ v niektorých závažných otázkach úplná názorová zhoda“ (s. 13). Rozdiely v názoroch sa ukázali aj na samom seminári. Nejednotne sa hodnotia niektoré významné jazykovedné podujatia z nedávnej minulosti (napr. liblická konferencia o marxistickej jazykovede z r. 1960, smolenická konferencia o jazykovej kultúre z r. 1967 a i.), rozpaky sa prejavujú v hodnotení niektorých jazykovedných teórií a metodických postupov, nejednotný je postoj k základným otázkam jazykovej kultúry, k problémom periodizácie spis. jazykov a i.

Koreferáty a diskusné príspevky, ktoré odzneli na seminári, podrobnejšie osvetľujú niektoré čiastkové otázky. V. Hrabě podáva kritickú analýzu jednostrannosti niektorých novopozitivistických jazykovedných smerov, Hjeltslevovej glosematiky, amerického deskriptivizmu, ako aj tzv. exaktných smerov, ako je generatívna gramatika alebo algebraická lingvistika, varuje pred ich preceňovaním a ukazuje na ich idealistické filozofické východiská. Súčasne zdôrazňuje potrebu rozvíjať na marxistických základoch psycholingvistiku a sociolingvistiku. V súvislosti s orientáciou časti našich jazykovedcov na západnú lingvistiku v šesťdesiatych rokoch upozorňuje na politický aspekt kultu R. Jakobsona. — Š. Peciar sa zaoberá problematikou jazykových kontaktov a v tejto súvislosti kriticky hodnotí zameranie a výsledky niektorých celoštátnych jazykovedných konferencií, ako aj nedostatky v zameraní slovakistického výskumu v druhej polovine šesťdesiatych rokov. Zdôrazňuje aktuálnosť konfrontačného výskumu blízko príbuzných jazykov, ako sú slovenčina, čeština a ruština. — H. Křížková a R. Zimek v spoločnom koreferáte charakterizujú vývoj, súčasný stav a perspektívy českej rusistiky v kontakte so sovietskou rusistikou a so súčasnou svetovou jazykovedou. Za jeden z nedostatkov českej rusistiky v šesťdesiatych rokoch pokladajú „ústup systematického záujmu o konfrontačné štúdiá ruštiny a češtiny“ (s. 74). — F. Miko sa zamýšľa nad niektorými teoretickými problémami vedy o preklade. — B. Havráněk zhrňa základné tézy svojej teórie spisovného jazyka, založenej na vymedzení jeho špecifických črt a spo-

ločenských funkcií a prihladájúcej na vzťah jazyka a príslušnej spoločnosti, prejavujúci sa v istých rozporoch (B. Havránek uvádza tri rozpory). — J. Ružička charakterizuje v hlavných črtách problémy a úlohy slovenskej jazykovedy z hľadiska organizačného, metodologického a pracovného. Kritizuje medziiným „izoláciu jazykovedného výskumu na Slovensku“ (s. 98) a zdôrazňuje potrebu medzinárodnej spolupráce. — O úlohách bohemistiky v socialistickej spoločnosti uvažuje J. Kuchař. Osobitne podčiarkuje starostlivosť o jazykovú kultúru, aktívnu účasť jazykovedcov na jazykovej politike a problémy jazykovej výchovy. — A. Dolejší, pracovník ideologického oddelenia ÚV KSČ, v kritickom diskusnom príspevku na adresu jazykovedcov vyslovil niekoľko podnetov, čo treba urobiť, aby sa „princípy marxisticko-leninskej filozofie“ stali „východiskom pri riešení základných otázok všeobecnej jazykovedy“ (medziiným odporúča vydať výbor prác K. Marxa, F. Engelsa a V. I. Lenina o jazyku a jazykovede, spracovať príručku marxistickej teórie jazyka a marxistickej metodológie v jazykovede). — Kritický pohľad na stav slovanskej a indoeurópskej historicko-porovnávacej jazykovedy v ČSSR s naznačením najbližších i perspektívnych úloh v tejto oblasti obsahuje diskusný príspevok Š. Ondruša. — M. Grepl v rámci úvah o teoreticko-metodologických otázkach gramatiky z hľadiska marxistickej filozofie vyslovuje medziiným viaceré kritické výhrady k modelu tzv. generatívno-transformačnej gramatiky. — P. Ondrus v krátkom diskusnom príspevku formuluje niekoľko všeobecných zásad, ako treba uplatňovať dialektiku poznania v jazykovede. — J. Čaha pomerne podrobne analyzuje problémy a nedostatky vyučovania cudzích jazykov na základe rozličných jazykovedných teórií a didaktických postupov. Odmieta tzv. priamu metódu berlitzovského typu a zdôvodňuje dôsledný konfrontačný prístup na základe vedeckého poznania materinského jazyka. V tejto súvislosti kritizuje nedostatky vo vyučovaní češtiny. — Veľa podnetných teoreticko-filozofických, gnozeologických a metodologických myšlienok obsahujú dva príspevky J. Petra: *Ideologické problémy dejín jazykovedy* (s. 149—165) a *Miesto K. Marxa a B. Engelsa v dejinách jazykovedy* (s. 235—256). Autor v nich osvetľuje významný prínos klasikov marxizmu-leninizmu do teórie a metodológie jazykovedy, poukazuje z hľadiska marxistickej filozofie a gnozeológie na nedostatky niektorých starších i novších jazykovedných koncepcií a upozorňuje na potrebu spracovať dejiny svetovej jazykovedy z marxistického hľadiska. (V prvom príspevku, ktorý v skrátenej podobe odznel na seminári, autor ostro kritizuje z ideovo-politického hľadiska biograficko-bibliografický slovník slavistov, ktorý vyšiel v Prahe 1972 pod názvom *Československé práce o jazyce, dejinách a kultúre slovanských národů od r. 1760*. Druhý príspevok, ktorý je zaradený na záver zborníka, predstavuje zhrnutie výsledkov autorovej chystanej knižnej práce *Klasikové marxizmu-leninismu o jazyce*.) — J. Popela v krátkom diskusnom príspevku reprodukuje a komentuje základné myšlienky o vzťahu jazyka a myslenia zo sovietskeho zborníka *Obščee jazykoznanije* (1970).

Autori viacerých príspevkov charakterizujú stav a načrtávajú úlohy v jednotlivých oblastiach výskumu jazyka: Š. Krištof uvažuje o stave a úlohách československej onomastiky; V. Křístek sa zamýšľa nad potrebou prehodnotiť z marxistických pozícií českú, resp. slovenskú jazykovednú tradíciu (podrobnejšie analyzuje niektoré Jungmannove názory o jazyku); J. Muránsky informuje o výsledkoch výskumu hovorovej podoby spis. slovenčiny; A. Lamprecht rozoberá výsledky a úlohy v oblasti slovanskej dialektológie; E. Sekaninová si všima teoretické a metodologické otázky lexikológie a dvojjazyčnej lexikografie; J. Horecký sa dotýka niektorých teoretických otázok matematickej jazykovedy; F. Sosna a J. Zezula upozorňujú na dôležitosť správneho ideovo-politického zamerania vyučovania cudzích jazykov (Sosnov príspevok patrí medzi najkritickejšie z celého zborníka; autor v ňom odôvodnene kritizuje osnovy a me-

todické pokyny z krízových rokov, politickovýchovný cieľ niektorých jazykových príručiek a realizáciu tohto cieľa jazykovými prostriedkami v cudzojazyčných učebniciach, ktoré vznikli v krízových rokoch). — Niekoľko myšlienok o vzťahu jazyka, jazykovedy a spoločnosti obsahuje príspevok J. Chloupka.

Vedecký redaktor (J. Horecký) a recenzenti zborníka (K. Horálek a J. Ružička) mali uplatniť prísnejšie kritériá pri výbere príspevkov, ktoré neboli na seminári prednesené. Do zborníka s názvom *O marxistickú jazykovedu v ČSSR* nebolo treba pojať príspevky informatívneho charakteru, ktoré sa nedotýkajú nijakej teoretickej alebo metodologickej otázky marxistickej jazykovedy (napr. príspevky J. Muránskeho a Š. Krištofa).

Vcelku hodnotíme seminár z mája 1973 a zborník materiálov z tohto seminára ako prvý krok československej jazykovedy na ceste do novej vývinovej etapy, charakterizovanej dôsledným uplatňovaním princípov materialistickej dialektiky, marxistickej filozofie a metodológie. Seminár priniesol veľa podnetov pre vedeckovýskumnú prácu českých a slovenských jazykovedcov a zdôraznil potrebu ich hlbšej spolupráce pri plnení úloh vyplývajúcich zo záverov XIV. zjazdu KSČ. Toto prvé podujatie svojho druhu po krízových rokoch mohlo byť ešte úspešnejšie, keby sa bolo cielavedomejšie nadväzovalo na výsledky liblickej konferencie z r. 1960 o otázkach marxistickej jazykovedy. Svedectvom seriózneho prístupu jazykovedcov k plneniu vytýčených úloh je skutočnosť, že sa viaceré podnety zo seminára postupne realizujú.

Š. Peciar

KRÁL, Á.: *MODEL REČOVÉHO MECHANIZMU*. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 188 s.

Nestáva sa často, že by na stránkach Jazykovedného časopisu vyšla recenzia čisto teoretickej monografie o najzákladnejších otázkach jazyka od slovenského autora. O to potešiteľnejšia je skutočnosť, že Ábel Král, príslušník mladšej generácie našich lingvistov, predstavil sa publikáciou, ktorá nadhadzuje a sčasti i rieši viaceré podstatné otázky jazyka. Á. Král je v prvom rade fonetik, a preto je pochopiteľné a prirodzené, že práve fonetika sa mu stala inšpiračným zdrojom pri písaní tejto monografie. Treba však kladne hodnotiť jeho postup, že nezostal v úzkom rámci tejto lingvistickej disciplíny, ktorá sa často z pohodlnosti odsúva za hranice jazykovedy. Naopak, Kráľovi sa podarilo veľmi úspešne a presvedčivo zapojiť fonetiku do všeobecnejších a teoreticky veľmi plodných súvislostí. Preukázal sa aj dôkladnou znalosťou staršej a novej literatúry, zaoberajúcej sa zvolenou problematikou. Cenné na recenzovanej knihe je aj to, že autor obratne spojil domáce tradície s výsledkami svetovej lingvistiky a pritom rieši všetky otvorené otázky jazyka na marxistickej filozofickej báze.

Á. Král ukázal, akým spôsobom možno prekonať slabiny štrukturalizmu, jeho jednostrannosť, formalizmus i zanedbávanie časového činiteľa a ako pokročiť ďalej v metodológii. Autor sa správne zameril na to, čo sa dnes čoraz väčšmi pociťuje ako centrálné z hľadiska jazykovedy: skúma rečový akt, jeho podstatu, vlastnosti, priebeh a okolnosti. Svoje vlastné názory na všetky riešené problémy utvára v polemike so stanoviskami viacerých našich i zahraničných lingvistov a filozofov.

Povrchný čitateľ by z názvu mohol usúdiť, že Kráľova kniha je určená len úzkemu okruhu špecialistov. To by bol nesprávny dojem, lebo autor sám v úvode zdôrazňuje, že myslel aj na vysokoškolských poslucháčov, ba aj na širší okruh čitateľov. Je to pochopiteľné, lebo jazyk je nástroj, ktorým manipuluje každý človek, prostredníctvom neho

spoznáva okolitý svet, myslí, vyjadruje svoje city, želania a myšlienky, komunikuje s druhými ľuďmi. Nemožno napokon zanedbávať ani estetické poslanie jazyka. Preto je poznanie jazyka, jeho podstaty a vlastností mimoriadne dôležité nielen pre jazykovedu, ale aj pre filozofiu, logiku, psychológiu, teóriu komunikácie, literatúru a literárnu vedu, no aj pre masové komunikačné prostriedky a napokon aj pre fungovanie každého spoločenského organizmu. Tento široký dosah rozoberanej problematiky mal autor na mysli, keď do úvodných častí knihy začlenil pasáže o povahe jazyka vo všeobecnosti, o reči, rečovom akte a o dorozumievaní. Rozčlenil knihu na kratšie kapitoly, a to mu umožnilo vyjadrovať sa zreteľnejšie a pregnantnejšie. Umožnil tak čitateľom rýchlejšie sa zorientovať v problematike a ľahšie ju zvládnuť. Autor jasne a výstižne definuje každý pojem, ktorým narába, a podľa možnosti uvádza aj názory iných jazykovedcov.

Kráľova kniha predstavuje prínos i ku kritike jazykovedného formalizmu, ktorý sa najväčšmi rozvinul v dánskom štrukturalizme a v americkom deskriptívizme. Najmä americkí deskriptivisti podceňovali dôležitosť významu pre jazykovedu, vylučovali z analýzy slovo, zdôrazňujúc prvoradosť morfémy. A. Král presvedčivo dokazuje, že pojem slova zaujíma pevné miesto v lingvistike medziiným aj preto, lebo minimálny rozsah spúšťacieho impulzu motoriky reči sa kryje s rozsahom slova (s. 79). A toto je len jeden spomedzi bodov, kde sa fonetika stáva relevantnou pre iné jazykové roviny. A. Král veľmi podrobne rozoberá jednotlivé fázy rečovej činnosti, vysvetľuje, čo je identifikácia (s. 40—43), štrukturát (s. 44—47), identifikát (s. 48—50), *S*-identifikát (s. 51—53) a zaujíma originálne stanovisko k otázke jazykového znaku, najmä jeho unilaterálnosti a bilaterálnosti. Doterajšie spory o povahe znaku rieši poukazom na potrebu rozlišovať komunikatívny a extrakomunikatívny prístup k jazykovým javom (s. 135—142). Na viacerých miestach sa zaoberá vzťahom myslenia a jazyka. V závere knihy podáva vlastný model rečového mechanizmu (s. 143—156). V poslednej kapitole, nazvanej *Súhrn a závery* (s. 157—166), autor ešte raz stručne formuluje výsledky, ku ktorým prišiel, a poukazuje na súvislosti fonetiky s jazykovedou a so spoločenskými vedami.

A. Král *Modelom rečového mechanizmu* urobil významný krok na ceste k pochopeniu rečovej činnosti a posunul našu jazykovedu vpred. Jeho práca poskytne odborníkom dostatok podnetov na zamyslenie a neodborníci v nej nájdu zásobu poznatkov o nástroji, ktorý každodenne používajú a pritom o ňom tak málo vedia.

V. Krupa

BUZÁSSYOVÁ, K.: *SÉMANTICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKÝCH DEVERBATÍV*. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 240 s.

Sloveso je centrálnym slovným druhom nielen ako oporný stĺp vety, ale aj ako východisko slovotvornej aktivity. Vyše 40 % slovotvorne motivovaných slov v slovenčine má slovesný slovotvorný základ (porov. BARTOŠ, S.: Slovotvorná produktivita slovných druhov. *Slovenská reč*, 39, 1974, s. 350—354); základové sloveso ich determinuje nielen formálne, ale predovšetkým sémanticky. Sémantika slovesa, štrukturovaná v lexikálno-gramatickej kategórii slovesnej intencie, jednak podmieňuje možnosť tvoríť od slovesa deverbatívne deriváty, jednak vymedzuje škálu možných slovotvorných významov týchto derivátov. Skúmanie týchto dvoch vzájomne podmienených stránok slovotvornej aktivity slovesa si vytýčila za úlohu autorka recenzovanej publikácie.

Pre toho, kto pozná doterajší vývin výskumov slovenskej morfológie a slovotvorby, je toto dielo v nejednom smere prekvapením. Zriedkavo sa možno stretnúť s takou plod-

nou symbiózou nadväzovania na metodologicky progresívne výtopy slovenskej jazykovedy na jednej strane a ich dialektickej negácie (v zmysle komplementárnosti, nie popierania) na strane druhej. A podobne možno hovoriť aj o autorkinom triezvom, kritickom, neeklektickom aktívnom využívaní výsledkov príslušných výskumov vo svetovej jazykovede s prioritným vzťahom k českej a sovietskej produkcii. Široký rozhľad po odbornej literatúre pomohol autorku dopracovať sa ku koncepcii, ktorá je naskrze originálna, v čase svojho vzniku bola aj vo svetovom meradle ojedinelá (bolo na škodu veci, že medzi vznikom práce a jej knižným publikovaním uplynulo päť rokov) a stále patrí k najprogresívnejším, metodologicky najpribojnejším tendenciám v súčasnej derivatológii.

Autorkiným východiskovým klasifikačným pojmom je pojem *slovotvorného významu*, teda pojem, ktorý sa v československej derivatológii predtým buď vôbec nepoužíval, alebo sa vymedzoval voči lexikálnemu významu dosť vágne — príširoko alebo príúzko. Pracovalo sa s ním najmä v sovietskej slovotvornej teórii; K. Buzássyová však odtiaľ preberá v podstate len termín, kým jeho pojmovú náplň vymedzuje celkom svojsky. Autorka pokladá slovotvorný význam za komplexnú jednotku, za zväzok sémantických príznakov, z ktorých jeden je kategoriálny a ostatné sú sprievodné. Inventár kategoriálnych aj sprievodných príznakov je uzavretý; ich konfiguráciou je daný slovotvorný význam každého deverbatívneho derivátu. Kategoriálne slovotvorné príznaky vyplývajú z intencie slovesného deja a vystihujú sa nimi členy intencnej štruktúry, a to hlavné (agens, dej, paciens a jeho modifikácie: objekt, spotrebné látky, výsledok deja, zvyšok po deji) i vedľajšie alebo sprostredkované (prostriedok, miesto deja, dejová vlastnosť, jej spredmetnenie a nositeľ). Sprievodné slovotvorné príznaky slúžia jednak na vzájomnú diferenciaciu jednotlivých kategoriálnych významov, jednak na diferenciaciu odvodenín v rámci jedného kategoriálneho významu. Sú usporiadané v protikladových dvojiciach a sú abstrahované jednak z deja, ktorého predstaviteľom je základové sloveso, jednak zo slovnodruhovej charakteristiky deverbatívnych substantív. Okrem toho i kategoriálne príznaky môžu fungovať v rámci iných kategoriálnych významov ako príznaky sprievodné.

Už sám tento aparát by stačil na dôslednú klasifikáciu deverbatívnych odvodenín, do značnej miery zbavenú nedôsledností v doterajších klasifikáciách. K. Buzássyová si však stavia náročnejšie ciele. Uvedomuje si, že ani takto nemožno uspokojivo interpretovať deriváty, v ktorých sa paralelne alebo alternatívne uplatňuje súčasne viac pomenovacích vzťahov (dej — prostriedok, dej — výsledok, miesto — výsledok a pod.). To možno urobiť iba vtedy, ak sa vezme do úvahy konkrétne uplatňovanie sa intencie základových slovík pri formovaní slovotvorných významov derivátov. Analýza tohto javu privádza autorku k centrálnemu pojmu metodologickej koncepcie diela — k pojmu *deverbatívnej slovotvornej paradigmy* (ďalej *DSP*). Tvoria ju trieda slovík, od ktorých sa odvodzujú deriváty s rovnakými kategoriálnymi slovotvornými významami. Podkladom pre tieto triedy slovík sú intencné typy (ďalej *IT*) v tej podobe, v akej ich zachytávajú základné slovenské práce venované tejto tematike, synteticky najmä *Morfológia slovenského jazyka*. Jadrom materiálnej časti práce je stanovenie a opis deverbatívnych slovotvorných paradigiem v slovenčine v poradi podľa intencných typov. Tento opis prináša rad cenných, v mnohom nových alebo doteraz nepovšimnutých zistení. Plastiicky sa tu ukázala metodologická plodnosť pojmu slovesnej intencie ako konštitutívneho prvku slovnodruhovej hodnoty slovesa. Od rozvinutosti intencného poľa slovesa závisí rozvinutosť jeho *DSP*. Najbohatšia a najheterogénnejšia z tohto hľadiska je skupina slovík 1. *IT* (klasifikácia podľa *MSJ*). Autorka v nich zisťuje až tri *DSP* s nerovnako rozvinutým zastúpením jednotlivých kategoriálnych významov. Slovesá z 2. a 3. *IT* vytvárajú podľa autor-

kiných zistení po dve *DSP*, slovesá 4. *IT* jednu, slovesá 5. a 6. *IT* spoločne jednu paradigmu. Spolu teda možno slovenské slovesá podľa derivačnej potencie a podľa sémantických vlastností derivátov zaradiť do deviatich *DSP*. Pritom v 1. paradigme 1. *IT* je slovotvorne realizovaných najviac kategoriálnych slovotvorných významov, v 9. paradigme, patriacej k 5. a 6. *IT*, sa realizuje v podstate len tvorenie dejových mien, ba od značnej časti týchto slovíe sa netvorí nijaké deriváty. Zachytáva sa tu však aj vnútorná diferenciacia *IT* vzhľadom na odvodzovacie možnosti jednotlivých sémantických skupín slovíe v ich rámci. Hoci distribúcia odvodenín podľa kategoriálnych slovotvorných významov je pre jednotlivé *DSP* v rámci *IT* špecifická (autorka v závere práce koriguje svoje príliš kategorické tvrdenie z úvodu o neprekývajúciach sa paradigmatách), v práci sa demonštrujú aj vzájomné vzťahy a paralely v odvodzovacích možnostiach slovíe z jednotlivých *IT*. Názoarne sa teda ukazujú totožné, podobné i odlišné prvky všetkých súčastí systému deverbatívneho odvodzovania v slovenčine. Tento systém sa v diele opisuje v celej zložitosti, autorka si z neho nič nezjednodušuje, vďaka jasným metodologickým východiskám je však jej opis prehľadný a ucelený.

Práca však nie je len prostým opisom slovotvorných paradigmat, ale aj závažným príspevkom do teórie odvodzovania. Autorkina koncepcia dáva podnet na nové, exaktniešie vymedzenie takých základných pojmov a problémov slovotvornej teórie, ako je produktivita slovotvorných postupov, polysémia, synonymia a homonymia slovotvorných útvarov, vzťah lexikálneho a slovotvorného významu atď. Veď napr. doterajšie stupnice produktivnosti (Šmilauer, Neščimenková, Károly, Dokulil a i.) vychádzali ponajviac len z odhadov; hoci sa zjavili náznaky dôslednejšieho systémového chápania tohto javu (cenné je najmä Dokulilovo rozlíšenie systémovej a empirickej produktivity), dosiaľ sa v takej šírke nerozpracovala podmienenosť produktivity vlastnosťami fundujúcich slov. Pozitívne treba hodnotiť autorkinu tézu, že sémantický príznak, ktorý funguje ako kategoriálny, môže sa v derivátoch s inými kategoriálnymi príznakmi uplatniť ako sprievodný, pričom o kategoriálnej alebo sprievodnej platnosti rozhoduje intencná hodnota základového slovesa. Tým sa do značnej miery úspešne rieši otázka slovotvornej polysémie. Pozoruhodná je aj interpretácia synonymných derivátov, odvodených rozličnými formantmi od rovnakého základového slovesa. Podľa autorkinej koncepcie je počet slovotvorných synonym tohto druhu vlastne obmedzený. Ak totiž takéto deriváty majú rovnaký kategoriálny význam, zvyčajne sa odlišujú niektorým sprievodným príznakom (napr. názvy výsledkov deja *rez* — *rezanka* — *rezanec* — *rezeň*), kým derivátov s úplne totožnou konfiguráciou kategoriálnych aj sprievodných príznakov je pochopiteľne menej (napr. názvy spotrebnej látky *mazanina* — *mazanica* — *mazivo* — *mazadlo*, ktoré sa líšia lexikálnym, nie slovotvorným významom). Takýto výklad má však podľa nášho názoru isté zraniteľné miesto. Autorkin opis sústavy deverbatívneho odvodzovania je prísne synchronický, ba zdá sa nám, že až statický. Miesto každého deverbatívneho derivátu je v ňom jednoznačne a zdanlivo nemenne systémovo determinované. Dynamika jazykového vývinu však neprestajne modifikuje vzťahy medzi prvkami systému. To platí práve tak o derivačnej potencii jednotlivých slovíe, ktorá sa môže meniť zdanlivo aj v rozpore s ich zaradením (napr. iba celkom nedávno sa v slovenčine začalo používať činiteľské substantívum *debnič* odvodené od slovesa *debniť*, ktoré K. Buzássyová zaraďuje k slovesám s obmedzenými odvodzovacími možnosťami bez doložených činiteľských mien), ako aj o vzájomnom vzťahu synonymných derivátov, ktorý tiež podlieha vývinu (tieto procesy sme skúmali v práci *Zo slovotvorného vývinu slovenčiny*). No práve výskum týchto vývinových zmien sa v ďalšom bude môcť pevne oprieť o opis synchronického stavu, podaný v diele K. Buzássyovej.

Možno súhlasí s autorkou, že takéto práca mohla vzniknúť iba vtedy, keď už existuje

„klasický“ opis slovotvorných prostriedkov a postupov v slovenčine — *Slovotvorná sústava slovenčiny* J. Horeckého. Recenzovaná publikácia je voči nej v komplementárnom vzťahu. Nôvum je najmä v jej metodológii, ktorá korešponduje s najprogresívnejším smerovaním derivatologického bádania v zahraničí, najmä v Sovietskom zväze. Priorita skúmania obsahového plánu derivátov, postup od slovotvorného základu, chápanie slovotvorného významu ako hierarchicky usporiadaného zväzku sémantických príznakov, odhaľovanie princípov vnútornej organizácie slovotvorných hniezd zoskupených okolo jedného základového slova, to všetko patrí do bádateľského arzenálu tých derivatológov, ktorí sa usilujú o nový, doteraz v úplnosti nerealizovaný spôsob zachytenia slovotvorného systému jazyka v podobe hniezdového derivačného slovníka (porov. o ňom v stati *Nové podnety zo sovietskej derivatológie* v predchádzajúcom čísle). Myšlienka vychádzať zo slovesnej intencie ako organizujúceho princípu deverbatívneho odvodzovania je autorčiným zásadným a trvalým prínosom do metodológie slovotvorného výskumu. Otázka je, či možno nájsť takýto vhodný organizujúci princíp aj pre skúmanie desubstantívneho a deadjektívneho odvodzovania. Ak sa na to nedá nateraz jednoznačne odpovedať, bolo by možné uvažovať aj o tom, či intencia (alebo širšie vzaté: dejovosť v rozličných modifikáciách) nestojí latentne v pozadí aj pri týchto formách derivácie. Do istej miery to naznačuje aj K. Buzássyová, keď do skúmania zahŕňa aj názvy debovej vlastnosti, jej nositeľa a jej transpozície, ako aj rad druhostupňových derivátov, ktoré sú vlastne v poslednom stupni už desubstantívami, hoci vzťah k deju je aj pri nich zjavný. Efektívnosť zvolenej metódy sa teda touto prácou nevyčerpáva. Jej možnosti sa zaiste ukážu pri ďalšom výskume. K. Buzássyová sa touto knihou prezentovala ako bádateľská osobnosť, schopná budovať nové cesty slovotvorného výskumu.

J. Furdík

DVE PRÁCE ZO VŠEOBECNEJ FRAZEOLÓGIE

Po štúdiách z frazeológie jednotlivých jazykov i z oblasti porovnávania frazeológie príbuzných a typologicky vzdialených jazykov, po širokom slovníkovom spracovaní niektorých frazeológií a po nastolení i riešení početných teoretických otázok z frazeológie prichádzajú prvé pokusy o všeobecnú teóriu frazeológie (M. M. Kopylenko—Z. D. Popova: *Očerki po obščej frazeologii*. Voronež, Izdatelstvo Voronežskogo universiteta 1972. 124 s.; L. I. Rojzenzon: *Lekcii po obščej i russkoj frazeologii*. Samarkand 1973. 223 s.). V obidvoch prípadoch ide o celkom svojské prístupy k samým základom frazeológie, a tak budeme sledovať každú z prác osobitne.

Autori prvej práce konštatujú, že ak V. V. Vinogradova možno pokladať za zakladateľa frazeológie, jeho predchodcami sú z domácich autorov J. D. Polivanov a G. O. Vinokur, zo zahraničných zasa Ch. Bally. Ďalej zisťujú, že na rozdiel od sovietskej frazeologickej teórie prevláda v západnej lingvistike frazeografické spracovanie ustálených zvrátov. Ako istú výnimku uvádzajú U. Weinreicha (dal by sa tu spomenúť ešte A. J. Greimas).

Pokiaľ ide o kritériá vymedzovania frazeologizmov, autori konštatujú ich veľký počet a rozdeľujú ich do troch skupín (s. 5). Do prvej patrí ustálenosť a niektoré príbuzné príznaky, do druhej (najpočetnejšej) patria rozličné sémantické kritériá (idiomatickosť, celostnosť významu, ekvivalentnosť so slovom atď.) a do tretej prenesenosť významu, obraznosť a expresívnosť. Pri rozbere prvej skupiny kritérií sa venujú autori najmä

ustálenosti a potom tzv. *vosproizvodimosti* (stabilnosti, hotovosti spojenia už pred rečovým procesom). Vosproizvodimost, ktorú iní autori (uvidíme to širšie pri rozbere Rojzenzonovej práce) pokladajú za najvšeobecnejšiu črtu frazeologizmov, hodnotia Kopylenko a Popovová ako vlastnosť všetkých jazykových jednotiek, teda ako nešpecifickú vlastnosť (s. 5). Nepokladajú ju za relevantný znak, na základe ktorého by sa mohli vydeľovať jazykové jednotky. Vyššie ako túto „ustálenosť používania“ (takto charakterizujú „vosproizvodimost“) hodnotia ustálenosť chápanú ako prediktabilnosť komponentov. Autori tu v istom zmysle nadväzujú najmä na Melčukovo vymedzenie ustálenosti. Zároveň však konštatujú, že aj keď je táto ustálenosť evidentným znakom frazeologizmov, nemožno ju pokladať za celkom univerzálne, a teda relevantné kritérium pri určovaní frazeologickosti (s. 9). Spolu s tým odmietajú také koncepcie, ktoré práve na základe ustálenosti zaraďujú do frazeológie napr. aj zložené predložky, predložkovo-menné výrazy (tie sa už dosť všeobecne označujú ako tzv. minimálne frazeologické jednotky), prípadne aj isté ustálené syntaktické konštrukcie (s. 8). Práve v tom vidia nedostatok kritéria ustálenosti, že dovoľuje aj tieto javy zaraďovať do frazeológie. Podľa nich sa tu vyberajú ustálené prvky z rozličných jazykových plánov (lexikálneho, morfológického i syntaktického) a stavajú sa ako rovnocenné jednotky nového — frazeologického jazykového plánu.

Za základnú vlastnosť frazeologizmu pokladajú autori idiomatickosť v širokom chápaní. Ide pritom o idiomatickosť slovných spojení (spojení lexém). Autori však rozširujú predmet svojho výskumu. Vychádzajú z Polivanovových myšlienok o tom, že frazeológia má k lexikológii podobný vzťah ako syntax k morfológii, a preto má skúmať celú oblasť lexikálnych spojení a nevypúšťať oblasť tzv. voľných slovných spojení inej jazykovednej disciplíny, autori sledujú všetky slovné spojenia, frazeologické i nefrazeologické, a dávajú im spoločný termín *frazeosočétanije* (s. 15). V takomto vymedzení cítime zreteľné protirečenie. Neobstojí tu celkom argumentácia, že určiť hranicu medzi frazeologickými a nefrazeologickými „frazeosočétanijami“ (kontext tu ukazuje na spomenuté protirečenie vo vymedzení) je vecou konvencie či dohody (s. 22). Problematické je i konštatovanie, že vydeľovanie predmetu frazeológie podľa iných kritérií nielenže rozdeľuje výskum všetkých spojení lexém ako celku, ale neprihliada ani na polysémiu vnútri slovných spojení (autori tu majú na mysli prípady frazeologickej i nefrazeologickej významovej platnosti slovných spojení). Už viacerí iní bádatelia ukázali, že tu nejde o skutočnú polysémiu, ale o kategoriálne odlišné javy.

Po takomto vymedzení základného príznaku frazeologizmov, po istom zúžení predmetu frazeológie iba na syntagmaticky stavané spojenia slov (týmto vypadávajú z tradične chápanej frazeológie všetky príslovia, porekadlá a iné jednotky s vetnou stavbou), ale zároveň i po značnom rozšírení jej predmetu (na frazeologické i nefrazeologické spojenia lexém) podávajú autori vlastnú analýzu frazeologického materiálu. Rozlišujú päť druhov semém, a to dve denotatívne (označujú ich symbolmi D_1 a D_2) a tri konotatívne (K_1 , K_2 a K_3). Prvé tri typy semém zodpovedajú trom druhom lexikálneho významu slova vo Vinogradovovej interpretácii. Ostávajúce dve konotatívne semémy vydeľujú takto: K_2 — konotatívna seméma, ktorá nemá nijaký logický motivovaný vzťah k denotatívnej seméme (*otrávit červíka* — vo význame „vypiť ráno na lačný žalúdok pohárik pálenky“); K_3 — konotatívne semémy vyjadrené lexémami, „ktoré nemajú nijaké ďalšie semémy okrem danej“ (s. 42). Po typológii semém podávajú autori akúsi maticiu dvojkomponentových spojení: vydeľujú 15 dvojkomponentových spojení a 35 typov reálne existujúcich trojkomponentových spojení (teoretických možností je tu, pravda, oveľa viac). Podľa týchto častí práce (s. 62—72) sa zdá, že do vlastnej frazeológie predsa len nerátajú každé spojenie lexém, že ako sprievodný znak frazeologizmu tu skryto či otvo-

rene vystupuje napr. prenesenosť významu (podobne ako i ustálenosť, ktorú však sami autori pripúšťajú — s. 15).

Zhrnújúco možno o základných myšlienkach recenzovanej práce konštatovať, že sú dosť inštruktívne i produktívne pre analýzu slovných spojení, no aj tu sa ukázala ohraňenosť jediného kritéria pri vymedzovaní frazeologizmov i samej frazeológie. Na jednej strane sa neurčuje hranica lexicológie a frazeológie, na druhej strane sa ticho ráta aj s fungovaním ďalších kritérií na určovanie frazeologizmov.

Z ďalších teoretických otázok, ktoré sa riešia v tejto práci, si povšimneme ešte problematiku variantnosti vo frazeológii. Aj tu totiž prichádzajú autori s niektorými osobitnými prístupmi. Formálne zmeny frazeologizmu (fonetické, morfológické, syntaktické, derivačné a i.) označujú ako tzv. *variácie frazeologizmu* (s. 32). Variácie sú teda rozličnými formami tej istej jednotky (s. 34). Proti nim autori stavajú významovo blízke, resp. i totožné, no lexikálne úplne alebo čiastočne odlišné frazeologizmy. Tu hovoria o variantoch a synonymách (s. 33). Nazdávame sa, že priradovať varianty (v podstate ide o to, čo sa bežne označuje ako lexikálne varianty frazeologizmu) k synonymám a pokladať ich (podobne ako frazeologické synonymá) za rozličné frazeologizmy, je trochu násilné. Kategorálne sú lexikálne varianty rozhodne bližšie ostatným druhom variantov (ich variácií) ako frazeologickým synonymám.

Viac ako tretinu práce zaberajú aplikácie semémovej analýzy rozličných konkrétnych frazeologických zvrátov (s. 74—122). Autori kvantitatívnymi postupmi dokazujú nosnosť svojej koncepcie.

Ako sme naznačili, Kopylenkova a Popovovej teória „frazeosočtanij“ prináša svojský výklad nielen vlastností frazeologizmov, lež aj celej frazeológie. Aj napriek spomínaným protirečeniam vidíme v nej spôsob, akým možno získať cenné poznatky pri výskume frazeológie.

Originálnym, hoci na krátku tradíciu frazeologických výskumov zreteľnejšie nadväzujúcim príspevkom je druhá práca, Rojzenzonova monografia *Lekcii po obščej i russkoj frazeológii*.

Prvou a veľmi dôležitou časťou Rojzenzonovej práce je kritický prehľad súčasných sovietskych koncepcií frazeológie. Rozborom teórií N. M. Šanského, V. L. Archangelského, A. M. Babkina, A. V. Kunina, I. I. Černyševovej, N. N. Amosovovej, V. P. Žukova, A. I. Molotkova, T. G. Tagijeva, I. A. Meľuka, D. N. Šmeleva a M. M. Kopylenka podáva doteraz najucelenejší obraz o veľmi širokom a vnútorne pestrom teoretickom spracúvaní frazeologických otázok (prítom sa tu zámerne neanalyzujú také priekopnícke frazeologické koncepcie, akými boli najmä Vinogradovova, potom Ožegovova a Smirnického analýza). Jeho rozbor vychádza z pevných metodologických pozícií, je vnútorne jednotný, no niekedy sa zdá, akoby sa pristupovalo k istým bodom rozoberaných koncepcií trochu mechanicky.

Po spomenutom rozbere predchádzajúcich názorov podáva autor v druhej kapitole, ktorú nazval *Frazeologizmus ako jazyková jednotka* (s. 77—119) a ktorá tvorí jadro Rojzenzonovho výkladu, vlastnú teóriu. Základnými termínmi sú pre neho pojmy frazeologizácia a spomínaná „vosproizvodimosť“. Na úvod ich výkladu sa autor zamýšľa nad existenciou a povahou celej frazeológie. Konštatuje, že teoreticky je jazyk možný aj bez frazeológie. Zisťuje však, že medzi prirodzenými jazykmi neexistuje ani jeden jazyk, ktorý by nemal frazeológiu. Z toho autorovi vychádza, že existencia frazeológie je jazykovou univerzáliou svojho druhu (s. 78). Zamýšľa sa i nad tým, v čom sú príčiny vzniku frazeológie. Východisko vidí v istej ohraňenosti rozsahu slovníka. Ako priame príčiny vzniku frazeológie uvádza komunikatívnu a potom emocionálnu funkciu jazyka (s. 79). Zároveň však odmieta názor, že frazeológia je iba časťou synonymického systému jazyka.

Naproti tomu zdôrazňuje, že hoci sú frazeologizmus a slovo súvzťažnými jednotkami, vyskytujú sa medzi nimi aj zreteľné rozdiely. Autor vyzdvihuje najmä fakt, že frazeologizmus máva bohatšie konotácie ako slovo (s. 80), že vo frazeológii výraznejšie vystupujú mimojazykové činitele (s. 81).

L. I. Rojzenzon vychádza z konštatovania, že frazeologizácia nekorešponduje celkom s lexikalizáciou (vidí skôr analógiu medzi ňou a lexikálnou deriváciou). Rozlišuje úplnú a neúplnú frazeologizáciu: pri úplnej frazeologizácii vznikajú frazeologické jednotky, pri neúplnej tzv. frazeologizované spojenia (približne to, čo V. Budovičová nazýva typickými voľnými spojeniami), ktoré si ešte zachovávajú svoje základné syntaktické vlastnosti. Z frazeologizovaného spojenia môže tzv. druhotnou frazeologizáciou vzniknúť skutočná frazeologická jednotka. Tento postup však nie je záväzný ani všeobecný. Ako opačný proces Rojzenzon uvádza vznik tzv. frazeologických sérií, t. j. keď na pozadí jednej frazeologickej jednotky (jej lexikálnych, morfológických alebo syntaktických vlastností) vznikajú paralelné frazeologizmy. Na rozdiel napr. od predchádzajúcej práce Rojzenzon pripúšťa, že frazeologizovať sa môžu jednak slová a slovné spojenia, jednak spájacie prostriedky, ba aj celé konštrukcie (s. 88). Prijíma názor tých autorov, ktorí rozlišujú tzv. lexikálnu a syntaktickú frazeológiu. Sám rozlišuje viacej typov frazeologizácie: 1. vlastný lingvistický typ frazeologizácie; 2. logicko-syntaktický typ frazeologizácie; 3. extralingvistický typ frazeologizácie (s. 91–93). V rečovom procese často pôsobia jednotlivé typy frazeologizácie spoločne. Ako sme už naznačili, autor z druhej strany rozlišuje prvotnú a druhotnú frazeologizáciu. Prvotnou nazýva zmenu voľného slovného spojenia na frazeologické, druhotnou zasa vznik novej frazeologickej jednotky z inej už existujúcej frazeologickej jednotky alebo z frazeologizovaného výrazu. Proces frazeologizácie sa tu teda zreteľne člení, podrobne analyzuje, ale jeho podstata aj po týchto výkladoch ostáva trochu nejasná. Potvrďuje to sám autor, keď o niekoľko strán ďalej — už pri výklade iných javov píše: „Kak konkrétno proischodit process frazeologizacii — problema očeň interesnaja i složnaja, no ona vychodit za ramki sobstvenno lingvističeskogo analiza i trebujet psiholingvističeskoi interpretacii“ (s. 105). Pravda, ak je to tak, potom sa oslabuje možnosť pokladať frazeologizmy za osobitné jazykové jednotky a takmer sa vylučuje tá koncepcia frazeológie, ktorá chce túto oblasť jazyka pokladať za osobitný jazykový plán (hlási sa k nej i sám L. I. Rojzenzon).

Druhým ústredným pojmom Rojzenzonovej koncepcie je „vosproizvodimost“. Charakterizuje ju ako najvšeobecnejšiu vlastnosť frazeologizmov. Pravda, vyskytujú sa — ako sme videli pri Kopylenkovej a Popovovej práci — výhrady proti tejto vlastnosti ako všeobecnému príznaku frazeologizmov. Toho si je vedomý i sám Rojzenzon. Preto ako o špecifickom druhu reprodukovateľnosti hovorí práve o frazeologickej reprodukovateľnosti. Jej špecifickosť vidí v jej dichotomickosti, v tom, že iba frazeologizmus je reprodukovateľnou jednotkou aj vo svojom doslovnom aj frazeologickom význame. Pravda, takáto argumentácia je trochu rozporná. Lahko dokážeme, že dichotomický charakter tejto vlastnosti nie je celkom univerzálny. Veď sú všeobecne známe napr. frazeologizmy s takými komponentmi, ktoré sa vyskytujú práve len v daných spojeniach, teda nepredpokladá sa v súčasnom jazyku existencia tých istých spojení ako voľných. Potom sa ukazuje, že táto vlastnosť ani v takejto interpretácii nemôže byť sama jediným a najvšeobecnejším znakom frazeologizmov.

Za ďalšie vlastnosti frazeologizmov pokladá autor ešte ustálenosť a všeobecnú rozšírenosť, pravda, pokladá ich za vlastnosti odvodené z najvšeobecnejšej vlastnosti. Ak sa pristavíme pri vzájomnom vzťahu ustálenosti a reprodukovateľnosti, môžeme vidieť ich pomer aj opačne, ako ho vykladá L. I. Rojzenzon. Ak on pokladá ustálenosť za vlastnosť odvodenú z hotovosti, reprodukovateľnosti frazeologizmu, nie je nelogické tvrdiť aj opak,

že totiž reprodukovateľnosť je dôsledkom ustálenosti. Nazdávame sa, že ustálenosť nemožno v týchto súvislostiach nijako vylučovať. Potvrdzujú to aj obidve rozoberané koncepcie. Obidve túto vlastnosť takmer programovo obchádzali, a predsa pri rozbere museli rátať aj s ňou a zaradiť ju hneď za tie vlastnosti, ktoré spočiatku vyhlasovali za vylučné.

V Rojzenzonovej koncepcii nachodíme aj pozoruhodné čiastkové zistenia. Pri druhej frazeologizácii zavádza autor odlišovanie individuálnej frazeologizácie (individuálne tvorenie frazeologizmov) od individuálnej transformácie frazeologizmov (teda od aktualizácií — s. 100). Zvyšok po redukcii frazeologizmu po aktualizácii označuje termínom *frazeologická črepina* (frazeologičeskij oskolok). Iným novým pojmom je *frazeologická narážka* (frazeologičeskij namek — s. 116), ktorou zasa označuje náhradu frazeologizmu v texte inými slovami, alúziu na obsah istej frazeologickej jednotky. Ide tu podľa neho o štylistickú figúru.

Po týchto teoretických kapitolách nasleduje časť o niektorých vybratých problémoch zo všeobecnej frazeológie. Pri prísloviach a porekadlách konštatuje, že z hľadiska frazeologickej teórie nie je relevantné ich vzájomné rozlišovanie (hranica medzi nimi nikdy nie je jednoznačná), závažná je otázka, či patria do frazeológie, alebo nie (s. 125). Podľa neho ich treba všetky pokladať za súčasť frazeológie, lebo v každom prípade možno zistiť významové i formálne prvky, ktoré spájajú tieto jednotky s ostatnými tradične chápanými frazeologizmami. Pri okrídlených výrazoch zdôrazňuje autor závažnosť ich odlišovania od citátov. Podľa neho nie je pre posúdenie frazeologickej okrídleného výrazu dôležité to, či sa pozná alebo nepozná jeho pôvodca; dôležitejšie je to, či sa istý zvrät odpútal od svojho presného významu, od jedinečnej situácie a nadobudol širšiu platnosť. Ak sa tak stalo, ide o okrídlený výraz. Pri zložených termínoch sa prikláňa k názoru, že všetky patria do frazeológie, no pripúšťa, že môžu byť predmetom výskumu frazeológie i terminológie (s. 157).

Celú prácu dopĺňa časť o ruskej frazeológii. Podľa autora celá frazeológia ruského jazyka obsahuje okrem celonárodných frazeologizmov aj nárečovú a nadnárečovú frazeológiu, folklórnu frazeológiu, slangovú i argotickú frazeológiu. Autor sa pritom usiluje určiť aj približný rozsah všetkej ruskej frazeológie. Podľa kvantitatívneho pomeru medzi počtom slov a počtom frazeologizmov v doterajších lexikografických spracovaniach prihádza k záveru, že predpokladaný počet 2—3 miliónov všetkých ruských slov dáva možnosť odhadovať celkový počet frazeologizmov približne na 300 000 jednotiek.

Všeobecnejšie myšlienky obsahuje kapitola o frazeologickej paradigmaticke. Autor odlišuje tzv. frazeologickú paradigmatiku od morfológických variantov frazeologizmu (s. 195). Rozlišuje trojakú paradigmatiku, a to úplnú, neúplnú a nulovú (s. 198). V porovnaní s rozšírenými tézami o neprítomnosti paradigmatických vzťahov vo frazeológii sú tieto myšlienky nové a zaslúžia si širšiu pozornosť.

V porovnaní s predchádzajúcou koncepciou je Rojzenzonova teória explicitnejšia a v súčasnom štádiu aj rozpracovanejšia, vznikla na pozadí veľmi širokého spracovania frazeologického materiálu v samarkandskom stredisku. Dokáže nielen riešiť už tradičné otázky frazeologickej teórie, ale aj dávať ustavičné podnety na rozvíjanie frazeologického výskumu v nových smeroch.

J. Mlacek

NEWEKLOWSKY, G.: *SLOWENISCHE AKZENTSTUDIEN. AKUSTISCHE UND LINGUISTISCHE UNTERSUCHUNGEN AM MATERIAL SLOWENISCHER MUNDARTEN AUS KÄRNTEN*. 1. Aufl. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften 1973. 273 s. + 46 obr.

Experimentálna (najmä akustická) fonetika zaznamenala v posledných desaťročiach veľký pokrok, k čomu značne prispelo aj zdokonalenie a zjemnenie elektroakustických prístrojov. Pravda, mení sa a vyvíja aj sama metodika výskumov a všeobecné teoreticko-metodologické východiská bádateľov. Napriek tomu — celkom prirodzene — jestvujú v súčasnej experimentálnej fonetike javy, ktorých fyziologická a akustická podstata nie je zatiaľ vyjasnená. Jeden z takýchto javov je aj prízvuk, či už máme na mysli fungovanie dynamického prízvuku v jazykoch nášho typu, alebo aj tonálnych opozícií slov v jazykoch so slabičným melodickým prízvukom.

Recenzovaná knižka je jeden z pokusov zmocniť sa pomocou najnovších elektroakustických prístrojov (najmä sonagrafu) prízvuku, jeho podstaty, a na tomto základe opísať jeho fungovanie na nárečovom materiáli.

Materiálom pre výskum tohto suprasegmentálneho javu boli tri slovinské dialekty Korutánskej oblasti v Rakúsku (jauntálsky, rozentálsky a gaitalský). Z väčšieho počtu slovinských nárečí, ktorými sa hovorí v Rakúsku, vybrali sa tri, a to tak, aby pokryli celú oblasť Korutánska (dva sú na juhu Rakúska, na hranici so Slovinskom, tretí na juhozápade, na hraniciach s Talianskom a Slovinskom). V každom nárečí sa osobitne skúmalo: 1. čo je jednotkou tonálnosti (rozentálsky dialekt je podľa získaných údajov mórový, ostatné dva počítajú slabiky); 2. kvantita a kvalita hlások (polemika s *Preliminaries to speech analysis*, kde sa veľmi ostro oddeľujú inherentné a prozodické vlastnosti); 3. frekvencia základného tónu; 4. intenzita. Je zaujímavé, že intenzita sa ukázala vo všetkých dialeктоch ako nepodstatný príznak pre rozlíšenie akcentov, hoci z výskumov spisovného slovinského jazyka vychádza, že napr. intenzita akútovej slabiky je väčšia ako intenzita prízvučnej slabiky s cirkumflexom. Podľa výsledkov Neweklowského výskumov jauntálsky dialekt sa vo viacerých parametroch líši od ostatných dvoch. V tomto nárečí je napr. akút vždy dlhší ako cirkumflex, kým v gaitalskom a rozentálskom nárečí je to nesystémový prvok. V jauntálskom dialekte je zasa nerelevantná melódia, naproti tomu v gaitalskom a rozentálskom dialekte sa v akúte melódia znižuje a v cirkumflexe zvyšuje.

Neweklowského práca sa začína výkladom základných téz slovanskej akcentológie s ohľadom na slovinský slovný prízvuk (s. 13—25). Veľmi inštruktívne sú napísané kapitoly druhej časti knihy — o spôsobe práce na sonagrafe, o možnostiach i hraniciach jeho použitia, o meracej technike (s. 26—48) a percepcii (s. 49—70); je to dobrý úvod k lingvistickej interpretácii experimentálnych údajov. Medzi fonetickými výskumami a ich gramatickou (fonologickou) interpretáciou vidieť totiž dosť často akoby nedostatočné prepojenie. Negatívne sa môže prejavovať aj neskľbenosť elektroakustických a experimentálno-fonetických postupov. Neweklowského knižka je v tomto smere príkladom pedantného inštrumentálneho výskumu s primeranou lingvisticou interpretáciou všetkých troch skúmaných nárečí v tretej časti (s. 86—223).

V jazykoch s prozodickými opozíciami melodického charakteru sa už dávnejšie kladie otázka, či jestvujú aj dnes funkčné protiklady slovného prízvuku, alebo je to fakt klasickej, už zastaranej teórie, prípadne normy. Podľa Neweklowského systém týchto protikladov funguje aj v súčasnosti podľa klasickej schémy. Je to jedna z jeho základných téz, potvrdených výsledkami autorových meraní. Treba však poznamenať, že v knihe niet vlastných percepčných údajov, ktoré najviac chýbajú práve pri odpovedi na túto otázku. To, v akej miere sú v opisovaných nárečiach prízvukové diferencie živé, ako ich

čítia nositelia nárečí, o tom by najviac informácií poskytli práve percepčné údaje, percepčné testy. Z tohto aspektu možno pokladať opis prízvuku skúmaných nárečí za nezavrhý.

Zo stanoviska experimentálnej fonetiky (tzv. objektívnej metódy) je Neweklowského monografia o fungovaní prízvuku v troch slovinských nárečiach v Korutánsku starostlivo a erudovane urobená práca, ktorá dobre poslúži ako inštruktívna príručka pri skúmaní prízvuku pomocou elektroakustických prístrojov, aj ako príklad neeklektického foneticko-fonologického opisu tohto javu.

S. Ondrejovič

IODAN, I.: *ROMANSKOJE JAZYKOZNANIJE*. 1. izd. Moskva, Progress 1971. 618 s.

Významné miesto vo vedeckej tvorbe rumunského lingvistu Iorgu Iordana patrí knižke, ktorá vyšla v ruštine pod názvom *Romanskoje jazykoznanije* (preklad z rumunského originálu *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*. Bucuresti 1962). Ruské vydanie tejto knihy, široko známej vo svetovej lingvistickej literatúre a preloženej do mnohých jazykov, je podstatne doplnené a zlepšené. Podrobne sa tu vysvetľuje história vedeckého skúmania románskych jazykov počínajúc J. Diezom a G. I. Ascolim.

Knihou I. Iordana sa dostala do rúk odbornej jazykovednej verejnosti zaujímavá a nanajvýš významná práca, a to nielen z hľadiska romanistického, ale do značnej miery aj všeobecnojazykovedného. Skoro všetky doterajšie príručky z oblasti románskej jazykovedy majú spoločnú koncepciu: náčrt vulgárnej latinčiny, pôvod románskych jazykov, charakteristika ich stavby (fonetiky, gramatiky, lexiky), história románskych písomných pamiatok atď. (napr. C. Tagliavini: *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna 1964; E. Bourciez: *Osnovy romanskogo jazykoznanija*, ruský preklad, Moskva 1952 a iné; ináč je zostavená zaujímavá kniha W. von Wartburga *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*, Tübingen 1962). Iordanova kniha sa však od týchto prác kvalitatívne líši: Hlavný dôraz nekladie na históriu jazykov, ale na históriu vedy, ktorá sa špeciálne zaoberá románskymi jazykmi už vyše poldruha storočia.

Autor rozvrhol knižku do štyroch kapitol. Prvú kapitolu (s. 13—128) venuje prakticky 19. stor. Do začiatku 19. stor. ešte vlastne nemožno hovoriť o systematických vedeckých výskumoch v oblasti románskych jazykov. Románska jazykoveda existuje iba čosi vyše poldruha storočia. A hoci výsledky dovtedajších výskumov si z historického hľadiska nesporene zasluhujú pozornosť, nemožno ich porovnávať s úrovňou jazykových bádání v 19. a 20. stor. Iordan predsa len pokladá za potrebné spomenúť niekoľko mien a prác, ktoré do určitej miery ovplyvnili ďalší vývoj jazykovedy. V Danteho *De vulgari eloquentia* sa napr. traktujú otázky, ktoré až podnes sú predmetom stáleho záujmu lingvistov všeobecne a romanistov zvlášť: pôvod jazyka, klasifikácie románskych jazykov (Dante rozlišoval iba tri románske jazyky — francúzštinu, provensálsčimu a taliančimu), klasifikácia talianskych dialektov atď. Od Danteho nás autor uvádza do obdobia obrodzenia a nasledujúcich storočí (R. Stephanus, J. J. Scaliger, A. de Nebrija, Ch. du Fresnel, L. Muratori a i.), zaoberá sa vzájomným vzťahom románskej jazykovedy a romantizmu, romanistiky a klasickej filológie (s. 16—20). Osobitne dôležitá je stať *Vznik romanistiky* (s. 21—25). Z prísne chronologického hľadiska prvé miesto vo vývine romanistiky Iordan prisudzuje F. Raynouardovi, autorovi *Grammaire de la langue romane* (Paris 1816). Ďalšie stránky tejto knihy autor vyhradil takým lingvistom, akými boli F. Diez, P. Meyer,

G. I. Ascoli, G. Gilliéron, A. Schleicher, K. Brugmann, H. Paul, H. Osthoff, W. Meyer-Lübke, H. Schuchardt, J. P. Rousselot, M. Grammont, J. Vendryes, A. Meillet, R. M. Pidal a ďalší. Zaiste nás neprekvapuje, že autor neoddeľuje romanistiku od rozsiahlejšej oblasti, z ktorej sa vlastne vyvinula, a to od indoeurópskej jazykovedy. Do konca minulého storočia sa totiž romanistika vyvíjala vo veľmi silnej závislosti od indoeuropeistiky.

Autor bol v tejto kapitole nútený, ako sám priznáva, občas vyjsť za hranice 19. stor.: predstaviteľia románskej jazykovedy, prívrženci i odporcovia mladogramatickej školy, ktorá prevládala v poslednej štvrtine 19. stor., neprerušili svoju činnosť ani na začiatku tohto storočia.

V druhej kapitole (s. 128—217) Iordan skúma jednu zo základných škôl súčasnej románskej jazykovedy — idealistickú alebo estetickú školu K. Vosslera, jedného z najradikálnejších odporcov mladogramatickej školy, ktorého jazykové teórie vychádzajú z myšlienok W. von Humboldta a H. Schuchardta, zo záverov J. P. Rousselota a L. Gauthata, z estetických koncepcií B. Groceho. Vosslerova práca *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (Heidelberg 1904) sa často považuje za manifest idealistickej školy. Osobitnú pozornosť venuje Iordan problému vzťahu medzi gramatickým a psychologickým (s. 149), ktorý Vossler rieši v práci *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie* (München 1923). Vossler vychádza z Humboldta: jazyk nie je vec, predmet, objekt, ale činnosť, aktivita, živá sila, pričom hodnota jazyka (ako duchovnej činnosti) spočíva v tom, čo chce vyjadriť hovoriaci. V tejto práci sa rieši aj vzťah hovoriaceho k jazyku a hovorí sa o hraniciach tzv. jazykovej sociológie. Iordan upozorňuje aj na Vosslerovu knihu *Geist und Kultur in der Sprache* (Heidelberg 1925), v ktorej autor na rozdiel od iných prác, kde sa zaoberá predovšetkým metódami románskej jazykovedy, skúma, akým spôsobom sa ľudská reč dostáva do styku s ostatnými oblasťami „ducha národa“.

Iordan vyčíta Vosslerovi to, že nerobí rozdiel medzi jazykom a rečou (langue — parole podľa Saussura), alebo medzi náukou o jazyku a náukou o reči. O tom, že základ jeho lingvistickej teórie tvorí reč, a nie jazyk, svedčí fakt, že Vossler i jeho stúpenci skúmali len spisovné románske jazyky (a predovšetkým jazykový aspekt umeleckej literatúry). Objasňuje sa tak Vosslerovo tvrdenie, že existuje toľko jazykov, koľko hovoriacich. A to znamená stotožnenie jazyka s individuálnym štýlom (s. 181). Kriticky sa hodnotí aj Vosslerovo striktné rozlíšenie medzi logickým myslením a jazykom, ktorý pokladá za alo-gický (s. 184).

Osobitná pozornosť sa venuje Wilhemovi von Humboldtovi, zakladateľovi všeobecnej jazykovedy, alebo správnejšie, filozofie jazyka (s. 161—169). Zdôrazňuje sa jeho vymedzenie dvoch elementov jazyka — vnútornej formy (innere Sprachform) a zvukov, ktoré nazýva materiálom. Humboldt dospieva z teoretického hľadiska k záveru, že vonkajšia forma má neporovnateľne menší význam ako vnútorná. Iordan, odvolávajúc sa na G. Lercha, poukazuje na podobnosť medzi teóriami Humboldta a Vosslera, ktorá sa prejavuje predovšetkým v zdôrazňovaní toho, čo je v jazyku individuálne, čo ho odlišuje od iných jazykov. Vossler sa však okrem iného rozchádza s Humboldtom v chápaní vnútornej formy jazyka, pretože ju neodtrháva od vonkajších činiteľov. Vossler pokladá za „ducha jazyka“ nielen syntax a štylistiku — produkty vnútornej formy, ale aj iné stránky jazyka (fonetiku a morfológiu).

V tretej kapitole (s. 217—410) sa vysvetľuje úloha jazykového zemepisu vo vedeckom skúmaní románskych jazykov a dialektov vo Francúzsku, Švajčiarsku, Rumunsku a iných krajinách. Iordan pokladá za dôležitý moment vo vývine dialektologických bádání spracovanie ich výsledkov vo forme lingvistických atlasov. Prvý pokus o vytvorenie lingvistického atlasu patrí nemeckému vedcovi G. Wenkerovi, ktorý sa vo svojich výskumoch

zaoberal predovšetkým fonetickou stránkou jazyka. V kapitole sa podrobnejšie hovorí o prácach J. Gilliérona (spoluautora diela *Atlas linguistique de la France*, Paris 1902 až 1910). Ako hovorí Iordan, v istých súvislostiach sa jeho lingvistická geografia zhoduje s teóriou F. de Saussura. Podobne ako Saussure aj Gilliéron sa osobitne zaujíma o statický aspekt jazyka, zaobera sa opisnou, podľa Saussura synchronnou lingvistikou (s. 285). Iordan píše aj o ďalších predstaviteľoch lingvistickej geografie vo Francúzsku (G. Millardet, Ch. Bruneau, A. Terracher, O. Bloch, A. Dauzat), vo Švajčiarsku (H. Morf, L. Gauchat, K. Jaberger, J. Jud, J. U. Hubschmied, W. von Wartburg), v Nemecku a Rakúsku (L. Spitzer, K. von Ettmayer), v Katalánsku a Taliansku (A. Griera, G. Bertoni, B. A. Terracini).

V kapitole sa zvlášť vyzdvihuje tzv. folklórna geografia, ktorej predstaviteľom je španielsky lingvista R. M. Pidal (s. 393—400). Iordan detailnejšie analyzuje jeho prácu *Sobre geografía folklórica. Ensayo de un método* (1920). Zdôrazňuje, že Pidal dokázal použiť geografickú metódu na výskum národnej poézie. Pidal vyjadril presvedčenie, že metódy lingvistického bádania môžu rovnako dobre slúžiť aj pri folklórnych výskumoch.

Štvrtá, posledná kapitola knihy, je venovaná francúzskej lingvistickej škole a jej predstaviteľom (s. 410—573). Ako hovorí Iordan, škola, ktorú vytvoril Ferdinand de Saussure, sa označuje ako sociologická lingvistická škola, lebo je utvorená na základe sociologickej koncepcie jazyka. Iordan analyzuje lingvistické koncepcie aj ostatných predstaviteľov francúzskej lingvistickej školy (A. Meillet, J. Vendryes, Ch. Bally, A. Sechehaye, F. Brunot, M. Grammont).

Iordanovu knihu vhodne dopĺňa predmetný, menný, slovný a bibliografický register obsahujúci súpis prác, ktoré zvyčajne nefigurujú v úvodoch do románskej jazykovedy alebo vo všeobecnolingvistických prácach so zameraním na romanistiku. Keďže kniha podáva históriu všeobecnej jazykovedy a opiera sa predovšetkým o práce z románskej lingvistiky, autor tu uvádza aj práce, ktoré okrem všeobecnolingvistiky sa týkajú aj problémov metodického a historického charakteru (A. Kuhn, N. Drăganu, V. Thomsen, E. Sapir, A. H. Gardiner, L. Bloomfield, K. Bühler, V. Bröndal, R. A. Budagov, M. Pidal, G. Rohlf s a mnohí ďalší).

V Iordanovej knihe ide o široký pohľad na vývin románskej a všeobecnej jazykovedy 19. stor. a prvej polovice 20. stor., o hodnotiaci postoj k jednotlivým vedeckým teóriám a koncepciám. Autor uvádza obštrnú literatúru a poukazuje na to, ako prebiehal ostrý boj rozličných jazykových koncepcií a k akým výsledkom viedol. Treba vysoko hodnotiť všestrannú erudíciu I. Iordana, hĺbku jeho názorov, znalosť presne hodnotiť analyzovanej teórie i jeho umenie jednoducho a jasno vyjadrovať svoje myšlienky. Iordanova monografia je určená nielen romanistom, ale aj pracovníkom iných oblastí vedy o jazyku.

L. Trup

GRAUR, A.: *GRAMATICA AZI*. București, Editura Academiei republicii socialiste România. 1973. 238 s. — GRAUR, A.: *MIC TRATAT DE ORTOGRAFIE*. Bucuresti, Editura Științifică 1974. 176 s.

Obidve publikácie, *Gramatika dneška* a *Malý traktát o pravopise*, znova ukazujú, ako aj v cudzine dobre známy profesor porovnávacej filológie na bukureštskej univerzite, akademik Alexandru Graur, sústavne a pozorne sleduje vývoj a zmeny rumunského jazyka. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že priebojná kniha *Gramatika dneška* sa zaraďuje do série gramatických publikácií, ktoré r. 1954 začala vydávať Rumunská

akadémie vied. Prvá z nich, dvojvázková *Gramatica limbii române* bola základom jedno-vázkového kompendia *Limba română* určeného školám. Akademik A. Graur spolupracoval už pri tejto veľmi užitočnej učebnici a spolu s kolektívom pracovníkov Jazykovedného ústavu Rumunskej akadémie vied v Bukurešti pripravil nové dvojvázkové doplnené a opravené vydanie gramatiky z r. 1954.

Pretože sa vzhľadom na súčasné pomery ukazuje veľmi potrebným stručnejšie (jedno-vázkové) kompendium z dvojvázkového vydania a dosiaľ sa nepripravuje, vypracoval akademik A. Graur *Gramatiku dneška (Gramatica azi)*. Táto gramatika vychádza v podstate z druhého vydania dvojvázkovej gramatiky z r. 1963, prináša však mnohé nové detaily, odzrkadľujúce individuálne názory autora, výsledok jeho obsiahlych štúdií súčasného rumunského jazyka v poslednom desaťročí.

Graurova *Gramatika dneška* je spoľahlivou príručkou nielen pre lingvistov — rumunčínárov, ale aj pre romanistov vôbec, lebo autor vo svojich výkladoch starostlivo sleduje a demonštruje analogické aspekty a príbuznosti rumunčiny so západnými jazykmi, ktoré sa v ostatnom období zvyrazňujú v rumunčine. Ukazuje na približovanie sa rumunčiny k analytickým formám v západných románskych jazykoch a tento jav ilustruje na skloňovaní vlastných aj všeobecných mien maskulín a feminín, pôvodne v rumunčine tvorených synteticky (napr. *lui Dinu*, predtým *Dinului*; *lui popa*, predtým *popii* atď.). Ako ďalší nový výrazný jav zaznamenáva autor aj obmedzenie v používaní vokatív v rumunčine, ktorý sa v západných románskych jazykoch nevyskytuje a ktorý rumunčina zaviedla napr. pri feminínach pod slovanským vplyvom (vokatív *-o*). V súčasnej rumunčine je na ústupe aj používanie neutra — zasa pod vplyvom západných románskych jazykov, kde neutrum nejestvuje.

Osobitne treba vyzdvihnúť, že gramatika A. Graura podáva syntetický, veľmi výrazný, vedecky presne koncipovaný obraz problematiky vývoja dnešného rumunského jazyka, zdôrazňujúc nové črty súčasnej rumunčiny, ktoré sa približujú západným románskym jazykom a posilňujú jej románsky charakter. Pritom však autor nezabúda na dôležitý vplyv kultúrnej revolúcie a oznamovacích prostriedkov na konsolidáciu celonárodného, jednotného charakteru dnešnej rumunčiny (napr. dôsledné vylučovanie regionálnych a dialektových výrazov).

Napokon treba spomenúť aj ďalší významný prínos akademika A. Graura do rumunskej jazykovedy — *Malý traktát o pravopise* z r. 1974. Autor v ňom podáva veľmi prehľadne, jasným a bezprostredným štýlom zložitú problematiku rumunského pravopisu a osvetľuje jednotlivé etapy jeho reforiem. Úpravy sa zavŕšili r. 1953 vydaním záväzných akademických pravidiel *Indreptar ortografic, ortoepic și de punctuație (Príručka pravopisných, ortoepických a interpunkčných pravidiel)*, ktoré sa pridŕžavajú fonetického pravopisu; r. 1971 vyšli s niektorými zmenami už v treťom vydaní.

Posledná kniha akademika A. Graura prináša niektoré pripomienky a podnety k týmto pravidlám, formulované vždy taktne. Pravidlá sa po úvodnej, všeobecne zacielenej kapitole zaoberajú vetou a súvetím, písaním zložených slov, problémom slabík, používaním veľkých písmen atď. Prácu zakončuje kapitola o jednotlivých rumunských písmenách a ich skupinách. Aj túto dôležitú a spoločensky potrebnú publikáciu sa podarilo autorovi štylizovať veľmi jasne a prístupne aj napriek tomu, že oboznamuje čitateľa s dosť zložitou problematikou. Zaiste sa bude tešiť aj živému záujmu širokej verejnosti, ktorá vďačne prijala aj autorovu popularizačne zameranú publikáciu *Linguistica pe înțelesul tuturor (Jazykoveda všetkým zrozumiteľná)* z r. 1972. Rumunská verejnosť sleduje jazykovedné problémy so stále rastúcou a živšou pozornosťou.

J. Hušková

ETYMOLOGICKÁ KONFERENCIA V BUDAPEŠTI

Lexikológia a lexikografia patria medzi najširšie a najhlbšie prepracované oblasti maďarskej jazykovedy. So základnou orientáciou maďarskej jazykovedy na slovnú zásobu je úzko spätý aj intenzívny záujem o historický a etymologický výskum domáceho ugrofínskeho aj prevzatého lexikálneho bohatstva maďarského jazyka.

Ak odhliadneme od predvedeckého rojčenia o pôvode slov, ktoré sa silne uplatňovalo aj v maďarskom myslení o jazyku až do sedemdesiatych rokov minulého storočia a v reziduálnej podobe oveľa dlhšie, môžeme za prvé vedecké dielo o pôvode maďarských slov pokladať porovnávací slovník ugrofínskeho komparatistu nemeckého pôvodu Jozefa Budenza (1836—1892), ktorý vychádzal v rokoch 1873—1881 pod názvom *Magyar-ugor összehasonlító szótár* (pôvodne v piatich zôšitoch).

Keď dielom i duchom veľký maďarský lingvista slovenského pôvodu Ján Melich (1872—1963) písal r. 1894 recenziu piateho vydania diela F. Klugeho *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, skrsla v ňom myšlienka napísať podobné dielo o maďarskej slovnej zásobe. Začiatkom 20. stor. dala Maďarská akadémia vied súhlas dvom najerudovanejším lingvistom, J. Melichovi a Zoltánovi Gombóczovi (1877—1936), aby začali práce na maďarskom etymologickom slovníku. Pod ich redakciou a vlastne aj z ich pera začalo r. 1914 vychádzať monumentálne dielo *Magyar etimológiai szótár*. V jeho vydávaní v postupných zôšitoch po Gombóczovej smrti r. 1935 pokračoval sám Melich. Ostatný, v poradí sedemnásty zôšit vyšiel r. 1944, uzavretý slovom *geburnus*. Keď sa Melich r. 1959 „ospravedlňoval“ za to, že nepokračuje vo vydávaní slovníka, uviedol, že v jazykovede je dosť nedokončených diel, ktoré i pri torzovitosti splnili svoje historické poslanie (spomenul Bernekerov etymologický slovník, Gebauerov historický slovník a historickú mluvnicu).

Pretože maďarská kultúrna verejnosť si nástojčivo žiadala základnú príručku o pôvode slov, vydal r. 1941 hungarista Gejza Bárczi malý etymologický slovník *Magyar szófejtő szótár* (348 s.).

Po zmene politicko-organizačnej základne vedeckého života v socialistickej Maďarsku začal Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied v spolupráci s Katedrou maďarského jazyka na budapeštianskej univerzite od r. 1961 pripravovať nový historicko-etymologický slovník maďarčiny, rozvrhnutý do troch väčších zväzkov. Prvý zväzok (*A—Gy*) vyšiel r. 1967 v rozsahu 1142 strán, druhý zväzok (*H—Ó*) r. 1970 v podobnom vyše tisícstranovom rozsahu. Hlavným redaktorom tohto veľkolepého diela je prof. Loránd Benkő, redaktormi doc. L. Kiss a dr. L. Papp. Spolu s nimi pracovalo na prvom zväzku osem, na druhom zväzku desať lingvistov.

Intenzívna práca na genetickom a historickom výskume slovnej zásoby maďarčiny v ostatnom desaťročí, spojená s koncepciou diela *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár*, vyvolala potrebu širokého prediskutovania teoretických a metodologických problémov etymologického bádania. Preto pripravil Jazykovedný ústav *MAV* medzinárodnú konferenciu v dňoch 22.—24. augusta 1974 pod názvom *Az etimológia elmélete és módszertana (Teória a metodológia etymológie)*. Okrem veľkého počtu domácich maďarských jazykovedcov sa na konferencii zúčastnili známi zahraniční lingvisti, prirodzene predovšetkým tí, ktorým sú blízke otázky skúmania vývinu a pôvodu slov: švédsky komparatista B. Collinder (*Koreňová, kmeňová a slovná etymológia*), taliansky komparatista Giovanni B. Pellegrini (*Poznámky o metodológii etymologického bádania*), Fín Aulis J. Joki (*Problémy fínskeho etymologického slovníka*), hamburský ugrofinista W. Veenker (*Sémantické poznámky k uralským etymológiám*), sovietski bádatelia Lytkin (bez prednášky), J. S. Guljajev (permsko-marijské lexikálne vzťahy), A. Rot (karpatský

areál), J. A. Dzandzalevskij (*Reetymologizácia v ukrajinčine*; autor nebol prítomný), P. M. Lizanec (prevzaté slová), A. P. Feoktistov (prevzaté slová). Z ČSSR boli na konferencii traja účastníci: F. Kopečný prednášal o slovenskom *volaký* a maďarskom *valaki*, Z. Hauptová (bez prednášky), Š. Ondruš s témou *Metodologické problémy slovansko-maďarskej etymológie*.

Po úvodných oficiálnych pozdravoch a privítaniach bolo plenárne zasadnutie s historicko-informačnými (teda nie striktnie metodologicko-teoretickými) prednáškami L. Benkőa o novšom vývoji etymologického bádania v Maďarsku a L. Kissa o vývoji a stave etymológie v zahraničí. V týchto úvodných referátoch sa náležite ocenil aj prínos českých a slovenských lingvistov pre etymologický výskum maďarčiny. Na úvodnom plenárnom zasadnutí odzneli aj spomínané prednášky Collindera a Pellegriniho.

Negatívnou stránkou konferencie bolo organizačné rozdelenie do troch sekcií, pričom prednášky zaradené do tej istej sekcie nemali jednotnú tematiku, resp. prednášky s rovnakou alebo blízkou problematikou boli zadelené do iných sekcií. Napríklad foneticko-fonologické problémy etymológie boli v prvý deň zaradené do sekcie B (veľmi cenný príspevok E. B. Lőrinczovej), kým v druhý deň do sekcie C (členkou sekretariátu prečítaný, takmer nič nového neprinášajúci referát neprítomného redaktora Skokovho srbochorvátskeho etymologického slovníka V. Putanca o všeobecnej fonetike a etymológii). Podobne problémy slovansko-maďarských lexikálnych vzťahov boli rozbité do viacerých sekcií. Veľmi rád by som si bol vypočul takto orientovanú prednášku L. Hadrovicsa, ale som nemohol, lebo prednášal v sekcii A, kým môj príspevok na túto tému bol v tom istom čase v sekcii C. Aj problematika ľudovej etymológie bola v ten istý deň v sekcii C (hodnotný príspevok F. Gregora), aj v sekcii A (referát známeho ugrofinistu debrecínskej univerzity B. Kálmána, ktorý som z organizačných dôvodov nemohol vypočuť).

Positívnu stránku konferencie bol fakt, že do programu boli zaradené aj prednášky z pomedzia jazykovedy a histórie (Gy. Gyöffy o etymológii a dejinách osídľovania), etymológie a archeológie (A. Bartha, Gy. László), jazykovedy a etnografie (J. Balassa), jazykovedy a hmotnej kultúry (I. Tálasi) a i.

Teoreticko-metodologicky, teda v zhode s názvom konferencie bol koncipovaný referát Gy. Lakóa, hlavného redaktora slovníka ugrofínskych prvkov v maďarskej slovnej zásobe (rozplánovaný do štyroch zväzkov, doteraz vyšli dva zväzky s literami A až M), ako aj prednáška L. Pappa, spoluredaktora a popredného člena kolektívu historicko-etymologického slovníka. Obidvaja referovali o skúsenostiach z doterajšej práce na týchto dvoch monumentálnych dielach maďarskej jazykovedy.

Teoreticky osnovali svoje prednášky aj F. Papp (etymológia a štatistika), F. Horpácsi (etymologické metódy), Z. Mikola (fonetika a sémantika), L. Honti (rekonštrukcia prajazyka), A. Nyíri (domáce a prevzaté slová). No najteoretickejšiu, s tematikou konferencie najadekvátnejšiu prednášku povedal na záver konferencie profesor J. Balázs, známy teoretik v oblasti syntaxe. Pozoruhodný bol jeho pokus včleniť etymológiu do celkovej sústavy všeobecnej jazykovedy, v čom sa diametrálne odklonil od Saussura.

Okrem problémov slovansko-maďarských lexikálnych vzťahov (Hadrovics, Kopečný, Ondruš) sa venovala náležitá pozornosť vzťahom maďarsko-tureckým (Ligeti, Róna-Tas, Kukuková, Pallóová), maďarsko-germánskym (Mollay, Horváthová, Zsilinszkyová) a maďarsko-románskym (Bakos, Zsemlyei). Nechýbala dokonca ani exotická problematika nostratická (Korenchyová), ktorú v minulých rokoch tak intenzívne rozvíril tragicky zahynuvší Iljič-Svityč.

Pre prácu v etymologickom výskume bola okrem pravidelného prednáškového a dis-

kusného programu veľmi užitočná aj pozoruhodná diskusia, resp. beseda o budúcich úlohách maďarského etymologického bádania, ktorá sa konala pre užší okruh pozvaných 23. augusta večer v zasadacej sieni vedeckej rady filozofickej fakulty. Na tejto besede sa ma chytala dobroprajná závišť, že v Budapešti vie odborne plne na úrovni diskutovať o etymológii vyše dvadsať lingvistov (najaktívnejšie Hadrovics), kým v Bratislave, ba ani v Prahe si o tejto zaujímavej, pre dejiny kultúry spoločnosti takej závažnej jazykovednej disciplíny niet s kým na úrovni pobesedovať. Na škodu jazykovedy aj dejín národnej kultúry. O to väčšiu vdaku vyslovujem vedeniu Jazykovedného ústavu MAV, že ma s hradením všetkých výloh a zaradením prednášky na toto vedecky veľmi záslužné podujatie pozvalo. Budapeštianska konferencia ukázala, že etymológia bezpečne prechádza z kategórie „ars“ do kategórie „sciencia“. Pravda, k úplnému odlúčeniu vedy od umenia ani v etymológii nedôjde. Nie je to ani potrebné, ako ukazuje dialektický vývin jazykovedy v 20. storočí. Po „čistom“, to znamená „pozitivisticky čistom“ jazykovedcovi Bloomfieldovi prišla totiž v osobe Chomského antitéza s metódou viacej umeleckou, t. j. budujúcou väčšmi na intuícii než na striktnom induktívno-deduktívnom postupe pozitívnej vedy.

Š. Ondruš

SLOVAR GOVOROV SOLIKAMSKOGO RAJONA PERMSKOJ OBLASTI. Red. J. A. Goluškova. Perm, Permskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut 1973. 706 s.

Od r. 1955 konali učitelia a poslucháči Katedry ruského jazyka na Permskom pedagogickom inštitúte výskum slovnej zásoby v 21 osadách a dedinách centrálnej časti solikamského okresu Permského kraja. Ide o nárečovú oblasť, ktorá je foneticky, morfológicky aj lexikálne veľmi homogénna, pretože je homogénna ekonomicky a demograficky (nebolo tu fluktuácie obyvateľstva). Informátormi boli jednoduchí dedičania najstaršej generácie od 55 do 70 rokov, ktorí dobre poznajú staré reálie hospodárskeho a spoločenského života na dedine. Výsledkom výskumu je nárečový diferenciálny slovník obsahujúci vyše 6000 lexikálnych jednotiek. Slovník obsahuje lexikálne dialektizmy (1. slová, ktorých korene nie sú známe v slovnej zásobe spisovnej ruštiny; 2. slová, ktorých korene pozná spisovný jazyk; ale majú osobitnú sufixáciu a osobitný význam; 3. slová so sporadickými fonetickými osobitnosťami, napr. *pozdo* namiesto *pozдно*, *svaľba* namiesto *svadba* a pod.), sémantické dialektizmy, t. j. slová s odlišnou významovou stavbou ako responzibilné slová spisovné, ako aj frazeologické dialektizmy, napr. *maniľnyj kosjak* „povraz, lano“. Slovník neobsahuje vlastné mená ani foneticky deformované prevzaté kultúrne slová zo spisovného jazyka.

Slovník z bohatého nazbieraného materiálu do konca r. 1967 v podstate pripravila doc. O. P. Beľajeva. Po jej náhlejši smrti pripravili slovník do tlače J. A. Goluškova a K. N. Prokoševa.

Slovník je závažným prínosom pre poznanie slovnej zásoby ľudového ruského jazyka a tým aj pre hlbšie poznanie slovanskej slovnej zásoby vôbec. Po známom a neobyčajne cennom slovníku V. I. Daľa je to azda najbohatší prameň ruskej a slovanskej lexiky. Odporúčame ho do pozornosti aj slovakistom a bohemistom, ktorí sa zaoberajú históriou a genézou slovenskej a českej slovnej zásoby. Napríklad bohemisti po zistení, že permsko-sulikamské ruské nárečia poznajú apelatívum *bečeva* vo význame „kamenitý breh rieky“, nebudú zaiste spájať hydronym a toponymy *Bečva* ani s pomenovaním suda *bečeva*, *bečbka*, ani so slovesom *bučati*, *bečati* „vydávať bučavé zvuky“ (pozri Zpravodaj Místo-

pisné komise ČSAV, 14, 1974, s. 350). Podobne budú polonisti poľské slovo *patyk* a slovakisti východoslovenské *patyka* „palica“ vykladať ináč, keď zistia, že permsko-solikamské nárečia poznajú slovo *badyga* v tom istom význame. Ide totiž o geneticky zhodné slovo, ako je srbochorvátske *bat* „palica“ a ako je západo-východoslovenské *batogъ*, *batoň* „palica, bič“. Odvodenina *batyka* sa v poľštine a v slovenčine asimiláciou *b-t-k* na *p-t-k* zmenila na *patyka*, kým v ruských nárečiach asimiláciou *b-t-k*- na *b-d-g*- sa prvotná *batyka* zmenila na *badyga*.

Takých prípadov, že nám permsko-solikamské nárečové slová pomôžu adekvátnejšie geneticky vykladať slová iných slovanských jazykov, teda aj slová české a slovenské, možno zo slovníka permských rusistov uviesť značné množstvo. V tom vidíme najväčší význam tohto slovníka pre slovanskú historickú a genetickú lexikológiu. Napríklad zistenie, že v permsko-solikamských ruských nárečiach je namiesto praslovanského sufixu *-ika*, *-yka* takmer pravidelne *-iga*, *-yga* (*brusniga*, *zemlaniga*, *badyga* a i), ako je to často aj v nárečiach južnoslovanských jazykov, umožňuje vysloviť predpoklad, že alternácia *-ik(a) : -ig(a)*, resp. *-yk(a) : -yg(a)* siaha až do predhistorického slovanského obdobia. Toto zistenie prináša nové svetlo aj na genézu niektorých slovanských slov, ktoré sa doteraz skoro jednoznačne vykladajú ako pôvodom cudzie. Myslíme napr. na praslovanské *kniga*, o cudzosti ktorého zapochyboval až nedávno Schuster-Šewc, ale aj na praslovanské *pěnědzь*, *knędzь*, ktoré sa dajú sémanticky aj hláskoslovne lepšie vyložiť ako deriváty autochtónnych slovanských koreňov, teda nie ako germánske prieniky do praslovanskej slovnej zásoby.

Slovná zásoba, resp. texty v slovníku permských slavistov prinášajú nové podnety aj pre úvahy o vzniku bulharsko-macedónskeho postpozičného člena. Takýto člen poznajú totiž aj permsko-solikamské nárečia: *Devka-ta vnučka mne* (s. 26), *beli cvety-te kak butun* (s. 59) a i.

Slovar govorov solikamskogo rajona Permskoj oblasti môže byť vzorom, modelom aj pre našich dialektológov, najmä na pedagogických fakultách, ktoré majú oveľa lepšie komunikačné aj finančné podmienky na dôkladný výskum slovnej zásoby slovenských nárečí než pracovníci bratislavských excentrických pracovísk. Aj v slovenských nárečiach je totiž ešte mnoho „zaklätých“ slov, ktorým treba pomôcť dostať sa na svetlo, aby svietili nielen jazykovedcom-slavistom, ale aj spisovateľom. Aj na rube titulnej strany permského slovníka je totiž napísané, že sa odporúča ako pomôcka pre poslucháčov filologických fakúlt, ale aj ako prameň pre spisovateľov, etnografov a učiteľov-filológov. Veľká vďaka permským rusistom za bohatý prameň hlbšieho poznania slovanskej slovnej zásoby!

Š. Ondruš

ZASADANIE MEDZINÁRODNEJ KOMISIE PRE SLOVANSKÉ SPISOVNÉ JAZYKY

Pravidelné každoročné zasadanie tejto komisie sa konalo r. 1974 po štvrtý raz, a to v Moskve 22. – 25. októbra. Ústrednou témou tohto zasadnutia na návrh usporiadajúcej sovietskej strany (akademik F. P. Filin) bolo *Problémy normy v slovanských spisovných jazykoch z hľadiska synchronického a diachronického*. Program bol rozvrhnutý tak, že v dňoch 22. – 24. októbra boli zasadania s referátmi a diskusiou, 25. október bol určený na exkurziu do Hviezdneho mestečka kozmonautov.

Zasadanie otvoril A. Jedlička. Prednášky i diskusie toho dňa mali všeobecný metodický charakter. Prednášal F. P. Filin, predseda sovietskej komisie (o jazykovej

norme), A. Jedlička, predseda Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky (problematika normy a kodifikácie vo vzťahu k typu spisovného jazyka), E. Pauliny (kodifikácia spisovného jazyka a používanie nespisovných elementov) a V. Barnet, tajomník komisie (jazyková norma a sociálna komunikácia).

23. októbra predpoludním boli prednášky s poľskou (D. Butlerová, H. Kurkowska) a lužickosrbskou (H. Faska) problematikou. Popoludní boli prednášky s juhoslovanskou (A. Mladenović) a bulharskou (L. Andrejčín) problematikou.

24. október sa venoval celý prednáškam z ruskej (K. S. Gorbačevič, G. Hüttlová-Worthová, V. D. Levin, A. I. Gorškov, J. S. Sorokin), ukrajinskej (M. M. Pylyňskyj) a bieloruskej (A. I. Žuravskij) oblasti.

Prednášky československých účastníkov boli prijaté veľmi kladne. Hodnotila sa v nich metodická vyspelosť, prepracované teoretické východisko a okolnosť, že sa nezaoberali nejakým špecifickým problémom z vlastného spisovného jazyka, ale všeobecnými otázkami a usilovali sa riešiť základné problémy. Moskovská slavistická obec sledovala s veľkou pozornosťou celé rokovanie komisie, takže v diskusiách vznikol dojem, že nejde o zasadanie komisie, ale o sympóziu o problematike spisovného jazyka.

Základná problematika budúceho zasadania vo Varšave sa sústreďuje na otázky variantnosti spisovnej normy, na vzťah tradičných a inovačných prvkov v norme a na problematiku špecifickosti spisovnej normy v jednotlivých rovinách jazykovej stavby jedného jazyka, i v konfrontačnom pláne.

E. Pauliny

Prémie, ktoré pri výročí Slovenského národného povstania a pri výročí Februára udeľuje od r. 1972 Sekcia pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu za angažované a metodologicky priebojné štúdie, ostatný raz získali: J. Horecký, *Miesto a úloha jazykovedy* (1974, č. 1, s. 3–10); J. Bosák, *Engels a jazykoveda* (1974, č. 2, s. 158–167); A. Král, *Z problematiky marxistickej definície jazyka* (1975, č. 1, s. 5–12).

OBSAH

Na tridsiate výročie oslobodenia	3
Vincent Blanár: Metodologické otázky onomastiky	130
Katarína Habovštiaková: Z problematiky vývinu slovenskej lexiky	20
Emil Horák: Myšlienkový experiment a jazykoveda	113
Ábel Král: Z problematiky marxistickej definície jazyka	5
Viktor Krupa: O dialektickej kategórii vzťahu v jazyku	13
Milan Majtán: Terénne názvy a <i>Slovanský onomastický atlas</i>	31
Mária-Oľga Malíková: Klasifikácia morfém označujúcich kvantitu z hľadiska morfematičného a sémantického (na materiáli ruštiny a slovenčiny)	139

Diskusie

Ladislav Dvonč: O terminológii zloženého súvetia	36
Július Rybák: Kategória čísla a neurčité zámená	150

Rozhľady

Ján Doruľa: Problémy vzťahu jazyka a spoločnosti v novšej sovietskej odbornej literatúre	158
Juraj Furdík — Klára Buzássyová — Ján Bosák: Nové podnety zo sovietskej derivatológie	51
Ján Horecký: Sovietska diskusia o predmete jazykovedy	41
Šimon Ondruš: Kapitoly z dejín jazykovedy. I. Staroindická a starogrécka jazykoveda	73
Šimon Ondruš: Kapitoly z dejín jazykovedy. II. Rímska jazykoveda	169

Správy a posudky

Buzássyová, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. J. Furdík	196
Dve práce zo všeobecnej frazeológie. J. Mlacek	199
Etymologická konferencia v Budapešti. Š. Ondruš	209
Etymologický slovník slovenských jazykú. Slova gramatická a zájmena. J. Oravec Gabučan, G. M.: Teoriya artikla i problemy arabskogo sintaksisa. K. Buzássyová	105
Gordina, V. M.: Fonetika francuzskogo jazyka. S. Ondrejovič	95
Graur, A.: Gramatica azi. — Graur, A.: Mic tratat de ortografie. J. Huškova	110
Jazykovedné štúdie XII. G. Horák	207
Jordan, I.: Romanskoje jazykoznanije. L. Trup	102
Kočiš, F.: Zložené súvetie v slovenčine. J. Kačala	205
Kondrašov, N. A.: Obščee jazykoznanije 2. Problemy jazykoznanija i metody izučenija jazyka. J. Ružička	99
Kosovskij, B. I.: Obščee jazykoznanije. Učeniye o slove i slovarnom sostave jazyka. J. Mlacek	98
Král, Á.: Model rečového mechanizmu. V. Krupa	91
A Magyar Nyelvjárasok Atlasza [Atlas maďarských nárečí]. F. Sima	195
Majer, B.: Strukturalizem. J. Horecký	107
Migirin, V. N.: Jazyk kak sistema kategorij otobraženija A. Rácová	191
Motsh, W.: Zur Kritik des sprachwissenschaftlichen Strukturalismus. J. Ružička	91
Neweklowsky, G.: Slowenische Akzentstudien. S. Ondrejovič	189
O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Š. Peciar	204
Profesor Jozef Ružička šesťdesiatročný. J. Kačala	192
Slovar govorov solikamskogo rajona Permskoj oblasti. Š. Ondruš	182
Stang, Ch. S.: Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen. Š. Ondruš	211
Suprun, A. E.: Lekcii po jazykoznaniju. M. Laciok	108
Ščerba, L. V.: Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost'. J. Rybák	111
Všezväzová vedecká konferencia o teoretických otázkach jazykovedy. P. Ondruš	88
Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky. E. Pauliny	185
	213

СОДЕРЖАНИЕ

Тридцатилетний юбилей освобождения	3
Винцент Бланар: Методологические проблемы ономастики	130
Катарина Габовштиакова: Некоторые проблемы развития лексики словацкого языка	20
Эмил Горак: Мысленный эксперимент и языкознание	113
Абел Краль: Определение языка у Маркса и Энгельса	5
Виктор Крупа: О диалектической категории отношения в языке	13
Милан Майтан: Оронимы и <i>Славянский ономастический атлас</i>	31
Мария-Ольга Маликова: Классификация морфем выражающих количество с морфемной и семантической точки зрения (на материале русского и словацкого языков)	139

Дискуссия

Ладислав Двонч: О терминологии сложного предложения усложненного типа.	36
Юлиус Рыбак: Категория числа и неопределенные местоимения	150

Обзор

Ян Доруля: Проблемы отношения языка и общества в новейшей советской литературе	158
Юрай Фурдик—Клара Бузашшиова—Ян Босак: Новые импульсы из советской дериватологии	51
Ян Горецки: Советская дискуссия по предмете языкознания	41
Шимон Ондруш: Из истории языкознания. I. Староиндейское и старогреческое языкознания.	73
Шимон Ондруш: Из истории языкознания. II. Римское языкознание	169

Сообщения и рецензии

Бузашшиова, К.: Семантическая структура словацких отглагольных существительных. Ю. Фурдик	196
Две работы по общей фразеологии. Й. Млацек	199
Конференция по проблемам этимологического анализа в Будапеште. Ш. Ондруш	209
Этимологический словарь славянских языков. Грамматические классы слов и местоимения. Я. Оравец	105
Габучян, Г. М.: Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса. К. Бузашшиова	95
Гордина, В. М.: Фонетика французского языка. С. Ондрейович	110
Граур, А.: Современная грамматика. — Граур, А.: Малый трактат по орфографии. Й. Грушкова.	207
Лингвистические исследования XII. Г. Горак	102
Йордан, Й.: Романское языкознание. Л. Труп	205
Кочиш, Ф.: Сложное предложение усложненного типа в современном словацком языке. Я. Качала	99
Кондрашов, Н. А.: Общее языкознание 2. Проблемы языкознания и методы изучения языка. Й. Ружичка	98
Косовский, Б. И.: Общее языкознание. Учение о слове и словарном составе языка. Й. Млацек	91
Краль, А.: Модель механизма речи. В. Крупа	195
Атлас венгерских диалектов З. Ф. Шима	107
Майер, Б.: Структурализм. Я. Горецки	191
Мигирин, В. Н.: Язык как система категорий отображения. А. Рацова.	91
Моч, В.: Критика лингвистического структурализма. Й. Ружичка	189
Невекловски, Г.: Исследование ударения в словенском языке. С. Ондрейович	204
За марксистское языкознание в Чехословакии. Ш. Пециар	192
К шестидесятилетию проф. Йозефа Ружички. Я. Качала	182
Словарь говоров соликамского района Пермской области. Ш. Ондруш	211

Станг, Х. С.: Лексические соответствия славянских, балтийских и германских языков. Ш. Ондруш	108
Супрун, А. Е.: Лекции по языкознанию. М. Лациок	111
Щерба, Л. В.: Языковая система и речевая деятельность. Ю. Рыбак	88
Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания. П. Ондрус	185
Совещание Международной комиссии по славянским литературным языкам. Э. Паулины	213

CONTENTS

Towards thirtieth anniversary of liberation	3
Vincent Blanár: Some methodological questions of onomastics	130
Katarína Habovštiaková: From the development of the lexikon in Slovak	20
Emil Horák: Thinking experiment and linguistics	113
Ábel Král: Marx and Engels' definition of language	5
Viktor Krupa: On the dialectical category of relation in language	13
Milan Majtán: Oronyms and the <i>Slavonic onomastical atlas</i>	31
Mária-Olga Malíková: The classification of quantitative morphemes from the morphemic and semantic aspect (on the material of Russian and Slovak).	139

Discussion

Ladislav Dvornič: About the terminology of the compound sentence.	36
Július Rybák: The category of number and the indefinite pronouns	150

Review articles

Ján Doruľa: A relationship language — society in the new Soviet literature	158
Juraj Furdík — Klára Buzássyová — Ján Bosák: A new impulses from the Soviet derivatology	51
Ján Horecký: The Soviet discussion on the subject of linguistics	41
Šimon Ondruš: From the history of linguistics. I. The Indian grammatical school — Linguistic research in Ancient Greece	73
Šimon Ondruš: From the history of linguistics. II. Roman linguistics.	169

Reports and reviews

Buzássyová, K.: Semantic structure of the Slovak deverbatives. By J. Furdík.	196
Two works on general phraseology. By J. Mláček.	199
Conference on the etymological research in Budapest. By Š. Ondruš.	209
The etymological dictionary of Slavonic languages — The grammatical word-classes and pronouns. By J. Oravec	105
Gabučian, G. M.: The theory of the article and problems of the Arabian syntax. By K. Buzássyová.	95
Gordina, V. M.: The phonetics of French. By S. Ondrejovič	110
Graur, A.: A contemporary grammar. — Graur, A.: A short tractat on orthography. By J. Hušková	207
Linguistic studies XII. By G. Horák	102
Jordan, I.: Romance linguistics. By L. Trup	205
Kočíš, F.: The compound sentence in Slovak. By J. Kačala.	99
Kondrašov, N. A.: A cours in general linguistics 2. Problems and methods of linguistic research. By J. Ružička	98
Kosovskij, B. I.: General linguistics. The theory of word and of the vocabulary. By J. Mláček.	93
Král, A.: A model of speech mechanism. By V. Krupa	195
The atlas of Hungarian dialects 3. By F. Šima	107
Majer, B.: Structuralism. By J. Horecký	191
Migirin, V. N.: Language as a system of the category of reflection. By A. Ráková.	91
Motsch, W.: To criticism of linguistic structuralism. By J. Ružička	189
Neweklowsky, G.: Studies on the stress in Slovenian. By S. Ondrejovič	204
For the Marxist linguistics in Czechoslovakia. By Š. Peciar.	192
The 60-th birthday of prof. Jozef Ružička. By J. Kačala.	182

Моч, В.: Критика лингвистического структурализма. Й. Ружичка	189
Майер, Б.: Структурализм. Я. Горецки	191
За марксистское языкознание в Чехословакии. Ш. Пециар	192
Краль, А.: Модель механизма речи. В. Крупа	195
Бузашшиова, К.: Семантическая структура словацких отглагольных существительных. Ю. Фурдик	197
Две работы по общей фразеологии. Й. Младек	199
Невекловски, Г.: Исследование ударения в словенском языке. С. Ондрейович	204
Йордан, Й.: Романское языкознание. Л. Труп	205
Граур, А.: Современная грамматика. — Граур, А.: Малый трактат по орфографии. Й. Гушкова	208
Конференция по проблемам этимологического анализа в Будапеште. Ш. Ондруш	209
Словарь говоров соликамского района Пермской области. Ш. Ондруш	211
Совещание Международной комиссии по славянским литературным языкам. Э. Паулины	213

CONTENTS

Emil Horák: Thinking experiment and linguistics	113
Vincent Blanár: Some methodological questions of onomastics	130
Mária-Olga Malíková: The classification of quantitative morphemes from the morphemic and semantic aspect (on the material of Russian and Slovak)	139

Discussion

Július Rybák: The category of number and the indefinite pronouns	150
--	-----

Review articles

Ján Doruľa: A relationship language — society in the new Soviet literature	158
Šimon Ondruš: From the history of linguistics. II. Roman linguistics.	169

Reports and reviews

The 60-th birthday of prof. Jozef Ružička. By J. Kačala	182
Soviet conference on the theoretical problems of linguistics. By P. Ondruš.	185
Motsch, W.: To criticism of linguistic structuralism. By J. Ružička	189
Majer, B.: Structuralism. By J. Horecký	191
For the Marxist linguistics in Czechoslovakia. By Š. Peciar	192
Král, A.: A model of speech mechanism. By V. Krupa	195
Buzássyová, K.: Semantic structure of the Slovak deverbatives. By J. Furdík	196
Two works on general phraseology. By J. Mláček	199
Neweklowsky, G.: Studies on the stress in Slovenian. By S. Ondrejovič	204
Jordan, I.: Romance linguistics. By L. Trup	205
Graur, A.: A contemporary grammar. — Graur, A.: A short tractat on orthography. By J. Hušková	207
Conference on the etymological research in Budapest. By Š. Ondruš	209
The vocabulary of the Perm dialects. By Š. Ondruš	211
A session of the International committee for the Slavic literary languages. By E. Pauliny	213

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 26, 1975, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák

Redakčná rada:

J. Bosák, prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. Á. Král, CSc.,
PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr.
Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr.
V. Schwanzler, CSc., prof. PhDr. J. Štolec, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane zo zahraničia a predplatné
prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám.
48/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa.

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Kníhtlačiareň Svornosť, n. p., Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975